

Fərman Xəlilov

NAXÇIVANI ÖYRƏNƏN ELMİ CƏMİYYƏT

QURAN
KƏSƏLİ

73(2A)
X/50

Fərman Xəlilov

M. F. Axundzadə
adına Azərbaycan
Respublikası Milli
Kitabxanasına
hədiyyə

Fərman
Xəlilov
30 may 2006

238203

NAXÇIVANI ÖYRƏNƏN ELMİ CƏMİYYƏT

Bakı – «Nurlan» – 2005

M. F. Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

*Tərtibçi, ərəb əlifbasından transliterasiya edən,
izah və qeydlərin müəllifi:*

Fərman Xəlilov
filologiya elmləri namizədi

Elmi redaktoru:
Tahirə Həsənzadə
tarix elmləri namizədi

Fərman Xəlilov.
Naxçıvanı öyrənən elmi cəmiyyət.
Bakı, «Nurlan», 2005. – 196 səh.

Kitabda Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyəti Naxçıvan şöbəsinin 1925-1928-ci illərdə fəaliyyətini əks etdirən 41 protokolun tam mətni, faksimilesi və bu Cəmiyyətlə əlaqədar olan bəzi arxiv sənədləri və mətbu materiallar ilk dəfə olaraq toplu şəkildə təqdim olunur.

Kitab tarixçi, arxeoloq və öz xalqının keçmişi ilə maraqlanan bütün oxucular üçün faydalı ola bilər.

4702000000
Qrifli nəşr
N – 098 – 2005

© «Nurlan», 2005

ÖN SÖZ

*Kim bilir neçədir dünyanın yaşı,
Tarixin nə qədər yazısı vardır.
Hər saxsı parçası, hər məzar daşı,
Nəsildən-nəsilə bir yadigardır.
Səməd Vurğun.*

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının təməli 2 noyabr 1923-cü ildə Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin yaradılması ilə qoyulmuşdur. Təsis günündə cəmi 45 nəfər üzvü öz ətrafında birləşdirən bu cəmiyyət qısa müddət ərzində fəaliyyət dairəsini genişləndirərək Xankəndi, Nuxa (Şəki), Zaqatala, Gəncə, Lənkəran, Şamaxı, Naxçıvan, hətta Tiflis, Moskva və Leninqradda öz şöbələrini yaratmışdır.¹ Cəmiyyətin fəaliyyəti haqqında mövcud elmi ədəbiyyatda müəyyən qədər məlumat verilsə də, onun Xankəndi, Nuxa (Şəki), Zaqatala, Gəncə, Lənkəran, Şamaxı, o cümlədən Naxçıvan şöbələri barəsində, demək olar ki, söhbət açılmamışdır. Naxçıvana həsr olunmuş ən mötəbər elmi mənbələrdə də Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin Naxçıvan şöbəsi haqqında heç bir məlumata rast gəlməmişik. Görünür, bu barədə söhbət açmaq üçün tədqiqatçıların əlində kifayət qədər fakt və materiallar olmamışdır. Gününə etmək olardı ki, milli mədəniyyət və tariximizlə bağlı bir sıra qiymətli sənədlər kimi Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin sənədləri də müxtəlif səbəblər üzündən itib-batmışdır. Lakin xoş bir təsadüf bu gümanı alt-üst etdi. 1987-ci ildə Naxçıvan MR Mərkəzi Dövlət Arxivində Xalq Maarif Komissarlığının sənədlərini araşdırarkən səhvən ömr kitabları sırasına daxil edilən Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin 1925-1928-ci illər ərzində keçirilən 41 iclasının protokol dəftəri rastımıza çıxdı və həmin il Cəmiyyətin fəaliyyəti haqqında ilk dəfə olaraq oxuculara ətraflı məlumat verdik.²

¹ Bax: A.R.Zifeldt-Sumutyaki (Cəmiyyətin elmi katibi–F.X.) Azərbaycanı Tədqiq Cəmiyyətinin izləri. Azərbaycanı öyrənmə yolu (Məcmuə). Bakı, 1928, səh. 59.

² Bax: F.Xəlilov. Naxçıvanı öyrənən elmi cəmiyyət. «Sovet Naxçıvanı» qəzeti, 10 noyabr 1987.

Azərbaycan dilində ərəb əlifbası ilə yazılan bu protokollarda Cəmiyyətin yarandığı gündən – 21 may 1925-ci ildən 27 avqust 1928-ci ilədək olan dövrdəki fəaliyyəti haqqında məlumatlar vardır.

İlk protokollardan aydın olur ki, Mərkəzi Cəmiyyətin nümayəndəsi Məhəmməd Baharlının iştirakı ilə keçirilən birinci iclasda Naxçıvan Tədqiq və Tətbib Cəmiyyəti yaradılmış, Vahab Həsənzadə onun sədri, Mirbağır Mirheydərzadə isə elmi katibi seçilmişdir. Qeyd olunmuşdur ki, bu Cəmiyyətin yaradılmasında məqsəd Naxçıvan respublikasının maddi mədəniyyət abidələrini, etnoqrafiya və tarixini, iqtisadiyyatı və təbiətini ətraflı və planlı şəkildə öyrənməkdir. Bu ciddi və şərəfli vəzifəni həyata keçirmək üçün cəmiyyətdə 3 bölmə yaradılmışdır:

1. İqtisadi, ictimai, təbii bölmə.
2. Arxeoloji bölmə.
3. Etnoqrafi, türkoloji, tarix və ədəbiyyat bölməsi.

Cəmiyyət az vaxt ərzində öz ətrafına çoxlu üzv toplanmışdır. Protokollarda adları tez-tez çəkilən ən fəal üzvlər bunlardır: Məhəmməd Rasizadə, Əbdüləziz Rüstəmov, Lətif Hüseynzadə, Xəlil Hacılarov, Həsən Səfərli, Yusif Qaziyev, Rza Paşazadə, Əbülfəzl Sadiqzadə, Mehdi bəy Hacımski, Məhəmməd Əhmədzadə, Neman Əfəndizadə, Əsəd Cəfərzadə, Əlisəttar Qılmanov, Asəf Ağakışiyev, Şərif Əfəndizadə, Abbas Gülməhəmmədov, Qəzənfər Hacı, Hüseyn Musazadə, Nəmət Novruzov, Seyid Səbri, M.Xasayev.

Cəmiyyətin fəaliyyət dairəsini genişləndirmək məqsədi ilə Ordubad və Şərurda onun özləri, Naxçıvan Dairülmülhimində isə dərnəyi də yaradılmışdır.

Cəmiyyət yarandığı ilk gündən ictimaiyyətlə sıx əlaqə saxlamış, respublikanın maddi mədəniyyət abidələrinə, tarixinə, el ədəbiyyatı və etnoqrafiyasına dair məlumat və materialların toplanılması və tədqiqinə xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Protokollardan məlum olur ki, müxtəlif vaxtlarda Cəhri kənd feldşeri Borisin kənddəki dəfinə, Camaldın kənd müəllimi Şahhüseynin Noraşen kəndindəki köhnə qəbiristanlıq, Cabbar Əmirovun Qızılçəng kilsəsi, Nəhrəm məktəb müdirinin «Ölü şəhər», Cəhri, Tırkeş və Yuxarı Remeşin məktəb müdirlərinin

öz kəndlərindəki asari-ətiqə, Nürgüt kənd sakini İsmayıl Məhəmmədovun kənddəki qırmızı torpaq və gümüşəbənzər daş, müəllim Yusif Qaziyevin Xan minarəsi haqqındakı məlumatları Cəmiyyətin ayrı-ayrı iclaslarında dinlənilmiş, müzakirə olunmuş, hətta bu məlumatlar əsasında ayrı-ayrı yerlərə elmi komissiyalar göndərilmişdir. Göndərilən komissiyaların işi çox vaxt uğurla nəticələnmişdir. Cəhri və Milaxda aparılan kiçik qazıntılar nəticəsində bir sıra arxeoloji materialların əldə edilməsi, Qıvraxda saxsı çölmək və qədim şüşə qabların tapılıb Naxçıvan muzeyinə verilməsi, Şahtaxtıda mövcud olan Govurqala haqqında məlumatların toplanılması, yayıcılı bir kəndliden Şah Abbasa məxsus qızilla yazılmış bir qılıncın alınması, Xaraba Gilandan kəyanilərə məxsus barmaqlı bir yarağın tapılması həmin komissiyaların uğurlu işlərindəndir.

Cəmiyyətin ilk tədbirlərindən biri də Bakıda keçiriləcək I Ümumittifaq Türkologiya qurultayına hazırlıq işləridir. Bu münasibətlə o dövr üçün Azərbaycan dili və mədəniyyəti ilə bağlı bir sıra aktual mövzularda məruzələrin oxunmasına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Ən fəal üzvlərdən M.Rasizadə «Dillərin tülü və qürubü», H.Səfərli «Türk dilinin məşəyi və inkişafı», Ə.Rüstəmov «Türk dilinin bugünkü vəziyyəti, ərəb və latın əlifbası ilə tovsih və tənzi mi barəsində», Ə.Qılmanov «Türk millətinin ibtidai tarixi və dini təsəvvürləri» mövzularında məruzələrlə Cəmiyyət üzvləri və həvəskarlar qarşısında çıxışlar etmişlər. Protokollarda bu məruzələrin yığcam mətnləri ilə bərabər məruzəçilərə verilən suallar və həmin suallara alınan cavablar da öz əksini tapmışdır.

Protokollarda Cəmiyyətin arxeoloji bölməsinin iki böyük xidməti barəsindəki ilkin məlumatlar da çox əhəmiyyətlidir. Həmin məlumatlardan öyrənirik ki, Cəmiyyət üzvləri 1925-ci ilin sentyabr ayından 1926-cı ilin iyun ayınadək Xaraba Gilanda aparılacaq arxeoloji qazıntı işlərinə ciddi hazırlıq aparmış, bu işin həyata keçirilməsi üçün 300 manat pul ayrılmışdır. Üzvlər bu məsuliyyətli işə prof. V.M.Sisoyevin rəhbərliyi ilə Bakıdan dəvət edilmiş xüsusi elmi ekspedisiya ilə birlikdə başlamışlar. Xaraba Gilanda qazıntı işləri iyun ayının 18-dən 28-dək aparılmış, Cəmiyyətin 24-cü iclasında

(28 iyun) 40 nəfər üzvün və Azərbaycan Asari-ətiqə Komissiyası nümayəndələrinin iştirakı ilə prof. V.M.Sısoyevin qızıntının nəticələrinə dair məruzəsi dinlənilmiş və müvafiq qərarlar çıxarılmışdır. İclasın çıxardığı qərarlardan biri belə idi ki, burada aparılan qazıntı işləri kifayətləndirici olmadığından gələcəkdə bu iş davam etdirilsin, «mübhəm qalmış məzaristan məsələsi və s. tarixi məsələlər aydınlaşdırılsın».

Arxeoloji ədəbiyyatdan məlumdur ki, 1926-cı ilin sentyabrında Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yanındakı Zaqafqaziya Elmi Assosiasiyasının yardımı ilə Maddi Mədəniyyət Tarixi Akademiyası Qızılvəngdə qazıntı işləri aparmaq üçün leninqradlı alim prof. A.A.Millerin başçılığı ilə oraya ekspedisiya göndərmişdir. Bu ekspedisiyanın qarşılanması və qazıntının nəticələrinə dair prof. A.A.Millerin ilkin mülahizələri də məhz Cəmiyyətin 29-cu və 30-cu protokollarında öz əksini tapmışdır. Sentyabr ayının 12-də keçirilən iclasda ekspedisiya və onun rəhbəri A.A.Millerin Naxçıvanda hüsn-rəğbətlə qarşılanması, Cəmiyyət tərəfindən M.Mirheydərzadə və Y.Qaziyevin tərcüməçi və bələdçi sifəti ilə professoru təhkim olunmaları haqqında qərar qəbul olunmuş, həmin ayın 25-də 200 nəfər üzv və həvəskarın iştirakı ilə keçirilən 30-cu iclasda isə prof. A.A.Millerin Qızılvəngin tədqiqi haqqındakı məruzəsi dinlənilmiş və alqışlarla qarşılanmışdır. 30-cu protokolda prof. A.A.Millerin məruzəsinin çox yığcam mətni də verilmişdir. Professor bir müddət sonra bu səfərinin yekunlarına aid «1926-cı ilin yayında Naxçıvan respublikasında arxeoloji tədqiqatlar»³ başlıqlı irihəcmli hesabatında ətraflı şəkildə bəhs etsə də, hər halda onun Qızılvəng mədəniyyətinə dair Naxçıvandakı məruzəsində söylədiyi ilkin mülahizələr öz əhəmiyyətini qətiyyənlə itirməmişdir. Arxeoloqların ilk mənbə kimi bu mətnə də müraciət etmələri faydalı ola bilər.

Protokollarda Cəmiyyətin ədəbiyyat sahəsindəki iki mühüm xidməti ilə də tanış olmaq mümkündür. 28-ci protokoldan məlum olur ki, 1926-cı ilin sentyabr ayının 3-də Azərbaycan Yazıçılar Cəmiyyətinin Naxçıvan şöbəsi

³ Bax: İzah və qeydlər. Qeyd № 31.

yaradılması haqqında məsələ qaldırılmış, şöbənin 9 nəfərdən ibarət (Vahab Həsənzadə-sədr, Əbulfəzl Sadıqzadə-katib, Mehdi bəy Hacımski, Mirbağır Mirheydərzadə, Qəzənfər Hacılı, Şərif Əfəndizadə, Məhəmməd Rasizadə, Rza Paşazadə və Həsən Səferli) rəyasət heyəti seçilmişdir.

Cəmiyyətin ədəbiyyat sahəsindəki digər xidmətləri isə el ədəbiyyatı nümunələrinin toplanılması ilə bağlıdır. Bayatı, tapmaca, yanılımac, nağıl və digər folklor materiallarının toplanılıb qeydə alınmasına maddi marağı artırmaq üçün Cəmiyyət öz büdcəsindən toplayıcılara müəyyən məbləğ ayırmağı da zəruri saymışdır.

Cəmiyyət fəaliyyəti dövründə respublikanın müxtəlif rayon və kəndlərinə elmi ezamiyyətlərin təşkilinə də xüsusi diqqət yetirmişdir. Bu sahədə Cəmiyyətin elmi katibi M.Mirheydərzadənin fəaliyyəti daha çox diqqəti cəlb edir. Onun Ordubad, Culfa və Şərur dairələrinə elmi səyahətləri olduqca məhsuldar olmuşdur. Bu səyahətlərdən biri haqqında 40-cı protokolda M.Mirheydərzadənin 11 vərəqlik geniş məruzəsi verilmişdir.⁴ Həmin məruzə elmi cəhətdən maraqlı olmaqla yanaşı, müasir mütəxəssislər üçün də lazımlı bir materialdır. Məruzədə Baş Nəraşen, Yengicə, Zeyvə, Düdəngə, Xanlıqlar, Püsyən, Yurtçu, Tənənəm, Qarabağlar, Xıncab, Əznəbürd, Şahtaxtı və s. kəndlərin coğrafi mövqeyi, əhalisinin etnik kökü, kövsənlərinin adı göstərilmiş, həmin kəndlərdə aşkar edilən tarixi abidələr, maddi mədəniyyət nümunələri və arxeoloji materiallar haqqında məlumat verilmişdir.

M.Mirheydərzadənin Ordubad və Naxçıvanın tarixi və abidələri haqqında yazdığı kitabları isə Cəmiyyətin iclaslarında dəfələrlə müzakirə olunub təkmilləşdirildikdən sonra çapa layiq görülmüşdür. (Kitabları Naxçıvan mətbəəsində çap etmək qərarı alınmışdır).

Əldə olan protokollardan o da məlum olur ki, Cəmiyyət varlığının 3 ili ərzində ciddi maliyyə çətinlikləri ilə də qarşılaşmış, lakin buna baxmayaraq, birinci protokolda qeyd

⁴ Bu məruzəni «Nəraşen dairəsinə səyahət» sərəlvhəsi ilə «Sovet Naxçıvanı» qəzetinin 16 fevral 1989-cu il nömrəsində oxuculara təqdim etmişik.

olunduğu kimi, «vətənimizi tanımaq, öyrənmək və gələcək üçün lazımı tədbirlər aramaq»dan ötrü öz şərəfli tarixi vəzifəsini yerinə yetirməyə cəhd göstərmişdir.

Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin fəaliyyəti xüsusi tədqiqə layiq bir mövzudur. Ümid edirik ki, tam mətnlərini təqdim etdiyimiz Cəmiyyətin 41 protokolu⁵ və onun fəaliyyəti ilə əlaqədar olan digər sənədlər tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

*Fərman Xəlilov,
filologiya elmləri namizədi.*

**NAXÇIVAN TƏDQIQ VƏ TƏTƏBBÖ
CƏMIYYƏTİNİN
21 MAY 1925–27 AVQUST 1928-Cİ İLLƏRƏ
AİD
İCLAS PROTOKOLLARI¹**

Protokol № 1²

21 may 1925-ci sənədə Naxçıvan ölkəsinin Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin ümumi iclası vəqə olur. Yoldaş V.Həsənzadənin sədarəti, A.Ağakışızadənin katibliyi ilə. İştirak edir Cəmiyyətin səkkiz nəfər üzvləri və Mərkəzdən gəlmiş yoldaş M.Baharlı.

Müzakireyi-yövmiyyə:

1. Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin mahiyyəti barəsində.
2. Heyəti-idarəyə intixabat barəsində (şuraya sədr, elmi katib, təftiş komissiyonu, sandıqdar və qurultaya nümayəndə).
3. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qəet olundu
1-ci məsələ barəsində: yoldaş V.Həsənzadə Cəmiyyətin təşkili, mahiyyəti və gördüyü işər barəsində ətraflı məlumat verir. Ona əlavə olaraq M.Baharlı Cəmiyyətin mahiyyəti haqqında bəzi məlumatlar verir.	Hər iki yoldaşın məruzələri dinlənildikdən sonra iclas bu qərara gəlir: Bundan sonra bütün üzvlər var qüvvəmizlə çalışacağız ki, biz də öz vətənimizi tanıyaq, öyrənək və gələcək üçün lazımı tədbirlər arayaq.
2-ci məsələ haqqında: yoldaş M.Baharlı danışıqdan sonra	İclas yoldaş M.Baharlının məruzəsini dinləyib heyətin sədrliyinə V.Həsənzadə, elmi katib-

⁵ Protokollar Naxçıvan Muxtar Respublikası Mərkəzi Dövlət Arxivində mühafizə olunur. Fond 1. siy.2. saxlama vahidi 13. Bundan sonra Naxçıvan MR MDA kimi göstəriləcəkdir.

göstərir ki, 3 nəfərdən ibarət bir heyəti-idarə seçmək lazımdır (sədr, elmi katib, yaxud ümure-idareyi-müdir və sandıqdar) və 3 nəfərdən ibarət bir təftiş komissiyonu seçilsin. Əlavə Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi nəzdində Cəmiyyətin idarəsinin olmasını qeyd edir.

liyinə M.Mirheydərzadə, sandıqdar A.Qəmərini intixab edirlər. Təftiş komissiyonuna müəllim [F.]³ Mahmudbəyov, R.İsfəndiyarov və N.Musayev seçilir. 29 mayda Bakıda olası Cəmiyyətin mərkəzi qurultayına nümayəndə seçilir: V.Həsənzadə, M.Mirheydərzadə. Bunların Naxçıvandan göndərilməsini və Azərbaycan müəllimlər qurultayında olan Naxçıvan Darülmüəllimin müəllimi yoldaş H.Səfərlinin Naxçıvan şöbəsi tərəfindən qurultaya nümayəndə olub iştirak etmələri təhti-qərara alınır.

Başqa bir məsələ olmadığından iclas qapanır.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 2

17 avqust 1925-ci sənədə Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbü Cəmiyyətinin Naxçıvan şöbəsinin ümumi iclası vaqe olur. Yoldaş V.Həsənzadənin sədarəti, L.Hüseynzadənin katibliyi ilə.

Müzakireyi-yövmiyyə:

1. Cəmiyyətinin fəaliyyəti və gördüyü işlər barəsində.
2. Cəmiyyətin seksiyalara bölünməsi və üzvlərin işləməsi barəsində.
3. Cəmiyyətin büdcəsi və məxarici haqqında.
4. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qet olundu
1-ci məsələ barəsində: Cəmiyyətin elmi katibi [M.]Mirheydərzadə Cəmiyyətin keçmiş zəfindən və gələcəkdə işləməsindən danışır. Yoldaşa bir çox suallar verilib kafi və qənaətedici cavablar alınır.	Yoldaşın məruzəsi dinlənilikdən sonra zeylədəki təkliflər olunur. Əvvəl təklif edir yoldaş [A.]Yusifov. 1. Cəmiyyətin gələcəkdə gözəl işləməsi üçün iş planı tərtib edilsin. 2. Cəmiyyətin üzvlərini hesaba alıb üzvlər seksiyalara bölünsün. 3. Smeta tərtib olunsun. Yoldaş [A.]Yusifovun təkliflərinə yoldaş H.Sultanov tərəfdar olub əlavə edir ki, iş planı və smeta tərtib etmək üçün 5 nəfərdən ibarət bir komissiyon intixab olunsun. Yoldaş [A.]Yusifov bir təklif dəxi əlavə edib deyir ki, Mərkəzdən naümid olmayıb hər halda Xalq Komissarları Şurası Naxçıvan şöbəsinə Azərbaycan Mərkəzi Tədqiq və Təəbbü Cəmiyyətindən maddi yardım diləsin. Ümumiyyətlə, təkliflər birləşdirilib Cəmiyyətin gələcəkdə müsbət nəticələr əldə etməsi üçün plan və smeta tərtib etməkdən ötrü 5 nəfərdən ibarət bir komissiyon seçilir ki, bunlardan ibarətdir: 1.Həmid Sultanov. 2.Hüseyn Musazadə. 3.Abbasqulu Əlyarov. 4.Mirbağır Mirheydərzadə. 5.Novruz Musayev. Komissiyonun sədrliyinə yodaş H.Sultanov qəbul olunur.

2-ci məsələnin göləcək iclasa yatırılması təklif olunur.

3-cü məsələ yodaş H.Sultanovun yuxarıda etdiyi təklifə binaən həll olunmuş hesab olunur.

4-cü cari məsələdə:

I. Yoldaş [N.]Musaev təklif edir ki, ni-zamnamə mövcubincə Cəmiyyətin idarəsi gərək Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin nəzdində olub onun büd-cəsinə daxil edilsin. Əgər Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi öz təh-timayəsinə almazsa, Cəmiyyət ləğv olma-lıdır. Zira ki, Cəmiy-yət bu vəziyyətlə iş görüb yaşaya bilməz.

Buna qarşı H.Sul-tanov söyləyir ki, hər halda Cəmiyyəti sax-layıb yaşatmaq lazı-mdır.

II. Yoldaş [A.]Yu-sifov Qərbi Qafqası-yanın ölkəşünaslıq qu-rultayının təminat-məsini oxuyur və tək-

İclas tərəfindən qəbul olunub gölən iclasa yatırılır.

Etiraz olmadı.

Cəmiyyətin yaşadılması Xalq Komissarları Şurası sədri yodaş H.Sultanovun təklifinə görə qəbul olunur.

Qurultayda iştirak etmək üçün iki nəfər nümayəndə-[A.]Yusifov, şuranın sədri V.Həsənzadə intixab olunub göndərilməsi qəbul olunur və iki nəfər alim bərsində neçə

lif edir ki, şöbə tərəfindən iki nəfər nümayəndə və iki nəfər də alim sifəti ilə qu-rultaya göndərilsin.

nəfər namizədlər göstərilir, o cüm-lədən müəllim H.Səfərli və başqa namizədlər göstərilirlər.

Başqa bir məsələ olmadığından iclas qapalı elan olunur.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 3

6 sentyabr 1925-ci sənədə Azərbaycanı Tədqiq və Tətebbö Cəmiyyətinin Naxçıvan şöbəsinin heyəti-idarə iclası yodaş M.Mirhəyərzadənin sədarəti və R.İsfəndiyarlıının katibliyi ilə vaqe olur.

Müzakireyi-yövmiyyə:

1. İş planı haqqında.
2. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci: İş planı haqqında yodaş M.Mirhəyərzadə geniş dairədə məlumat verdi.	Yoldaşın verdiyi məlumatı dinləyib iclas bu qərara gəldi ki, 17 avqustda intixab olunmuş komissiyondan xahiş olunsun məzkur tarixdə vüqu bulan ümumi iclasın qətnaməsinə (hansı ki qət olunmuşdu iş planı və smeta tərtib edilsin) tez bir zamanda əməl etsinlər.
2-ci: Cari məsələdə Cəmiyyətin üzvlərindən üzvlükhaqqı toplamaq haqqında yodaş [A.]Qəmərinski bəyanat verir.	Üzvlükhaqqı bərsindəki məsələnin ümumi iclasa verilməsi təhti-qərara alınır.

Artıq bir məsələ olmadığından iclas qapanır.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 4

21 sentyabr 1925-ci sənədə saat 6 radələrində Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin Naxçıvan şöbəsinin iclası yoldaş M.Mirheydərzadənin təhti-sədarətində və L.Hüseynzadənin kitabəti ilə açılır.

Müzakireyi-yövmiyyə:

1. Tərtib olunmuş smetanın oxunub təsvib edilməsi.
2. Üzvlərin seksiyalara bölünməsi haqqında.
3. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qəet olundu
<p>1-ci məsələ: Tərtib olunmuş smeta oxunub Cəmiyyətin mədaxil və məsarifi və gediləcək fənni-səyahətlərin məkanları bir-bir göstərilir. Yoldaş [M.] Xasayev Cəmiyyətin məsarifinin mədaxilindən artıq olduğunu qeyd edərək məsarifin azaldılmasını təklif edir.</p> <p>Maarif komissarı yoldaş [H.]Musazadə Cəmiyyətin daşdığı ad və göstərdiyi vəzifənin nə qədər böyük və əhəmiyyətli olduğunu söyləyərək məsarifin çoxluğu deyil, bəlkə,</p>	<p>İclas ümumiyyətlə Cəmiyyətin tərtib etdiyi smetanı təsvib və təsdiq edir.</p>

daha artırılmasını qeyd edir. Əlavə Mərkəzdən bizim Cəmiyyətə yardım ediləcəyini söyləyir. Ümumiyyətlə, tərtib edilmiş smetanın təsdiq edilməsini təklif edir.

2-ci məsələ: üzvləri seksiyalara bölmək. Cəmiyyətin 3 seksiyaya təqsim olunması təklif olunur:

1. İqtisadi-ictimai və təbii seksiya.
2. Arxeoloji seksiya.
3. Etnoqrafi, türkoloji, tarix və ədəbiyyat seksiyası.

3-cü cari məsələ:

I. Yoldaş Ə.Həsənzadə yeni intixab olunmuş heyətin tezliklə işə başlaması üçün ictimai-iqtisadi seksiyada yoldaş [M.]Xasayev, arxeolojiden X.Hacılarov və türkoloji seksiyasından da yoldaş V.Həsənzadənin heyət iclası çağırmalarını təklif edir.

II. Yoldaş Y.Qazıyevin Xan minarəsi haqqında yazdığı bir məktub oxunur.

Göstərilmiş seksiyalar qəbul olunub, hər seksiya 3 nəfərdən ibarət bir heyət (büro) intixab olunur. İqtisadi-ictimai və təbii seksiyaya [M.]Xasayev, A.Musazadə və Ə.Həsənzadə seçilir. Arxeoloji seksiyasına Y.Qazızadə, X.Hacılarov və Əsgərov, etnoqrafi və türkoloji seksiyasına V.Həsənzadə, M.Rasizadə və H.Səfərli intixab olunur.

Yoldaşın təklifi ümumiyyətlə qəbul olunur.

Smeta təsdiqindən sonra artıq para olarsa, yoldaşın fikri o zaman nəzərə alınsın.

III.Üzvlükhaqqı barəsində sədr yoldaş M.Mirheydərzadə danışır.

Üzvlükhaqqının bir ayın müdətində iclas tərəfindən qəbul olunur.⁵

Başqa bir məsələ olmadığından dolayı iclas qapanır.

Sədr: (imza)
Katib: (imza)

Protokol № 5

1925-ci sənənin 3 oktyabrında Naxçıvan Tədqiq və Tətbib Cəmiyyətinin üzvlərinin və seksiyalarının iclası V.Həsən-zadənin sədarəti və M.Mirheydərzadənin katibliyi ilə vaqə olur.

Gündəlik məsələlər:

- 1.Bölmələrin heyət intixabı.
- 2.Şəhur və Ordubad qəzalarında özək təşkili.
- 3.Nehrəm məktəb müdirinin «Ölü şəhər» haqqında yazdığı məktubun oxunması.
- 4.Xaraba Gilana həvəməsəd iki fənni-səyahət yapılması.
- 5.Darülmüəllimin⁶ nəzdində tədqiq və tətbib dərniyinin təşkili.
- 6.Dekabrda Bakıda çağırılmış Türkoloji qurultayı haqqında gələn məktubun qiraəti.
- 7.Cari məsələlər.

özək təşkil etmək haqqında yoldaş M.Mirheydərzadə məlumat verir.

3-cü:Nehrəm məktəb müdirini «Ölü şəhər» haqqında yazdığı məktub oxunur.

4-cü: Xaraba Gilana fənni - səyahət etmək haqqında müfəssəl danışılır.

5-ci: Darülmüəllimində dərnek təşkili haqqında müzakirə olur.

6-cı: Dekabr ayında Azərbaycanda çağırılan Türkoloji qurultay⁸ haqqında komissiyondan gəlmiş məktub oxunur. Naxçıvana verilmiş yerin az olduğu haqqında müzakirələr olur. Bu barədə V.Həsən-zadə müfəssəl bəyanat verir.

seyqi-əlaqə edib müvəkkil vasitəsi ilə özək təşkil etdirsin.

Xaraba Gilana gedidikdən sonra «Ölü şəhər»ə də gedilməsi təhti-qərəra alınır.

Oraya fənni-səyahət etmək lazımı görüldü qət olunur ki, onun üçün plan və layihə hazır edilsin. Layihəni hazır etmək üçün bu beş nəfər komissiyon seçilir:

- 1.Mirbağır Mirheydərzadə.
- 2.Xəlil Hacılarov.
- 3.Məhəmməd Rasızadə.
- 4.Əbdülezim Rüstəmov.
- 5.Həsən Səfərli.

Mühəvvəl olunsun Darülmüəllimin müdirinə⁷ ki, orada bir tədqiq və tətbib dərniyi təşkil etsin.

İclas qurultayın çox əhəmiyyətli olmadığını Naxçıvan Tədqiq və Tətbib Cəmiyyəti idarəsi qurultaya mənfəətli məlumat verib ölkənin tədqiqinə artıq dərəcədə möhtac olduğunu nəzərə alıb Naxçıvanda fəqət maarif komissarına bir yer⁹ verilməsini az hesab edib qərəra alır ki, şəbə komissiyonundan və Mərkəzi Tədqiq və Tətbib Cəmiyyətindən xahiş və istida etsin Naxçıvan Tədqiq və Tətbib Cəmiyyətinə bir yer verilsin.

238203

Əşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ haqqında yoldaş V.Həsən-zadə məlumat verdi.	Bölmələrə heyət intixab etmək üçün [M.]Xasayevə, V.Həsən-zadəyə və X.Hacılarova təliqə yazmalı ki, hər kəs öz bölməsini çağırub büro heyəti intixab etsin.
2-ci məsələ: Ordubad və Şərura gedilib	Tapşırılır Cəmiyyət idarəsinə Şəhur və Ordubad müvəkillərinə

Başqa bir məsələ olmadığından iclas qapandı.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 6

1925-[ci] ilin oktyabr ayının 7-də Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin Naxçıvan şöbəsinin idarə iclası axşam saat 7-də yoldaş X.Hacılarovun təhti-sədarətində və S.S.Əsədlinin katibliyi ilə vaqe olur.

Müzakireyi-yövmiyyə:

1. Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin bir sənəlik iş planı.
2. Komissiyon tərəfindən Xaraba Gilana səyahət üçün tərtib verilmiş layihənin oxunması.
3. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci: Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin bir sənəlik iş planı M.Mirheydəzadə tərəfindən oxundu.	Bir sənəlik iş planı maddəbə-maddə oxunduqdan sonra bəzi maddələrin cüzi təğyir və təbdili və bəzi maddələrin əlavə edilməsi ilə iclas tərəfindən qəbul olundu.
2-ci: Xaraba Gilana elmi səyahət etmək üçün komissiyon tərəfindən tərtib verilmiş layihə oxundu.	Maddələr bir-bir oxunub cüzi müzakirə və bir maddəsi ixtisar edilib, qalanı isə ümumiyyətcə qəbul olundu. Heyət ezamiyyənin vəsaiti-nəqliyyəsi barəsində ərazi komissarı [M.]Xasayevə və onun təhti-sədarətində sair məxarici barəsində İcraiyyə Komitəsinə müraciət edilib istənilməsi qərara alındı.

3-cü cari məsələdə:
I. Yoldaş V.Məmməd zadə seksiyalar bölməsinin tərkibi və onların işləməsi haqqında bəzi suallar verib və təklif edir ki, elan vasitəsilə hamı üzvlər bölmələrdə çalışmanın qaydasından müfəssəl xəbərdar edilsin.

II. İclasların vaxtı barəsində müzakirə olundu.

III. Prof. Modinin (?) gəlib Təbrizə gətməsi və onun buraya çağırılıb bəzi istifadələr edilməsi və Naxçıvan-da olan asari-ətiqələri görməsi barəsində H.Səfərli danışib məzkuru keçərkən buraya çağırılıb saxlamağı təklif edir.

Artıq məsələ olmadığından iclas bağlandı.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 7

1925-ci ilin noyabr ayının 5-ci günü saat 4-də Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin idarə iclası V.Həsənzadənin sədrliyi, M.Mirheydəzadənin katibliyi, A.Qəmərliyin üzvlüyü

Qəbul olunub idarənin qəzetə və elan vasitəsi ilə məlumat verilməsi təhti-qərara alındı.¹⁰

İclasların 15 gündən bir tək (salı) günü olması (necə ki keçmiş iclasda qət olunmuşdu) qəbul olundu.

İdarəyə tapşırıılır ki, bu barədə İcraiyyə Komitəsinə yazıb onun vasitəsi ilə iqdamatda bulunsun.

və təftiş kosissiyonunun üzvlərindən [F.]Mahmudbəyovun iştirakı ilə açılır.

Qarşıda duran məsələlər:

1. Bu gələcək dekabr ayında Bakıda çağırılmış Türkoloji qurultayının yaxınlaşması və ona hazırlıqlar görülməsi barəsində.
2. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qət olundu
<p>1-ci məsələ barəsində yoldaş V.Həsənzadə müfəssəl danışıb məzkur əlfövq qurultayı türk lisan və ədəbiyyatında olan əhəmiyyətini və gələcək mənfəətlərin və qurultaya hər yerdə hazırlıqlar getdiyini, Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin də hazırlıqlar görməsini bəyan etdi.</p> <p>2-ci cari məsələdə: yoldaş A.Qəmərli Cəmiyyətin maliyyə və üzvlükhaqlarının yığılması barəsində danışıb məlumat verir.</p>	<p>İclas yoldaş V.Həsənzadənin nitqini dinlədikdən sonra bu qərara gəldi ki, qurultaya hazırlıqlar görülməsi vacib və lazımdır. Bu barədə Cəmiyyətin türkoloji və ədəbiyyat bölməsi tezliklə gərək təşəbbüsatda bulunsun, bu yolda müəzirlər versin, maarif və ədəbiyyat xadimlərindən məlumat və materiallar toplasin.</p> <p>Bu barədə qət olundu ki, sandıqdar ciddiyyət edib üzvlərin çoxu qulluqçu olduqlarından məvaciblər veriləsi vaxt üzvlükhaqqı alsın.</p>

Başqa bir məsələ olmadığından iclas qapanır.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 8

1925-ci ilin noyabr ayının 6-cı günündə saat 4-də Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyəti idarəsinin iclası yoldaş M.Mirheydərzadənin təhti-sədarətində və S.S.Əsədlinin katibliyi ilə və türkoloji bölməsi sədrinin və katibinin iştirakları ilə nəvəqə olur.

Həll ediləcək məsələlər:

1. Bakıda çağırılmış Türkoloji qurultayının yaxınlaşması və idarənin 5 noyabrda qətnaməsinə görə fəvqüzziqr məsələnin müzakirəsi haqqında.
2. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qət olundu
<p>Qurultayın yaxınlaşması, ona hazırlıqlar görülməsi və gedəcək olan nümayəndələrimizin əlində tezislər olması barəsində elmi katib M.Mirheydərzadə danışıb məlumat verir.</p>	<p>Yoldaş M.Mirheydərzadənin məruzə və bəyanatını dinlədikdən sonra iclas bu qərara gəlib qət edir ki, bu noyabr ayının axırına kimi bu maddələrə dair gərək məruzə və müəzirlər verilsin:</p> <ol style="list-style-type: none">1.«Ümumilisanın mədxəli».2.«Dillərin quruluşu».3.«Türk dilinin şivələrinin mənşəyi, tarixi inkişafı, türk tayfalarının ibtidai tarixi və ibtidai dini təsəvvürləri barəsində».4.«Türk millət və tayfalarının əlifbaları, türk dilinin imlası və üsuli-tədrisi barəsində».5.«Türkcədə elmi istilahlər yaratmaq məsələsilə əlaqədar olaraq türk dili və şivələrinin qiyası, morfologiyası, türk dilinin başqa dillərlə əlaqə və rəbitəsi».6.«Türk dilinin bugünkü vəziyyəti, ərəb və ya latın (yeni əlifba) əlifbaları ilə islah və tovsihi barəsində».

Başqa bir məsələ olmadığından dolayı iclas qapanır.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 9

1925-[ci] ilin noyabr ayının 10-da Azərbaycanı Tədqiq və Tətebbö Cəmiyyətinin Naxçıvan şöbəsinin növbəti iclası vaqe olur. Axşam saat 6-da M.Mirheydərzadənin təhti-sədərətində və S.S.Əsədlinin katibliyi ilə 25 nəfər üzv iştirak ediyordu.

Gündəlik məsələlər:

1. Xaraba Gilana tədqiq üçün göndərilmiş komissiyonun məruzəsi.
2. Asari-ətiqə və türkoloji bölməsinin pişnihadları.
3. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qəet olundu
1-ci məsələ haqqında: Xaraba Gilana gedən heyət və üzvlərin hazır olmadıqlarından həmin məsələnin təxiri təklif olunur.	İclas tərəfinən bu təklif qəbul olunub həmin məsələnin dayandırılması təhti-qərara alındı.
2-ci: Arxeoloji bölməsinin Bürcün (Xanlıq minarəsinin) muzey olması və minarənin lazımi təmiri haqqında etdiyi pişnihadı və asari-ətiqələr qoyulması haqqında bir-iki mülahizat və arzusu oxundu.	İclas ümumiyyətlə qəbul edib təsdiq ediyor. Və əlavə edilir ki, arxeoloji seksiyası həmin bərədə smeta tərtib edib idarəyə versin. Cəmiyyətin idarəsi də lazımi yerinə müraciət etsin.

3-cü: türkoloji seksiyasının Bakıda çağırılmış qurultaya hazırlıq etmək üçün bir neçə mühazirələr edilməsi haqqında olan pişnihadı oxunur.

Məzkur seksiyanın etdiyi pişnihad qəbul olunur və göstərilən maddələr zeylədəki qərar üzrə paylanılır:

6 noyabrda birinci maddə və 13 noyabrda ikinci maddə haqqında mühazirə vermək tapşılır M.Rasizadəyə, 3-cü maddənin birinci hissəsi, yəni «Türk dilinin mənşəyi və tarixi inkişafı» bərəsində H.Səfərli, 6-cı hissəsi, yəni «Türk tayfalarının ibtidai tarixi və ibtidai dini təsəvvürləri» bərəsində yoldaş [Ə.]Qılmanov, 4-cü maddə haqqında «Türk millət və tayfalarının əlifbaları, türk dilinin imlası və üsuli-tədrisi» haqqında N.Əfəndizadə, 5-6-cı maddələr «Türk dilinin bugünkü vəziyyəti və ərəb, ya latın əlifbaları ilə islah və təvsihi» bərəsində yoldaş Ə.Rüstəmovə həvalə olundu.

3-cü cari məsələdə: Vaxt olmadığından Türkes məktəb müdirinin və Yuxarı Remeşin məktəb müdirinin verdiyi məlumat oxuna bilməyib başqa bir vaxta yatırıldılar və iclas saat 8-də qapandı.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 10

Azərbaycanda dekabr ayında çağırılmış türkoloji qurultayının yaxınlaşması və ona hazırlıqlar görülməsi bərəsində Naxçıvan Tədqiq və Tətebbö Cəmiyyətinin türkoloji bölməsinin etdiyi pişnihada görə və Cəmiyyətin idarəsinin 10

noyabrdakı qətnamə və dəvətnaməsinə mütabiq 1925-[ci il] 13 noyabrda Cəmiyyətin ümumi iclası V.Həsənzadənin sədrliyi, M.Mirheydərzadənin katibliyi ilə 50 nəfər üzvün və bir çox bitərəflərin, tələbələrin iştirakı ilə gündüz saat 11-də Dövlət teatrosunda vaxt olur.

Qarşıda duran məsələlər:

- 1.1-2 noyabrda Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin ikiillik yubileyinin (bayramının) təbrik olması və Naxçıvan şöbəsi bu bayramı gec bildiyindən həmin bu iclasda təbrik etməsi.
- 2.10 noyabr 3 nömrəli protokolda göstəriləyi vəchlə 2-ci maddəyə dair M.Rasizadənin məruzəsi.
- 3.Cari məsələlər.

(Sədr məclisi açıq elan edir)

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ haqqında sədr məclisə müfəssəl bir məlumat veriyor.	İclas bu qərara gəlir ki, Mərkəzi Cəmiyyətin iki sənəlik bayramını təbrik edib, əlavə Cəmiyyətin idarəsi iclasın təbrikini şöbə namından Mərkəzi Cəmiyyətə yazıb bildirsin. Və öz məktubunda əlavə etsin ki, Mərkəzin bu bayramı Naxçıvan şöbəsinə qabaqca xəbər verməməsi barəsində giley və izhari-təəssüf yazsın və bu cür mühüm və lazımı mövqələrdə qabaqca olaraq şöbəyə ittilaat verməyi xahiş etsin.
2-ci məsələ barəsində söz verilir yoldaş M.Rasizadəyə (mühazirəçiyə)	

Mühazirəçi sözə başlayır. Birinci, dillərin tülü və qürubü barəsində müfəssəl mühazirə oxuyur. Mühazirəçi ümumi dil-

lərin ibtidası barəsində deyir: Əsasən dillərin mənşəyi əsvatdandır. Bu barədə təkyə edir Şarl Diprosun sözüünə və bəzi ərəb alimlərinin (dələləti - əlfazzatidir) demələrinə və bu barədə müfəssəl məlumat verir. İkinci, dillərin inqirazi barəsində danışib bu inqiraza başlıca üç səbəb dəlil olduğunu göstərir:

- 1) Siyasət.
- 2) Mədəniyyət.
- 3) Din, iqtisad və çoxluq.

Buna dəlil misallar deyir. İki saata yaxın danışib məruzəsini bitirir.

Sədr təklif edir: mühazirəçinin sözlərinə hər kimin sulalı varsa, təhriri sədarətə versin. Mühazirəçiyə 12 –yə qədər yazı ilə sual verilir.

Sulallar	Cavablar
1. Birinci dəfə hansı lisan fənni-şəkil almış? Lisanların dəyişməsinə mühitin təsiri var, ya yox?	Əvvəlinci dəfə lisanların hind və Avropa budağı tədqiq edilib fənni-şəklə girmiş. Əvət, az bir millətin dili çox bir millətin və camaatın arasında dəyişilib ən sonda müzməhill də ola bilər. Türk dilinin macarcaya, fars satların türkcəyə təbdili kimi.
2. Mədəniyyət ən əvvəl hansı millətdən başqa millətlərə keçmişdir?	Əski misirlilər, yunanlar və iranlılar tarix və mədəniyyətdə böyük bir mövqə tutub. Mədəniyyətin qeyrilərə keçdiyi bunlardan tarixən göstərilirsə də, qürün əvvəli tarixi qaranlıq olduğundan buna müfəssəl cavab vermək imkan xaricindədir. Avropa ədəbiyyatı çoxdan başlayıb fənni-şəklə salındığı üçün bəlkə də irəlilədir.

3. Dillər gəldikcə artır, ya azalır?

Yazı ədəbiyyatına malik olmayan dillər azalıb məhv ola bilər. İmdiki mətbuat və maarifin genişlənməsi sayəsində yeni bir lisanın tülu müşkül isə də təbii uqraması mümkündür. Amerikaya köçmüş ingilislərin dilinin təbadülü kimi.

4. Lisan və ədəbiyyatımızın inkişaf və tərəqqisi üçün Naxçıvanda nə kimi bir elmi müəssisənin, sizcə, olması lazımdır?

Bəncə, lisan və ədəbiyyatımızın tərəqqisi üçün Tədqiq və Tətbib Cəmiyyətini gücləndirmək və maarifə doğru qoşulmaq lazımdır.

5. Türk dilinin içərisində daxil edilmiş əcnəbi kəlmələrin duxulunu necə bilmək olar ki, bu sözü türk başqasından, yaxud başqası türk millətindən alıbdir?

İqtibas məsələsində tarix və lisanın bir taqım sübutlarına istinad etməklə məlum olar ki, hansı millət hansı millətdən iqtibas etmişdir.

Hər dili bilmək və öyrənmək üçün insanlarda təbii hazırlıq var, ya yox?

Hər dili öyrənməyə insan fitrətində qabildir.

6. Dilin əsasının Nuhun 3 oqlundan olması fəqət nəzəriyyədir, yaxud fənni-sübutlar var?

Dillərin quruluşu xüsusunda danışılan sözlər həp nəzəridir.

7. Dillərin iqtibası barəsində hamı dillərdə qarışıqlıq var. Ərəb, fi-

Madam ki, insanlar biltəb mədənidirlər, hamı dillərdə iqtibas məsələsi də bədididir.

rəng dillərində də, ya fəqət türk dilindədir?

8. Bəzi lisanlar tamamən biri-birindən ayrı olduğu halda, onların yazıları birdir. Məsələn, yaponlar, Kitaylar, tibetlər danışq dilləri tamamən ayrı olduğu halda, danışdıqları zaman bir-birini anlamadıqları halda, nə üçün yazı yazdıqda bir-birini anlayırlar?

Bir çox dil sahiblərinin yazıları və ədəbiyyatı bir ola bilər. Onun üçün də yazıda bir-birlərini anlayıb düşünə bilərlər. Amma ümumi danışq və tələffüzdə yekdigərini düşünəməzlər.

Və bu suallara yaxın bir neçə də sual verilir, cavab alınır.

Mühazirəçi sözlərini qurtardıqda iclas tərəfindən alqışlanır. Sonra yoldaş M. Mirheydərzadə türkoloji və ədəbiyyat barəsində bu cür mühazirələrin verilməsi mənfəətlərindən danışq gələcək cümə günü 20 noyabrda üçüncü mühazirənin «Türk dilinin tarix və inkişafı» barəsində Cəmiyyətin üzvü yoldaş H. Səfərli tərəfindən veriləcəyini bildirib xahiş edir ki, Cəmiyyət üzvləri və ölkənin ziyalıları həvəs ilə gəlib iştirak etsinlər.

Başqa məsələ olmadığından iclas qapanır.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 11

20 noyabr 1925-ci sənə cümə günü Naxçıvan Tədqiq və Tətbib Cəmiyyətinin üçüncü mühazirə iclasını Cəmiyyətin məsul katibi M. Mirheydərzadə açıq elan etdikdən sonra iclası aparmaq üçün sədr, katib intixab edilməsini təklif edir. Sədr A. Gülməhəmmədov, katib N. Novruzov intixab olunurlar.

Əşidiləcək mühazirə: «Türk dilinin mənşəyi və inkişafı» haqqında.

Eşidildi	Qət olundu
<p>«Türk dilinin mənşəyi və inkişafı» haqqında H.Səfərli mühazirə oxuyaraq deyir ki: Dillərin inkişafı mədəniyyətin tərəqqi etməsinə bağlıdır. Türklər qədim zamanda kəndi mədəniyyətlərindən uzaq düşüb onu öyrənməmişlər. Son zamanlar türklər də ayıllaraq kəndi mədəniyyətləri üzərində çalışmışlar. [A.]Vamberi və [A.N.]Samoyloviç türklərin mədəniyyəti üzərində artıq dərəcədə çalışaraq nəticədə türk mədəniyyət tarixinə aid bir çox şeylər əldə etmişlər. Davis adlı macar professoru deyir ki, Tatarıstan ən qədim zamanlar mədəniyyətin beşiyi sayılmışdır. Mədəniyyət Tatarıstandan başqa ölkələrə keçmişdir. Çin alimlərindən biri deyir ki, ən böyük mədəniyyət uyğurlarda var imiş. Qu Luqa adlı türkiyyatçı deyir ki, kəşf olunan şəhərdə yeraltı su kanalları var idi ki, bu da qədim türklərin mədəni olmasını isbat edir. Türklər mədəniyyəti üç mənəbdən alırlar: 1. Qumanikus, 2. Orxon kitabəsi, 3. Qudatqu-Bilik öyrənmək olar. Pidiris və başqa bir neçə alimlər türk dilləri haqqında çalışaraq 3 nəzəriyyəyə gəlirlər. Vilhelm Radlov türk dilini 4 qrupa təqsim edir: şərq, qərb, Orta Asiya və cənub türkcəsi. Şərq quruluşlarını [V.V.]Radlov Yenisey qövmələrinə yanaşdırır. Qərb–qırğız və ilaxır. Orta Asiya–özbək, sart və o həvalidə yaşayan qövmələrin türkcəsi. Cənubu isə türkmən, Krım, Anadolu və Azərbaycan türkcəsinə yanaşdırır. Üçüncü nəzəriyyə bir çox alimlər tərəfindən qəbul olunmuşdur ki, orada türk dillərini cığatay və oğuz türkcəsinə ayırırlar. Cığatay türkcəsinə özbək və</p>	<p>Yoldaş H.Səfərlinin «Türk dilinin mənşəyi və inkişafı» haqqında etdiyi mühazirəsi ümumiclas tərəfindən kifayətlanmış hesab olunur.</p>

Şimali Krım daxildir. Oğuz türkcəsinə isə türkmən, Azərbaycan, osmanlı və Cənubi Krım daxildirlər. V.Tomsenin Orxon kitabələri haqqında yazdığı əsərindən bir çox məlumat əldə etmək olar.

Mühazirəçi bir qədər də böylənçi sözlər söyləyib mühazirəsinə xitam verir.

Sonra mühazirəyə dair suallar verilir.

Suallar	Cavablar
<p>Hərgah biz ərəb ləhcəsinə yavuş idik, nə üçün ləhcəmiz getdikcə ruslaşır?</p> <p>Türüküstan ilə Tatarıstan ayrı olduqlarını onların iki ismə – tatar və türk kəlmələrinə malik olmalarını sabit edir. Siz onları birləşdirdiniz. «Stan» fars kəlməsidir. Xahiş olunur bu barədə bir qədər izahat verəsiniz.</p> <p>Qədimdə ərəblərmi, ya türklərmi mədəniyyətli idi?</p> <p>Türklər mədəniyyəti nerədən almışlar?</p> <p>Türklər Altaydan gəlməmişlərsə, Altay dağlarının cənubunda tapılan köhnə şəhərin asarı türklərin mədəni olmasını necə isbat edir?</p> <p>Nə üçün Nizami və Fizuli kimi şairlərimiz türkcə yox, farsca şer deməyə başlamışlar?</p> <p>Türk dillərinin tədqiqi üçün inqilabdan əvvəl¹¹ çalışmaq olmuşmu?</p> <p>Türklər nə zamandan oğuz və cığatay tayfalarından ayrılmışlar?</p> <p>Münaqişədə danışılmadığından və başqa bir məsələ olmadığından iclas qapanır.</p>	<p>Verilən suallara lazımı cavablar alınır. Sonra təklif olunur: Oğuz və cığatayların bölünməsi haqqında bir mühazirə oxunsun. Qəbul olunur.</p>

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 12

1925-ci sənə 21 noyabrda saat 2-də Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti idarəsinin iclası V.Həsənzadənin sədrliyi, M.Mirheydərzadənin katibliyi, A.Qəmərlinin üzvlüyü və ədəbiyyat bölməsinin sədrinin iştirakı ilə açılır

Qarşıda duran məsələlər:

1. Erməni seksiyası təşkil etmək haqqında.
2. Maliyyə komissiyonu təşkil etmək haqqında.
3. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ haqqında idarənin pişnihadını sədr oxuyub erməni seksiyası təşkilinin lüzumlu olduğunu göstərir.	Həmin məsələni iclas dinlədikdən sonra Cəmiyyətin erməni seksiyası təşkil etməyi qəbul edir.
2-ci: maliyyə komissiyonu təşkili. Maliyyə komissiyonu təşkil olunarsa, Cəmiyyətin maliyyə işlərinin tərəqqi etməsini göstərib məzkur komissiyonun əcələ surətdə təşkilini təklif edir.	Maliyyə komissiyonu təşkili məsələsi iclas tərəfindən müarizəsiz bilittifaq olaraq qəbul olunur.

Başqa məsələ olmadığından iclas qapanır.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 13

1925-[ci] ilin 27-si noyabrda [Naxçıvan] Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti («Türk dilinin bugünkü vəziyyəti, ərəb və latın əlifbalı ilə tövsih və tənzi» barəsində təyin etdiyi mühazirənin) iclasını Cəmiyyətin məsul katibi M.Mirhey-

dərzadə açıq elan edib xahiş edir ki, məclisi aparmaq üçün iclas bir sədr və katib intixab etsin. Sədrliyə Y.Qazızadə, katibliyə də N.Novruzov intixab olunurlar.

Qarşıda duran məsələ:

«Türk dilinin bugünkü vəziyyəti, ərəb və latın əlifbalı ilə tövsih və tənzi» barəsində (mühazirə).

Eşidildi	Qət olundu
Mühazirəçi yoldaş Ə.Rüstəmov mühazirəyə başlayıb bir saat türk əlifbası mövzusunda danışır. Vaxt dar və müsaid olmadığından mühazirənin bəqiyyəsi və mühazirəyə dair veriləcək sualların verilməsi gələn iclasa qalmaq üçün təklif olunur.	İclas verilən mühazirəni dinləyib bəqiyyəsin gələn iclasa yatırılmasını təhiti-qərəra alır.

İclas sədr tərəfindən bağlı elan olunur.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 14

4 dekabr 1925-ci sənədə cümə günü Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin mühazirə iclasını Cəmiyyətin katibi M.Mirheydərzadə açıq elan edib təklif edir ki, məclisi aparmaqdan ötrü bir sədr və bir katib seçilsin. İclas ümumiyyətlə A.Gülməhəmmədovu sədr, N.Novruzovu katib intixab edirlər.

Növbədə duran məsələ:

«Türk millətinin ibtidai tarixi və dini təsəvvürləri» haqqında (mühazirə).

Eşidildi:

«Türk millətinin ibtidai tarixi və dini təsəvvürləri» haqqında yoldaş [Ə.]Qılmanov mühazirə oxuyaraq söylüyor ki,

türklərin tarixcə Çin hökmdarının IV sülaləsini təşkil edən, Çini təhti-himayəsinə alan Sami qövmü olduğunu tarix bildiriyor. Türklər şimaldan çıxıb nəsil buraxaraq hər ölkəyə dağılıb möhkəm səltənət sürmüşdür. Türklərdə ibtidai dini təsəvvürlər: Türklərin qədim millət olduqları üçün ibtidai tarixlərindən əsaslı material yoxdur. Ziya Göyalpın yazdığına görə, türklərin ibtidai dini təsəvvürləri (toteizm) idi. Onlar onu nə tövr başa düşürlər: «Din nədir?» sualı üzərində böyük mübahisələr keçmişdir. Ərəb yazıçıları deyir ki, din insanların adət və əxlaqından törəyən şeylərdir. Bəzisi deyir ki, din insanların ruhu və yolgöstəricisidir. Bir vəhşi yatır yuxuda görür ki, bu gedib başqa yerlərdə gəzir. Ayılır görür ki, öz yerindədir. Fikirləşir ki, mən buradayam, bəs oranı gəzən nədir? Bəs, bu ayrı şeydir. İbtidai vəhşilər bunu ruh hesab edirdilər. Onlar yuxuları həqiqət hesab edirdilər. Bunlar deyirlər ki, insan öləndə onun ruhu gəzir, sonra başqa dona girərək insanın gözünə görünür. Onlar deyirdilər babalarımızın ruhları heyvanların qəlibinə girərək gözümüzə görünür. Onun üçün də heyvanları müqəddəs hesab edirdilər. Məsələn, «Oğuz xan» «öküz» sözündəndir. Bir türk əsirə və cəmiyyət adılır. Qoyun-qun ərəblər. Avropalılar isə «Hun» deyirlər. Bunlardan başqa hər biri bir heyvanın adı ilə adlanıbdir. Toşqa[n] (dovşan–F.X.), siçan və meymun kimi ...

«Toteizm» türklərin öz sözləri deyildir. Türklərdən dini etiqadlardan biri də budur ki, din dörd şeydən ibarətdir. Farslar kibi yox ki, (ab, atəş, xak, bad). Onlarınki də heyvanlardan ibarətdir. Onlar quşlara da çox etiqad edirdilər. Türklərin ibtidai dini təsəvvürlərini başqa qövmələrdə olduğu kimi (totemizm-animizm) «ame» sözündəndir ki, quş deməkdir.

Mühazirəçi bu mövzuda müfəssəl məlumat verib mühazirəsini bitirir.

Sədr iclasa təklif edir hər kimin sualı varsa, kitabı surətdə versin (iki sual verilir).

Məruzəçi cavab verib deyir ki, dini təsəvvürlərin nərdən doğmağı bu hər qövmədə birdir. Dinin meydana gəlməsi ibtidai cəmiyyətlərdə qorxudan nəşət etmişdir. Dinlər bərsində xalq nöqtəyi-nəzərində bir çox cərəyanlar vardır.

Mühazirəçi alqışlar içində mühazirəsini tamam edir.

Başqa məsələdə danışan natiq hazır olmadığından iclas qapalı elan olundu.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 15

1925-ci ilin dekabr ayının 25-də [Naxçıvan] Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin idarə iclası M.Mirheydərzadənin sədarəti, N.Novruzovun katibliyi ilə açıq elan olunur.

Müzakirəyi-yövmiyyə:

1. İdarənin pişnihad etdiyi maliyyə məsələsinin vəziyyəti və o barədə komissiyon seçilməsi lüzumu.
2. Erməni seksiyası məsələsi.
3. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qəbul olundu
1-ci məsələ bərsində idarənin pişnihadı oxunub sandıqdar A.Qəmərli geniş məlumat verir. Maliyyə işlərinin olduqca geridə olduğunu göstərir. Maliyyə işlərinin tərəqqisi üçün maliyyə komissiyonu intixabı icab etməsini söyləyir.	Sandıqdarın bəyanatı dinləndikdən sonra maliyyə komissiyonu intixabı bilittifaq qəbul olunur. Bu 3 nəfər komissiyaya seçilir: 1. Siyasi maarif müdiri [Ə.]Qılmanov. 2. Qəzet müdiri A.Gülməhəmmədov. 3. N.Novruzov.
2-ci məsələ bərsində bir çox ikitərəfli müzakirə olunur.	Erməni üzvlərini və bir qrup başqa səbəblər göstərildikdən sonra erməni seksiyası intixabı artıq hesab olunub erməni üzvlərinin mövcud seksiyalara alınıb işləmələri təhti-qərara alınır.

3-cü cari məsələdə mühazirə iclaslarının davam etdirilməsi haqqında müzakirə olundu.

Davam etdirilməsi təhti-qərara alınıb, qət olundu ki, Ə.Rüstəmov yazılsın ki, gələn cümə 18-də «Türk əlifbası» mövzusunda keçmiş verdiyi mühazirənin bəqiyyəsini daha da müfəssəl və ətraflı surətdə versin.

Başqa bir məsələ olmadığından sədr iclası qapandı.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 16

1926-cı sənənin 12-si yanvarda gündüz saat 3-də Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin idarə iclası V.Həsənzadənin sədarəti, M.Mirheydərzadənin katibliyi və seksiya sədrlərinin iştirakı ilə açılır.

Qarşıda duran məsələ:

1. İdarənin göndərdiyi məktublara Mərkəzdən cavab verilməməsi, Cəmiyyətin mali cəhətdən zəif olub görülməsi işləri qalib təxirə olması və bu yolda çarələr aranması haqqında.
2. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qət olundu
Sədr məclisi açıqdan sonra Mərkəzi idarədə olmuş təbadülət və bu səbəbdən əmələ gəlmiş intizamsızlıq barəsində məlumat verib, Mərkəzdən məktublara cavab verilmədiyini təbadülata isnad verir.	İclas sədrin bəyanatını dinlədikdən sonra, sədrin pişnihadını ümumiyyətcə qəbul edib idarəyə həvalə edir
İkinci [məsələ] barədə Naxçıvan İcraiyyə Komitəsinin Cəmiyyətin tərəqqi etməsi lüzumuna və mali zəifdən xilas olub çalışmasına bu vaxta qədər laqeyd baxmasına izhari-təəssüf edib təklif edir ki, bu yaxın	

günlərdə idarə iclas çağırсын və o iclasa firqədən – İcraiyyə Komitəsindən, Komissarlar Şurasından, Həmkarlar İttifaqından nümayəndə dəvət etsin.

İclasda sədr Naxçıvan Cəmiyyətinin vəziyyətini, Bakı Mərkəzi idarəsinin vəziyyətini, qəza ilə olan əlaqə və irtibatını bəyan və iclasa məlum edib qəti qərar istənilsin.

Başqa bir məsələ olmadığından iclas qapanır.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 17

1926-cı ilin yanvar ayının 18-ci günündə Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin idarə iclası V.Həsənzadənin sədarəti, M.Mirheydərzadənin kitabəti və sandıqdar A.Qəmərlinin iştirakı ilə vaqe olur.

Müzakirəyi-yövmiyyə:

- 1.Xadimə maaş verilmədiyindən idarə işlərini görülməməsi.
- 2.Cari məsələlər.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ barəsində məsul katib danışib məlumat verir ki, Maarif Komissarlığı Məhəmmədəli Cəfərova maaş verilmədiyindən Cəmiyyətin kəğızlarını və dəvətnamələrini qəbul edib aparmır. Odur ki, lazımı vaxtında zəhməthaqqı istəyir. Əgər xadimə zəhməthaqqı olaraq bir neçə manat ayda maaş verilməzsə, idarənin işləri	Məsul katibin bəyanatı dinləndikdən sonra Cəmiyyət sandıqdan müvəqqəti olaraq büdcə təsdiq edilənə kimi zəhməthaqqı olaraq ayda 3 manat xadimə ve-

dayanacaq. Əlavə pişnihad etdi ki, İcraiyyə Komitəsindən Cəmiyyətin smetasına cavab gələnə kimi müvəqqəti olaraq bu gündən etibarən ayda 3 manat xadim Məhəmmədli Cəfərova zəhməthaqqı Cəmiyyətin sandığından verilsin.

rilməsi qəbul olundu. Məlumat və təsdiq üçün ümumi iclasa təhti-qərar verildi.

Artıq məsələ olmadığından iclas qapandı.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 18

1926-cı ilin yanvar ayının 30-cu günü Naxçıvan Tədqiq və Təəbbö Cəmiyyətinin heyəti-idarəsinin iclası yoldaş [H.]Musazadənin sədarəti və M.Mirheydərzadənin kitabəti ilə vəqə olur.

Müzakirəti-yövmiyyə:

1.Cəhri məktəb müdiri tərəfindən varid olmuş məlumat vərəqəsi (asari-ətiqə) xüsusunda.

2.Cari məsələlər.

Eşidildi	Qət olundu
Məlumat vərəqəsi sədr tərəfindən oxundu. Məzkur kənddə olan asari-ətiqə barəsində ətraflı müzakirət olundu.	Müzakirədən sonra verilmiş məlumat əhəmiyyətli hesab olunub qət olundu ki, məhli-məzbura bu şəxslərdən ibarət heyət göndərsin, lazımı tədqiqat əmələ gətmək üçün: 1.Asari-ətiqə komitəsindən Y.Qaziyev 2.Qəzetə müdiri və cəmiyyətin üzvü A.Gülməhəmmədov 3. İdarə tərəfindən M.Mirheydərzadə Heyətin gedib-gəlməsi üçün vəsaiti-nəqliyyə verilməsi Maarif Komissarlığından istida olunsun.

Artıq məsələ olmadığından sədr iclası qapalı elan etdi.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 19

1926-cı il 22-si fevralda Naxçıvan Tədqiq və Təəbbö Cəmiyyətinin iclası V.Həsənzadənin sədrliyi, M.Mirheydərzadənin katibliyi ilə açılır.

Müzakirə olunacaq məsələlər:

1.Cəhriyyə tədqiq üçün getmiş komissiyonun məruzəsi.

2.Qarabağlar kəndindəki asari-ətiqə barəsində komissiyonun pişnihadı.

3.Cari məsələlər.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələdə Cəhriyyə tədqiq üçün getmiş komissiyonun yazılmış məruzəsini məsul katib M.Mirheydərzadə oxudu.	Məruzə eşidildikdən sonra təqdir edilib məruzədə göstərilmiş səddin sökülməsi qət olunub da haman komissiyona həvalə olunması təhti-qərara alındı.
2-ci məsələdə Qarabağlar köyündəki asari-ətiqə barəsində: Asari-ətiqə komissiyonunun pişnihadı oxunub xeyli müzakirədən sonra yaxın zamanda oraya gedilib və ya təxir edilməsi barəsində hərtərəfli müzakirət olundu.	Cox müzakirədən sonra oraya tədqiq üçün gedilməsi qət və qəbul olundu. ¹² Bu qərar ilə idarədən bir nəfər, asari-ətiqə komissiyonundan bir nəfər İcraiyyə Komitəsi sədri və qəzetə müdiri A.Gülməhəmmədov. Komissiyon üzvlərinə xəbər vermək idarəyə mühəvvəl olundu.

3-cü cari məsələlər:

I Xadimə ayda 3 manat Cəmiyyətin sandığından verilməsi xüsusunda idarənin pişnihadı oxundu.

II Türkoloji qurultaya təbrik teleqramı göndərilməsi barəsində müzakirə olundu.

III. Mərkəz ilə olan rabitənin zəifliyi barəsində danışıldı və rabitənin qüvvələndirilməsi xüsusunda cürbəcür danışıqlar və rəylər izhar olundu.

IV Üzvlərə vəsiqə verilməsi barəsində məsul katib danışdı Mərkəzdən vəsiqə göndərilməsini və üzvlərin vəsiqə istəmələrini bəyan etdi.

V Üzvlərin yığılması barədə bir çox müddət danışıldı.

İclas tərəfindən müttəfiq olaraq qəbul olunub təsdiq edildi.

Ümumiyyətcə Cəmiyyət tərəfindən ayın 24-25-də təbrik teleqramı göndərilmək qəbul olunub idarəyə həvalə olundu.¹³ Teleqram surətini hazırlamaq üçün X.Hacılarova tapşırıq etsin.

Müzakirədən sonra qəet olundu ki, Naxçıvan şöbəsi Mərkəz ilə rabitənin düzgün və möhkəm olmağını səmimi-qəlbədən arzu edir. Lakin o barədə bir yol, çarə tapa bilmir. Çünki hər nə məktub göndərilirsə, Mərkəzdən cavab verilmir. Ona görə rabitə məsələsi bağlıdır Mərkəzin bizə əhəmiyyət verib, biz ilə əlaqəyə girişib, məktublarımıza cavab verib də dəstürləməllər göndərməsinə. Ancaq o vaxt düzgün bir rabitə əmələ gələ bilər.

İclas böylə qərara gəldi ki, burada vəsiqə çap etdirib üzvlərə versin. Bu məsələnin həyata keçirilməsi idarəyə həvalə olundu.

Qəet olundu ki, əqəllən hər 15 gündə bir dəfə idarənin iclası olsun. Həmin iclasa

seksiyaların heyətlərini çağırırsın. Bundan başqa iclasa seksiyaların sədr və katiblərini, İcraiyyə Komitəsi sədrini, firqə təbliğat şöbə-sindən bir nəfər nümayəndə, maliyyə komissiyonu sədri [Ə.]Qılmanovu və qəzetə müdiri A.Gülməhəmmədovu dəvət etsin.

VI Cəmiyyətə verilmiş ərizə və məlumat vərəqələri katib tərəfindən oxundu. O cümlədən C.Əmirovun Tazəkənd köyündə vəqə Qızılvang kilsəsi barəsində verdiyi məlumat vərəqəsi oxundu.

VII Nürgüt kəndinin əhli İsmayıl Məhəmmədovun o kənd dağlarında tapılmış olan mədəni qırıntı torpaq və gümüşəbənzer daş barəsində verdiyi məlumat vərəqəsi katib tərəfindən oxundu.

Artıq məsələ olmadığından iclas saat 9-da sədr tərəfindən qapandı.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Həmin məlumat dinlənilmədikdən sonra iclas bu qərara gəldi ki, o məlumatın surətini, əvvəla, göndərilsin asarlı-tətiqə komissiyonuna ətraflı surətdə təhqiq və tədqiq etmək üçün. İkinci, C.Əmirovdan xahiş olunsun Cəmiyyətin iclas günündə gəlib şifahi məruzə edib bəyanat versin.

Müzakirədən sonra qəet olundu ki, haman məlumat vərəqəsinin surəti göndərilsin Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə, bir surəti də Ərazi Komissarlığına iqtisadi və təbii seksiyasının sədri yoldaş [M.]Xasayevə.

Protokol № 20

1926-cı ilin 20-si apreldə Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin idarə iclası V.Həsənzadənin sədarəti, M.Mirheydərzadənin kitabəti ilə açılır.

Həll ediləcək məsələlər:

- 1.Cəhri kəndindəki həfriyyat barəsində.
- 2.Xaraba Gilan qazıntısına başlamaq haqqında.
- 3.Qarabağlara, sonra da Tazəkəndə tədqiqat üçün gedilməsi barədə.
- 4.Gəlmiş kitablar və onlardan istifadə olunması haqqında.
- 5.Muzey barəsində.
- 6.Cari məsələlər.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ barəsində məsul katib və komissiya sədri M.Mirheydərzadə məlumat verib həfriyyatın tədqiq olunub-olunmadığı barədə danışır.	Həfriyyatı davam etdirib axıra çatdırmaq təhti-qərara alındı.
2-ci: Xaraba Gilan qazıntısına başlamaq üçün danışıldı.	Yaxın zamanda başlanılması təhti-qərara alındı.
3-cü məsələ barəsində bir qədər müzakirə olundu.	Birinci sırada Qarabağlar, sonra da Tazəkəndə gedilməsi qət olundu.
4-cü: Kitablardan istifadə edilməsi haqqında bəzi sözlər danışıldı.	Kitablardan istifadə etmək üçün qəzetə vasitəsilə uzvlərə elan edilməsi təhti-qərara alındı. ¹⁴

5-ci: Muzey barəsində və onun intizam xüsusunda danışdı.

Muzey üçün lövhə yazılıb vurulması. Muzeyxananın həftədə 2 gün (cümə və bazar ertəsi) saat 9-dan 2-yə qədər açıq olması qəbul olundu.¹⁵

Başqa bir məsələ olmadığından iclas qapandı.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 21

1926-cı ilin may ayının 8-ci günü Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin heyəti-idarə və bölmələr iclası Cəmiyyətin sədri V.Həsənzadənin sədarəti və M.Mirheydərzadənin kitabəti ilə açılır. Məruzəçi [M.]Xasayev hazır olmadığından Xaraba Gilan məsələsi növbədən çıxarılıb əvəzində Cəmiyyətin maliyyə məsələsi müzakirəyə qoyuldu.

Müzakirəyi-yövmiyyə:

- 1.Cəmiyyətin maliyyə cəhətdən zəif olması haqqında.
- 2.Seksiya və Cəmiyyət üzvlərinin iclasa gəlməmələri barədə.
- 3.Cari məsələlər.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ: Cəmiyyətin maddi cəhətdən nəhayət zəif və pərişanlıqda olduğu xüsusunda sədr V.Həsənzadə müfəssəl surətdə danışır və bəyan edir ki, Cəmiyyətin maddi qüvvəsi olmadıqca Cəmiyyətin işlərinin tərəqqi etməsi mümkün deyil və bəlkə fəlc halında	1-ci məsələ barəsində sədrin bəyanatı dinləndikdən sonra qət olundu ki: 1. Cəmiyyətin tərəfindən bu xüsusta Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə və Xalq Maarif Komissarlığına müraciət olunub maddi müavinət istənilsin. ¹⁶ 2. Yoldaş H.Sultanov gəldikdən sonra Cəmiyyətin mənfəətinə təntənəli surətdə bir müsəmirə versin.

qalıb öz-özünə məhv olmağını təsvir edib bu barədə lazımı çarələr aranmasını iclasa təklif edir.

2-ci: Seksiya və Cəmiyyət üzvlərinin iclasa gəlməyənlərinin barəsində katib danışır və seksiyaların fəaliyyətsizliyi barəsində məlumat verir, bu barədə bir çox bir çox müzakirələr və çarələr söylənilir.

3. Komissarlar Şurası komissiyası tərəfindən hazırlanmış, idarələrdən alınması təyin edilmiş məbləğin vəərəqəsindən neçə surətlər çıxarılıb xüsusi təliqələr ilə idarələrə göndərilib yazılmış ianə istənilsin.¹⁷

Gəlməyənlərə bildirilsin ki, əgər bundan sonra Cəmiyyət iclaslarına etina etməyib gəlməsələr, o cür üzvlərə açıq və səmimi surətdə töhmət ediləcəkdir.

Başqa bir məsələ olmadığından iclas qapandı.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 22

1926-cı ilin may ayının 27-ci günündə [Naxçıvan] Tədqiq və Tətibö Cəmiyyətinin heyəti-idarə iclası V.Həsənzadənin sədarəti və M.Mirheydərzadənin kitabəti ilə açılır.

Müzakireyi-yövmiyyə:

- 1.Cəhri ferşili Borisin ərizəsi.
- 2.Noraşen və Camaldın müəlliminin verdiyi məlumat.
- 3.Azərbaycanı Tədqiq və Tətibö Cəmiyyətinin (?)¹⁸ nömrəli məktubu və Mərkəzi Cəmiyyətin etnoqrafi seksiyasını göndərdiyi məlumatı-tarixiyyə.
- 4.İdarələrdən istənilmiş ianə barəsində.
5. Cari məsələlər.

Eşidildi

1-ci məsələ barəsində ferşil Borisin verdiyi ərizəsini katib oxuyur. Hansı ki, göstərilir Cəhridə iki məhəllədə dəfinə və asari-ətiqə olmağı və xahiş ediyor ya Boris ferşilin özünə icazə verilsin həfriyyət aparsın, ya Cəmiyyət özü qazdırsın. Ferşil müxbirə bir ənam vermək şərti ilə.

2-ci məsələ Camaldın məktəbinin müəllimi Şahhüseynin verdiyi məktub oxunur. Hansı ki, göstərilir: Noraşen kəndində²⁰ köhnə qəbirlərin olduğunu və orada həfriyyət aparmasının yaxşı nəticələr verməsi də qeyd ediyor. Bu barədə Cəmiyyətin nəzərini oraya cəlb edir.

3-cü məsələdə Mərkəzdən gələn (?) nömrəli məktub oxundu.

4-cü məsələdə katib məlumat verir ki, idarələrdən istənilmiş ianələrdən bir qəpik də olsun VÜ-sul olmayıb. İki idarədən verməmək cavabı alınıb, o birilərdən heç cavab yoxdur.

Cari məsələdə məsələ olmadığından iclas qapandı.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Qət olundu

Bu barədə bir qədər müzakirə edildikdən sonra iclas bu qərara gəldi ki, qabaqca Cəmiyyət gedib məhəlliməzbura müayinə etsin, sonra oranın həfriyyəti barəsində ölçü götürülsün.¹⁹

Müzakirədən sonra bu yaxınlarda gələsi fənni-heyətə bərayiməlumat bildirməsi təhti-qərara alındı.

Həyata tətbiq edilib əməl edilməsi və bərayiməlumat işdə saxlanılması təhti-qərara alınır.

Bu barədə Xalq Komissarlar Şurasına yazılması qət olundu.

1926-[cı] ilin həziran ayının 10-[cu] günündə Naxçıvan Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyətinin idarə iclası təcili surətdə maarif komissarı yoldaş [H.]Musazadənin sədarəti, M.Mirheydərzadənin kitabəti ilə açılır.

Növbədəki məsələ:

1. Bakıdan gəlmiş fənni-heyətin məhəlli Cəmiyyət idarəsi tərəfindən qarşılınması.

2. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qəet olundu
Yoldaş H.Musazadə məzkur heyətin Naxçıvan ölkəsində olan asari-ətiqələri tədqiq etmək, Qızılvəng və Xaraba Gilanda həfriyyat aparmaq niyyətində olduqlarını bəyan edib hər surətdə kömək edilmənin lazım olduğunu qeyd etdi.	Qərara alındı ki, məzkur fənni-heyət hüsnirəğbətə qəbul edilib Naxçıvan Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyəti tərəfindən fənni-heyətə 3 nəfər məhəlli Cəmiyyət tərəfindən köməkçi və tərəcəməçi lazım olarsa, vəsaiti-nəqliyyəni verməklə bərabər Xaraba Gilan həfriyyatı üçün xüsusi surətdə 300 manata qədər xərc edilsin.

Başqa məsələ olmadığından və vaxt darlığından iclas qapandı.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 24

Naxçıvan Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyətinin ümumi iclası 1926-cı yildə həziranın 28-də 40 nəfər üzvün və Azərbaycan Asari-ətiqə Komitəsi nümayəndələrinin iştirakı ilə Cəmiyyətin katibi M.Mirheydərzadə tərəfindən açılıb iclasa təklif edir ki, iclası aparmaqdan ötrü bir sədr və bir katib intixab edilməsini təklif edir. Əksəriyyətlə sədrliyə H.Səfərli, katibliyə L.Hüseynzadə seçilir.

Naxçıvan Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyəti tərəfindən Xaraba Gilanda tədqiqat və həfriyyat aparmaq üçün göndərilmiş elmi heyətin məruzəsi.

1. Xaraba Gilanda iyunun 18-dən 28-nə kibi aparılmış həfriyyat və tapılmış materiallar barəsində prof. [V.M.]Sısoyevin məruzəsi.

2. Naxçıvan şəhəri qəzasında bulunan asari-ətiqələrin tədqiqi barəsində İsa bəy Əzimbəyovun məruzəsi.

3. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qəet olundu
1-ci məsələdə professor [V.M.]Sısoyev danışır. Əvvəl Xaraba Gilanın mövqeyi-coğrafiyası barəsində məlumat verib deyir ki, Xaraba Gilanın adını düşündükdə, zənnimcə, demək olar ki, Xaraba Gilanı əhli İran şahlarından Sasanilər dövründə İranın Gilan dəniz ölkəsindən gəlmişlər. Sonra aparılmış həfriyyatdan tapılmış materiallardan və onların hansı əsrə və hansı qövmün müddətinə mənsub olmağı haqqında bəyanat verib deyir ki, ümumiyyət üzrə Xaraba Gilan asari-mədəniyyəsi təqribən 11-ci, 12-ci əsrin mədəniyyətindən olmalıdır. Ən	Ümumi iclas yoldaşların məruzəsini dinləyərək elmi heyətin gördüyü işləri təqdir etməklə bərabər, Xaraba Gilanda olan məzaristanın və bir neçə etnoqrafi və tarixi materialların kəşf edilməyib qalmasına binaən neçə ki, məruzəçilər kəndiləri etiraf ediyordular, kifayətlənməyərək zeydəki təklif edilmiş maddələri qəbul etdi: 1. Aparılmış həfriyyat tam kifayətverici hesab edilməyib gələcəkdə həfriyyatı davam etdirmək və bu surətlə də mübhəm qalmış məzaristan məsələsi və s. tarixi məsələləri aydınlaşdırmalı. 2. Həmin həfriyyatdan çıxarılmış və aktda göstərilmiş şeylərin elmi tədqiqatı qurtardıqdan sonra Naxçıvan muzeyinə göndərməli. 3. Əlavə olaraq Azərbaycan Dövlət muzeyində olub Naxçı-

1. Ordubad dairəsində bulunan elmi və tarixi materiallar və özəyin zəif olması haqqında.
2. Cari məsələlər.

əvvəl Bizans, sonra Sa-sanilər, sonra ərəb mədəniyyəti olduğunu qeyd etdi.²¹

vana aid şeylərin Naxçıvan muzeyinə verilməsi xahiş edilsin.

4. Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin Mərkəzi idarəsindən Naxçıvan şöbəsinə maddi və mənəvi yardımda bubunub rəhbərlik əlaqəsinin sıxı və möhkəm saxlanması istida edilsin.

2-ci məsələ xüsusunda İsa bəy Əzimbəyov danışır. Əvvəl Naxçıvan şəhərində vəqə olan məşhur Xanlıq minarəsinin tədqiqi haqqında izahat verib deyir ki, məzkur minarənin bina edilməsi təqribən X əsrə aiddir. Səlcuqi türklərindən Əbu Cəfər Şəmsəddin Yildəniz asarından olub məhərrəm ayında 557 tarixi hicridə yapılmışdır.²² Sonra Naxçıvan Şahab məhəlləsində olan «Atababa» künbəzi xüsusunda məlumat verib deyir ki, məzkur künbəz Azərbaycan Atabəyləri əsrində təqribən 23-cü sənə Xanlıq minarəsindən əqdəm tikilmişdir.

Axırda Qarabağlarda bulunan minarələr haqqında qısa bir məlumat verməklə türkmən əmirliklərindən yadigar olduğunu söylədi.²³

İkinci cari məsələdə vaxtın keçdiyindən və havanın isti olduğundan danışılmayıb iclas sədr tərəfindən qapalı elan olunur.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 25

1926-cı ilin avqust ayının 1-ci günü Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin idarə iclası yoldaş V.Həsənzadənin sədrliyi, A.Qəmərlinin üzvlüyü və M.Mirheydərzadənin katibliyi ilə açılır.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ barəsində yoldaş M.Mirheydərzadə məlumat verib deyir ki, Ordubad dairəsində elmi və tarixi materiallar çoxdur və Ordubadda mövcud olan Cəmiyyət özəyinin fəaliyyətsizliyi, hansı ki, 6 aydır təşkil olunubdur, bu günə qədər heç bir material və məlumat göndərilməyibdir. Hətta yazılan kağızlara da belə cavab verilməyib.	Müzakirə nəticəsi olaraq qət olundu ki, elmi katib M.Mirheydərzadə 2 həftənin müddətində Ordubadın tarixi və iqtisadi vəziyyətini öyrənmək üçün Ordubada getsin. Əvvəla, orada özəyi möhkəm və əsaslı surətdə təşkil etsin. İkinci, Ordubadın dairəsində elmi səyahət edib lazımı məlumat və materiallar toplasin.

Başqa məsələ olmadığından iclas qapandı.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 26

Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin heyəti-rəyasət iclası 1926-cı ilin avqust ayının 3-cü günü yoldaş V.Həsənzadənin sədarəti və M.Mirheydərzadənin katibliyi ilə açılır.

Katib Cəmiyyət bölmələrinin zəifliyi barəsində danışır. Müzakirədən məlum olur ki, Cəmiyyət öz inkişaf və tərəqqisində, ələlxüsus etnoqrafik bölmə.

Cəmiyyət bir əkkashlıq aparatının və bir xudojninkin olmasına möhtacdır. Ona görə iclas Cəmiyyət nəzdində bir əkkashlıq bürosunun açılmasını və onun üçün mükəmməl bir aparatın alınmasını və xudojnink saxlanılmasını təhti-qərara

2-ci məsələ haqqında müəllim Ə.Sadıqzadə məruzə edərək Azərbaycan Ədəbiyyat Cəmiyyətinin Naxçıvanda şöbəsini təşkil etməyi təklif edib Nizamnaməsini oxuyur.²⁷

İclas tərəfindən şöbənin təşkil olunması qəbul olunub şöbənin heyəti-rəyasətinə 9 nəfərdən ibarət bu yoldaşlar seçilir:

1. Mehdi bəy Hacinski.
2. Vahab Həsənzadə.
3. Mirbağır Mirheydərzadə.
4. Qəzənfər Hacı.
5. Müəllim Şərif Əfəndizadə.
6. Əbülfəzl Sadıqzadə.
7. Məhəmməd Rasizadə.
8. Rza Paşazadə.
9. Həsən Səfərli.

Bunlardan sədriyə Vahab [Həsənzadə], katib isə Əbülfəzl [Sadıqzadə] seçilir.

Heyətə təklif olunur 3 günə kibi Cəmiyyətə iş planı və smeta tərtib etsin.²⁸

Başqa bir məsələ olmadığından iclas qapanır.

Sədr: (imza)

Katib: (imza yoxdur)

Protokol № 29

1926-cı ilin sentyabr ayının 12-ci günündə Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin heyəti-rəyasət iclası V.Həsənzadənin sədriyi, M.Mirheydərzadənin katibliyi ilə açılır.

Müzakirə olunacaq məsələ:

1. Leninqraddan gəlmiş prof. [A.A.]Millerin Qızılvəngdə həfriyyat aparmasına icazə verilməsi haqqında.
2. Cari məsələ.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ haqqında məruzəçi M.Mirheydərzadə: [A.A.]Millerin Tif-	Müzakirə və müşavirədən sonra müşarileyhin Qızılvəngdə həfriyyat aparmasına və lazım gördüyü məhəllərin fotoqrafı əkslərini almağa icazə

lis İcraiyyə Komitəsindən və elmi şurasından olan vəsiqəsi oxunur.²⁹

verilməsi qət olundu. Bu surətlə ki, həfriyyat nəticəsində əldə edilmiş şeylərdən bir hissə Naxçıvan muzeyinə verilsin. Cəmiyyət tərəfindən müşarileyhə mütərcim və köməkçi olaraq iki nəfər verilir. Biri M.Mirheydərzadə, digəri Y.Qaziyev.

Başqa məsələ olmadığından iclas qapandı.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 30

25 sentyabr 1926-cı sənədə Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin ümumi iclası M.Mirheydərzadənin sədriyi, S.Səbrinin katibliyi və 200 nəfərə kibi üzv və maraqlıların iştirakı ilə vaqe olur.

Qarşıda duran məsələ:

1. Prof. [A.A.]Millerin Qızılvəngin tədqiqi haqqındakı məruzəsi.
2. Cari məsələ.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ haqqında professor [A.A.]Miller məruzəyə başlayıb deyir ki, əvvəl bən bunu sizə deməliyəm ki, bən nə üçün Qızılvəngə tədqiqata gəldim. Mənim Qızılvəngə gəlməyimin əsl səbəbi budur ki, buranın mədəniyyəti dünya mədəniyyəti ilə əlaqədardır. Qızılvəng mədəniyyəti bir çox yerlərin mədəniyyətinə müşabehdir. Babilistan – Şam və Ağdəniz sahillərinin mədəniyyəti bu Qafqazın mədəniyyəti ilə rəbitəlidir. Bən Qızılvəngdən ümitsiz qayıtmayıram. Bu	1. Professor [A.A.]Millerin məruzəsi kifayətlənmiş hesab olunaraq təqdir edilsin. 2. Tapılan şeylərin siyahısı Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinə verilsin.

həfriyyatda tapdığı şeylər Qafqazın mədəniyyətli olmasını isbat etdi. Buradan tunc və mis əsrinə aid şeylər tapılır. Fəqət təəssüflər olsun ki, bu şeylərin nerədə qayırdığı məlum olmayır. Dəmir Qafqaz ilə ən yaxın rabitədədir. Dəmir ya Qafqazda, ya ən yaxın olan Anatoludan tapılıbdır. Qafqazı tanımaq üçün Firəngistan, İtaliya və İspaniya ilə tanış olmaq gərəkdir. Dəmir əsrindən və ondan qabaq Azərbaycanın mədəniyyəti qabağa gedibdir. Bu Qızılvang ona aiddir. Bu səbəb də Qızılvangda həfriyyat aparmağa maraqlı idim. Buradan tapılan qab, çəkkic, sancaq, çəkmə və insan şəkli olan daşları tədqiq etdikdə Qafqazın mədəniyyətinin nə halda olduğunu öyrənə bilərik. Qızılvangdən saxsıdan, tuncdan, misdən, dəmirdən, həm də daşdan şeylər tapılır. Burada daş dövründən asar olduğuna inanmaq olar. Cənubi Donda bən həfriyyat aparmışam. Orada yaşamış olan «İskit» türklərinin mədəniyyəti ilə Qızılvangın mədəniyyəti birdir. Hər iki məhəldə tapılan şeylər bir birinə oxşayır. Bundan başqa Almaniyaadakı «Sleza» qövminün mədəniyyəti ilə bu mədəniyyət bərabərdir. Bu 3 yerin mədəniyyəti bir sayədədir. Monasturdan aşağı qəbiristanlıqdır. Monastırın ətrafında evlər tikilmiş imiş. Maraqlı bir məsələ də budur ki, burada bir nəsil üçün bir qəbir saxlanmışlar. Hər hankı ölüləri ölsə idi, götürüb ora salardılar (sərdabə kibi). Buradan tapılan daşların misli Şimali Afrika və Cənubi Avropadan da tapılır. Buradan tapılan bir daşın üzərində əlləri yuxarı rəsm olunmuş bir şəkildən dini

3. Qızılvangda icra olunmuş rəsmlərdən bir nüsxə Naxçıvan muzeyinə verilsin.

4. Edilən məruzə haqqında çıxarılaçaq kitabdan bir nüsxə Maarif Komissarlığına, bir nüsxə Cəmiyyətə və bir nüsxə də muzeyə verilsin.

5. Tapılan şeyləri Azərbaycanca tədqiq olunduqdan sonra bir qədr də Naxçıvan muzeyinə verilsin.

rabitənin də olduğunu göstərir.³⁰ Buradan bir daş tapılıbdır ki, üstündə çəkmə şəkli rəsm olunubdur. Həmin bu daşın misli Gəncədən də tapılıbdır. Bənim bu Qızılvang haqqında söylədiyim sözlər çox azdır. Günlərlə desəm qurtarmaz. Buranın mədəniyyəti iki hissəyə ayrılır. Biri daş dövrünün mədəniyyətinə, ikincisi yeni mədəniyyətə aiddir. Bən sözümlü qurtarıb Qızılvangın mədəniyyəti ilə yuxarıda göstərdiyim yerlərin mədəniyyətinin bir olmasını mühakimə edirəm. (alqışlar).

Məruzəyə dair bir çox suallar verilib cavab alındı.³¹

Cari məsələdə başqa bir məsələ olmadığından iclas sədr tərəfindən qapalı elan olundu.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 31

Naxçıvan Tədqiq [və] Tətəbbö Cəmiyyətinin ümumi iclasında verdiyi qərar üzrə Ordubaddan gətirilmiş materialları kitab etmək üçün intixab olunmuş komissiyonun birimci iclası [1926-cı ili] oktyabrın 2-də vaqe olur. İclasda iştirak edir sədr M.Mirheydərzadə, M.Hacinski, Q.Hacılı, Ə.Sadıqzadə katib.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ: Ordubada dair M.Mirheydərzadənin əldə etdiyi materiallar	İclas Ordubad asari-ətiqələri haqqında kitab nəşr etmək üçün zeyldəki maddələri əlavə olaraq lazım görüb qəbul ediyor.
daha da genişləndirilib kitab şəklinə salınması	1. Komissiyon üzvlərindən Ə.Sadıqzadə və Q.Hacılıya tapşırırsın ki, Naxçıvan Pedaqoji Texnikumuna Ordubaddan gətirilmiş kitabxana içərisində olan Qafqaz xalqlarının tarixinə aid kitabları alıb və [A]. Bakıxanovun kitabından ³² Ordubad haqqında olan məlumatları [M].Hacinski ilə bir

üçün M.Mirheydərzadə bu barədə əldə etdiyi materialları oxuyub müfəssəl ittilaat veriyor.

yerə yığıb komissiyonun iclasında pişnihad etsinlər.

2. Xaraba Gilan və Aza dairəsinə rəcə məlumat az olduğundan M.Mirheydərzadə yenidən o dairəyə məlumat cəm etmək üçün göndərsin. Əlaqədar idarələrdə yoldaşın getməsi üçün yol xərci verilməsi xahiş edilsin.

3. Yoldaş [R].Paşazadəyə müraciət olunaraq İran ədəbiyyat və tarixlərində Ordubad haqqında yazılmış məlumatları cəm edib təhriri surətdə komissiyona verməsi xahiş olunur.

4. Bütün bu məlumatlar toplanıldıqdan sonra komissiyonun ikinci iclası yenilikdə çağırılıb kitabın çapı və nəşr edilməsinə şüru olunsun.

Başqa məsələ olmadığından iclas qapanır.

Sədr: (imza)

Katib: (imza yoxdur)

Protokol № 32

1926-cı ilin oktyabr ayının 2-ci günü axşam saat 6-da Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin iclası yoldaş V.Həsənzadənin sədrliyi və M.Mirheydərzadənin katibliyi ilə açılır.

Müzakirə olunacaq məsələ:

[1.] Heyyəti-idarə tərəfindən gələcək 27[-ci] sənə üçün³³ tərtib verilmiş iş planı və məxaric cədvəli «smeta».

[2.] Cari işlər.

Eşidildi	Qət olundu
1.Sədr məxaric cədvəlini maddəbəməddə oxuyub uzvlərin etdikləri bəzi əlavələrlə artırıldı.	Bir qədər müzakirədən sonra 27-ci sənənin smetası əlavəsi ilə iclas tərəfindən qəbul və təs-

2. Gələcək 27 sənəsində iş planı layihəsi qiraət olunub bir qədər tövzihatlı və geniş yazılması əlavə olundu.

diq olundu.

Tamamilə təsvib və təsdiq olunub Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin təsdiqinə göndərilməsi qərara alındı.

Cari işlərdə məsələ olmadığından iclas qapanır.

İcdasın sədri: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 33

Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin iclası 1927-ci sənənin fevral ayının 12-ci günü saat 6-da Maarif Komissarlığında V.Həsənzadənin sədrliyi və Ə.Sadıqzadənin katibliyi ilə açılır.

Müzakirə ediləcək məsələlər:

1. Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığının Naxçıvan Asari-ətiqə Komitəsi təşkili və qətnaməsi haqqındakı təliqəsi.
2. Azərbaycan Mərkəzi Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin və Arxeoloji Komitəsinin Ərəfsə, Milax həfriyyatı barəsində göndərdikləri təkdiredici təliqələrinin oxunması.
3. Cəmiyyətin fənni-katibi M.Mirheydərzadənin Naxçıvan ölkəsinin tədqiqi və tarixi haqqında yazdığı risalənin təb və nəşr edilməsi haqqında.
4. Cari işlər.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ haqqında Mərkəzdən gəlmiş təliqəni Q.Hacılı oxuyur.	Asari-ətiqə şöbəsinə mühəvvəl edilir ki, təcili surətdə bu xüsusda layihə hazırlayıb komissarlığa təqdim etsin.

2-ci məsələ: Ərəfsə, Milax qazıntısı barəsində Azərbaycan Mərkəzi Tədqiq və Təəbbü Cəmiyyətinə və Arxeoloji Komitəsinə gəlmiş təliqələri sədr oxuyur.

↓. Vəzifəsində artıq fəaliyyət göstərən və məhəlli hökumətin lazım görüb təsvibi ilə Ərəfsə, Milaxda qazıntıda müvəffəqiyyət əldə edən hacı M.Mirheydərzadəyə edilmiş təkdiri iclas yersiz hesab edir və qeyd edir ki, Mərkəzə cavab verilsin ki, bu qazıntı və ibtidai tədqiq etmək və təcrübə məqsədi ilə aparılıbdır ki, məhəlli-məzbur elmi həfriyyat üçün yararlı olduğu kəşf edildikdə Mərkəzə bildirilib həfriyyat aparmalırı xahiş olunsun.

2. Mərkəzin Asari-ətəqə Komitəsinə kitab nəşr etmək üçün Cəmiyyətin maddi qüvvəsi olmadığından mütəəssifənə maddi müavinət edə bilməyəcək. Yənkə bu xüsusda Xalq Komissarlar Şurası nəzdində təşəbbüsət edib yardım edilməsini istida etsin.

3. Muzey inventarlarını tərtib edib göndərmək haqqında muzey müdiri Balabəy Əlibəyov müvafiqət etimədiyindən Cəmiyyət tərəfindən bu barədə Xalq Komissarlar Şurasına yazılıb müraciət edilsin.

3-cü məsələdə Cəmiyyətin fənni-katibi M.Mirheydərzadənin tərəfindən Naxçıvan[ın] tarix və tədqiqi haqqında yazılmış kitabın təb və nəşr edilməsinin lüzumu xüsusunda sədr izahat verir.

Mərkəzin təsvib və icazəsindən sonra məzbur kitabın Cəmiyyət tərəfindən təb və nəşr edilməsi əsasən qəbul olunur. Zimmən qeyd olunur ki, birinci dəfə olaraq kitabı təfsilli surətdə nəzərdən keçirmək üçün 7 nəfərdən ibarət xüsusi bir komissiyon seçilsin:

1. V.Həsənzadə.
2. Q.Hacılı.

2. M.Hacinski.
3. Ə.Sadiqzadə.
4. M.Rasizadə.
5. R.Paşazadə.
6. M.Mirheydərzadə.

Kitabın təb və nəşr olunması üçün xərc və məsarifin Xalq Komissarlar Şurası tərəfindən buraxılmasını Cəmiyyət idarəsi istida etsin.

Başqa məsələ olmadığından iclas sədr tərəfindən qapanıyor.

Sədr: Vahab Həsənzadə

Katib: Əbülfəzi Sadiqzadə

Protokol № 34

1927-cı ilin fevral ayının 25-də Cəmiyyətinin Kitab və Mətbuat Komissiyonunun iclası V.Həsənzadənin sədrliyi, Ə.Sadiqzadənin katibliyi ilə açılır.

Müzakirəyi-yövmiyyə:

M.Mirheydərzadə tərəfindən yazılmış kitabın oxunub təsvib və təbi.

Eşidildi	Qəet olundu
1. Kitab haqqında Cəmiyyətin sədri V.Həsənzadə danışıır.	1. M.Mirheydərzadənin əsəri iclas tərəfindən təqdir və təsvib edilib təb və nəşr edilməsi bilittifaq lazım görülüb qərar verildi.
2. M.Mirheydərzadə kitabı oxuyub bezi izahat verdi.	2. Xalq Komissarları Şurasından əsərdə göstərilmiş bezi tarixi binaların fotoqrafi əkslərini almaqdan ötrü ümumiyyətcə, kitaba lazım əkslər və təb üçün tezlikdə para buraxılması xahiş olunsun. Əsərin hamısının təb olunması maddi cəhətdən mümkün olmasa, əqəllən onun tarixi hissəsi gərək təb və nəşr olunsun.

Əsəri, imla cəhətdən uyğunlaşdırmaq və lazımı səhifələrə bölməkdən ötrü Ə.Sadiqzadə, M.Rasizadə, M.Mirheydərzadədən ibarət bir üçlük komissiyonu seçilir.

Başqa məsələ olmadığından iclas qapanır.

Sədr: Vahab Həsənzadə

Əslinə mutabiqdir **katib:** Əbülfəzl Sadiqzadə

Protokol № 35

1927-cı sənəsinin aprel ayında Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin ədəbiyyat bölməsinin iclası M.Mirheydərzadənin sədrliyi, Ə.Sadiqzadənin katibliyi ilə açılır. İştirak edir M.Mirheydərzadə, H.Səfərli, R.Paşazadə, Ə.Sadiqlı.

Müzakirə olunan məsələ:

Xalq ədəbiyyatı müxbirlərinə zəhməthaqqı vermək barəsində.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ haqqında M.Mirheydərzadə məruzə edib bəyatan verir.	Yoldaşın bəyanatı dinlənildikdən sonra: 1.Dörd misralılara-bayatılara və bir bu qəbil şerlərin hamısına hər bir kupletinə 10 qəpik. 2.Tapmaca, yanılmac və bu kimilərin hər birisinə 15 qəpik. 3.Hekayə və düzgülərə 2 manata qədər verilməsi təhti-qərara alındı.

Cari işlərdə məsələdə başqa bir məsələ olmadığından iclas qapandı.

Sədr: (imza)

Əslinə mutabiqdir **katib:** Əbülfəzl Sadiqzadə.

Protokol № 36

1927-cı ilin həziran ayının 14-cü günü saat 6-da Naxçıvan Tədqiq [və] Tətəbbö Cəmiyyətinin iclası yoldaş M.Mirheydərzadənin sədrliyi, H.Səfərlinin katibliyi ilə açılıyor.

Müzakirədə:

Azərbaycan Asari-ətiqə Komitəsinin fənni-katibi [V.M.]Sısoyevin Naxçıvan asari-ətiqəsi haqqında məruzəsi.

Eşidildi	Qət olundu
Bu məsələdə söz verilir müşarileyh [V.M.]Sısoyevə. [V.M.]Sısoyev bu barədə təfsilən danışib bəyanatın sonunda Naxçıvanda Asari-ətiqə Komitəsinin şöbəsini intixab və təşkil etmək barəsində pişnihad etdi. Bir para mülahizələrə görə Asari-ətiqə Komitəsi[nin] intixabı məsələsi gələcək iclaslara təxür edilsin.	[1.] Yoldaşın məruzəsi dinlənilib Naxçıvan asari-ətiqəsi haqqında [V.M.]Sısoyevin bəyanatı qənaətbəxş və kafi hesab olundu. 2. Pişnihad etdiyi Asari-ətiqə Komitəsi intixabı məsələsi bir para mülahizələrə görə iclas tərəfindən təxirə salındı.

Başqa məsələ olmadığından iclas qapandı.

İclasın sədri: (imza)

Katib: (imza yoxdur)

Protokol № 37

1927-cı ilin temmuz ayının 24-də Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin iclası Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri yoldaş [B.]Babayevin sədrliyi, M.Mirheydərzadənin katibliyi ilə açılıyor.

Müzakirədə:

Qıvrax dairəsi Şahtaxtı kəndində Govurqalasından tapılmış şeylər haqda və oraya tədqiq üçün getmiş M.Mirheydərzadənin məruzəsi.

Eşidildi	Qət olundu
Govurqalasından Qırvaxda Şirdaman adlı məhəl-lədən tapılmış sax-sı çölmək və iki ədəd qədimi şişə qablar haqqında. Govurqalasının vəziyyəti və tapılmış şeylərin hansı əsrə aid olduğu haqqında M.Mirheydərzadə ətraflı surətdə məruzə etdi.	İclas müşarileyhin bəyanatını dinləyib qərara aldı: 1. Tapılmış saxsı qablar müayinə edilib muzeyə verilsin. 2. Tapılmış qabların əhəmiyyəti olduğuna, məbna Govurqalasından daha da geniş məlumat əldə etmək üçün Cəmiyyətin üzvlərindən oraya xüsusi bir komissiyon göndərsin. 3. Şahtaxında Govurqalasının mühüm asari-ətiqə məhəlli olduğuna görə Asari-ətiqə Komitəsindən icazəsiz kimsənin oranı qazmasına mümanəət edilsin və bu barədə Şahtaxı İspolkomuna (İcraiyyə Komitəsinə-F.X.) rəsmi surətdə yazılsın. 4. Bu barədə Mərkəzi Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti və Arxeoloji Komitəsinə məlumat verilsin.

Başqa məsələ olmadığından iclas qapandı.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 38

1928-ci sənənin mart ayının 14-də Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin heyəti-idarə üzvləri və bölmə rəhbərlərinin növbəti iclası V.Həsənzadənin sədrliyi, Ə.Cəfərzadənin katibliyi ilə açılıyor. İclasda iştirak edir: V.Həsənzadə, X.Hacılarov, M.Əhmədzadə, Ə.Rüstəmov, A.Ağakışiyev, H.Səfərli, M.Rasizadə, Ə.Cəfərzadə, M.Mirheydərzadə, Ş.Əfəndizadə, Maarif Xadimlər İttifaqının sədri Əsgərzadə.

1. İş planının təsdiqi.
2. Naxçıvan haqqında yazılmış kitabın baxılması.
3. Sandıqdar və bəzi seksiya üzvlərinin seçkisi.
4. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ haqqında Cəmiyyətin katibi M.Mirheydərzadə tərtib etdiyi iş planını oxuyur. Əlavə olaraq qeyd edir ki, iş [planı] Mərkəzdən istənildiyinə görə bu məsələyə ayrıca olaraq əhəmiyyət verməliyiz.	1. Maddəbəməddə dinlənilib eşidildikdən sonra bir yıl müddətinə düzəldilmiş iş planında qət olduğuna cəhət altı aylıq olaraq qəbul olunur. 2. İş planında xalq müəllimləri ilə sıxı əlaqə saxlamaq məsələsi artırılması qərara alınır.
2-ci: Kitab haqqında Cəmiyyətin sədri məruzədə bulunaraq bunun çap edilməsinin lazım olduğunu qeyd edir. Əlavə olaraq kitabın çap edilməsi üçün dörd yüz manat məbləğin verilməsi mümkün olduğunu söyləyib həmin məbləğin təqribən hazır olduğunu anladır.	Kitab çap edilməsi müttəfiq olaraq qəbul olunub bunun ikinci dəfə olaraq nəzərdən keçirilməsi üçün beşlik komissiyon seçilir: 1.Ə.Rüstəmov. 2.H.Səfərli. 3.M.Əhmədov. 4.M.Rasizadə. 5.M.Mirheydərzadə. Seçilmiş komissiyonun yaxın zamanda işə başlaması qərara alınır. Qeyd: Kitabın Naxçıvanda çap edilməsi lazım görülüb bil-ittifaq qərara alınır. ³⁴
[3-cü məsələ:] Yeni sandıqdar və arxeoloji	Sandıqdar A.Qəmərlinskinin əvəzinə C.Əmirov, təbii seksiya-

seksiyasına katib, təbii və iqtisadi bölməyə yeni sədr intixab etmək barəsində elmi katib bir qədər məlumat verib getmiş üzvlərin əvəzlərini seçilməsi lüzumunu göstərir.

Cari məsələ: Tarix və ədəbiyyat bölməsinin katibi iş planını oxuyur.

nın sabiq sədri [M.]Xasayevin yerinə yoldaş Abdinov və arxeoloji seksiyası katibliyinə Ə.Cəfərzadə seçilir.

İclas təsdiq və qəbul edir.

Artıq məsələ olmadığından iclas qapanır.

Sədr: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 39

Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin idarə iclası 1928-ci sənənin aprel ayının 10-da yoldaş V.Həsənzadənin sədrliyi və M.Mirheydərzadənin katibliyi ilə açılıyır. İclasda iştirak edir üzvlərdən 1. Abdinov, 2. X.Hacılarov, 3. M.Rəsizadə, 4. Vartapetyan, 5. A.Gülməhəmmədov, 6. Ə.Cəfərzadə.

Müzakirə edilən məsələlər:

1. Cəmiyyətin hal-hazırkı vəziyyəti.
2. Fənni-katibin dairələrə göndərilməsi.
3. Toplanan lüğət və el ədəbiyyatına veriləsi qiymət haqqında.
3. Cari məsələlər.

maası Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi tərəfindən savnarqom verirdi. İndi Mərkəzdən bənə verilmiş bir neçə yüz manatdan mühasibə idarəsi maaş vermək istəyir. Əgər katibin maaşı bu puldan verilsə, Cəmiyyət pulsuz qalib dəxi iş görə bilməyəcəyiz. Katibin maaşı keçmiş kimi yenə də Xalq Komissarları Şurası tərəfindən verilsə, Mərkəzdən göndərilmiş para ilə Cəmiyyətin iş görməsi mümkün olacaqdır.

2-ci fənni-katib M.Mirheydərzadənin dairələrə göndərilməsi haqqında danışılır.

3-cü: toplanılması lüğətlər və xalq ədəbiyyatına veriləsi qiymət haqqında danışılır.

Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi və Xalq Komissarları Şurası tərəfindən verilib Mərkəzdən göndərilmiş paranın Cəmiyyətin görəcək elmi işlərə xərclənməsi və bu xüsusda Naxçıvan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə yazılıb istida edilməsi qərara alınır.

2. İş planında göstəriləndiyi kimi fənni-katibin dairələrə göndərilməsi lazım görülüb təhti-qərara alınır.

3. Toplanılması lüğətlərə (Azərbaycanda olduğu kimi) hər ...³⁵ 5 qəpik, el ədəbiyyatının hər kupletinə yenə 5 qəpik, mühüm və qiymətli hesab olunanlarına xüsusi komissiyonun baxıb qoyduğu artıq qiymət verilməsi təsdiq edildi.

Başqa məsələ olmadığından iclas qapandı.

İclasın sədri: (imza yoxdur)

Katib: (imza)

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ haqqında yoldaş Mirzə Vahab danışib bəyan edir ki, bu aya kimi Cəmiyyət katibinin	1. Katib M.Mirheydərzadənin maaşı keçmiş kimi yenə də

1928-ci sənəsi may ayının 13³⁶-ü saat 1-də Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin heyət iclası yoldaş V.Həsənzadənin sədrliyi, Ə.Şəkilinin katibliyi ilə açılır. İclasda iştirak edir üzvlərdən:

1. Xəlil Hacılarov.
2. Neman Əfəndizadə.
3. Məhəmməd Əhmədzadə.
4. Məhəmməd Rasizadə.
5. Həsən Səfərlı.
6. Əbdüləzim Rüstəmov.
7. Əsəd Cəfərov.
8. Asəf Ağakışiyev.
9. [Murad] Tutayev.
10. Siyasi maarif müdiri Salman Quluyev.
11. Aqronom [İsa] Sultanov.
12. Rza Paşazadə.
13. Mirbağır Mirheydərzadə.

Müzakirə ediləcək məsələlər:

1. Fənni-katib M.Mirheydərzadənin Şərur dairəsinə etdiyi səyahət haqqında məruzəsi.
2. Cari məsələlər.

Eşidildi: Birinci məsələ barəsində söz verildi yoldaş M.Mirheydərzadəyə. Müşarileyh məruzəyə başlayıb göstərir ki, mən getdim Baş Nəraşen dairəsi Yengicəyə. Orada may ayının 25-ci günü komsomolların iclasında Naxçıvan ölkəsinin tarix və ümumi tədqiqatına aid məruzə edib iclasın təqdir və alqışlaması zəminində oraya ölkəşünaslıq işlərində işləmək və yaxından iştirak etmək üçün 5 nəfərdən ibarət Cəmiyyətin özək heyəti seçildi. Məzbur protokolun surəti buraya – Cəmiyyət idarəsinə göndəriləcəkdir.

Yengicə kəndində asari-ətiqədən sayılan yalnız «Əmin Xəlifə» adyınlı bir pir vardır. Bunun kim olub və nə zamandan

qaldığı bəlli edilməmişdir. Yengicə xalqı neçə tayfaya bölünür. Adları: I Talıbxanlı, II Sadaxlı, III Çəçənli.

Buranın kövsənləri: I Hortukən, II Duvəğğuz bərə, III Heybət arxı, IV Gəbut, V Keçi budağı, VI Qumnax, VII Ding arxı, VIII Kərpici, IX Qazılı, X Cilovxannı.

Əhalisi əkinçi olaraq pambıq, taxıl və çəltik əkməklə iştigal edirlər.

Zeyvə-Düdəngə kəndində asari-ətiqədən mədud tərənin üstündə «İmamzadə» denilən pir vardır. Bunun kövsənləri bu cür adlanır: I Ərəb tərəsi, II Orus xanəni, III Ocaq tərəsi.

Bu kənddə köhnə bir qəbiristanlıq olduğu nişanələri müşahidə edilir.

Dəmirçi kəndi civarında Şərurun məşhur dağlarından Dəhnə adlanan «Vəli dağı»dır. («Volçı varot»)³⁷.

Ulya Nəraşen kəndinin bir verstlik şimal-şərqisində asari-ətiqədən mədud «Qalacıq» adlı məhəldə köhnə abadanlıq xarabaları görünür. Bu yerdə qayanın üzərində farsca yazılıbdır: «Xəzinə»

Ba həme kəs be sər şəvəd,
Ba to be sər nəmişəvəd.
Eşqə-to dər deləm nəşəst,
Cayi-digər nəmişəvəd.

«*Emza Mahmud*».

Tərcüməsi:

Hamı ilə ünsiyyəti var,
Səninlə yoxdur.
Eşqin ürəyindədir,
Heç yerə gedə bilməz.

«*İmza Mahmud*». (F.X.)

Baş Nəraşen kəndinin özündə asari-ətiqədən bir şey yoxdur. Buranın xalqı iki tayfadır. I Nadirxanlı, II Səfili. Tağı Səfiyevin dediklərinə görə neçə sənə bundan əvvəl buradan qədim tarixlərə aid yer altından yazma və qələmi bir kitab tapılmışdır. Təəssüfənə 1920-ci ilin ümumi mühacirlik və qaçaq məsələsində tələf olmuşdur.

Şəhur dairəsində ən böyük və məşhur çay Arpa çayıdır. Bu çay qədim zamanlarda 3 qola ayrılmışdır: I Quşçubasar, II Löhmbəsar, III Əladdinbasar.

Daşarx kəndinin şimal-şərqəsi təpənin üstündə «Şidkər» adlı bir məqam vardır.

Xanlıqlar. Bu kəndin qədimi sakinlərinin dediyinə görə, keçmiş əsrdə İran hökuməti zamanı bu kənddə xan oturur imiş. Buranın kövsənləri: I İt ölən, II Xarabalar, III Naxırca dədək.

Bu kənddə hal-hazırda müxtəlif yerlərdən gəlmiş mühacirlər yerləşmişdir. Bunların cümləsindən 35 evə kimi İranın Maku mahalından köçüb gəlmiş Qaraqoyunlular vardır. Bunların maraqlı adətləri vardır ki, bu barədə əlahiddə vərəqə yazmışam. (Qaraqoyunların adətləri qeyd edilmiş vərəqə oxunur).

Xanlıqlar kəndinə yapışılı olan **Parçı** kəndi var. Burada asari-ətiqədən sayılan pir olub üstündə künbəzi, böyük həyəti. Xalq bunu «Şahzadə İbrahim ibn Musa» adlandırır. Bu kəndin kövsənlərinin adı: I Şəbih, II Şəvi savağı, III Sənur, IV Təpəli yer.

Əhalisi tayfaca kəngərli adlanır. Şüğlləri isə yalnız əkinçilikdir.

Püsyən. Bu kənddə asari-ətiqəyə dair bir şey yoxdur. Bunun kövsənləri bu cür adlanır: I Qurt dərəsi, II Devüllək (?) (buradadır «Cinli yurdu» deyilən yer), III Qançıq ölən. Xalqı tayfaca bu cür bölünür: I Kələşahi, II Deynular (?), III Tatlar, IV Qasıxan, V Kəngərli.

Bu kənddə 109 yaşında «Padarlar uşağı» fəmilialı Məşədi Əlinağı Əli oğlu adlı qoca bir kişi vardır. Bunu dediyinə görə 1827-ci ildə çar Rusiyası qoşunu Şəril mahalını aldığı zaman Yengicədə əvvəl və birinci nəsb etdikləri hakim murov adlanırdı. Bu kişinin bədəni salamat olub, dişlərinin hamısı salamat idi. Yalnız bircə dişi bu il sınıbdır. Bunun adəti: hər il yay mövsümü dağa və yaylağa gedərmiş. O kişini danışdırdıqda həvəslənərək bir neçə bayatılar oxudu ki, xüsusi vərəqədə dərc etmişəm.

Qıvraq kəndi. Asari-ətiqədən kəndin Sarı topraq kövsəni, Araz çayı yaxınlığında «Qarapirim» adlı bir yer vardır.

Burada köhnə qəbiristanlıq yeri olub. Qəbiristanlıqda qoç daşlar vardır. Üzərində ilan şəklində qazılmış yenə bir daş vardır.

Qıvraqın kövsənləri bu cür adlanır: I Sarı topraq, II Qancıq ölən, III Şirdatan (buradan keçən il bir neçə asari-ətiqə şeylər tapılmışdır ki, Naxçıvan muzeyinə verilmiş), IV Qarağannıx.

Kəndin xalqı ümumiyyətcə kəngərli tayfasındadır. Əhalisi türk olub əkinçiliklə işğal edirlər.

Yurtçu kəndi. Bu kənddə xərəbələr vardır ki, buradan köhnə saxsı qablar tapılmışdır. Bu kəndin içində «Edilağa» adlı göl vardır. Bunun kövsənləri bu cür adlanır: I Dıblər, II Axvay, III Dərəsaz, IV Qorux. Əhalisi tayfaca hamısı kəngərliyədir.

Tənənəm. Asari-ətiqədən bu kənddə «Piri-Süleyman»³⁸ adlı qədimi pir vardır. Əhalisi ümumən kəngərli sayılır.

Qarabağlar. Bu kənddə asari-ətiqə və tarixi binalardan mədud: I On dördüncü əsr miladından qalmış minarələrdir. Bunların biri böyük, ikisi kiçikdir. Böyük minarə 12 guşəli olub göy kaşı rəng və Quran ayələri ilə yazılıb bəzənmişdir. Kiçik minarələrin ortalıqındakı tağda «Rəbbu hazihil-imarəti türkman Qudi xatun» cümləsi oxunur. (Tərcüməsi: «Allahın bu nişanəsi türkman Qudi xatunundur»—F.X.) II Kəndin şimal-şərqisində «Asnı» adlı yer olub burada damın içində qəbir vardır. Kənd xalqının bir parası bunun ziyarətinə gedirlər. Bu məhəldən çıxıb Qarabağlar kəndinə gələn su «Asnı» adlanır. Kəndin şimal-qərbi təxminən 4 verstliyində vardır Bilici gölü və «Bilici» adlı kövsən. Burada köhnə abadanlıq əsərləri görünür. Həmin Bilici yerinin üstü dağda səngərlər nişanəsi vardır. Kəndin cıvəri-cənubisində köhnə qəbirlər və künbəzlər vardır. Əhali buraları pir və imamzadə adlandırır. Kəndin bir verstlik qərbi, təpənin üstündə «Qulan» adlı pir vardır. Buranı gözdəkdə bir parça yazılı, bronzaya bənzər şey tapıldı. Mütəəssifənə kəndçinin əlindən düşüb çox köhnəliyinə səbəb sınıb parçalandı. Bu şeyin qiymətli bir əsar olduğu anlaşılır mülahizə edilir. (İclas üzvləri bir-bir baxıb mülahizə eyliyor.)

III kəndin şimal-şərq tərəfində «Qalacıx» adlı köhnə abadanlıq yeri vardır. Buradan köhnə qablar və bir para ətiq şeylərin keçmişlərdən tapıldığı söylənilir. Kəndin məşhur dağları, yaylaqları, yurdları və kövsənləri bu cür adlanır:

Dağları: I Qəbə dağı, II Damlama, III Dibək, IV Susuz, V Qalavul – bunun ətgindədir «Beşbarmaq» adlı məşhur daş.

Otlanaqları: «Şəmdin». Burada köhnə abadanlıq nişanələri olduğu məlumdur.

Kəndin əhli tayfaca kəngərli olub içərilərində kiçik tayfa adları əmələ gəlmişdir: I Ciğallı, II Həsənağalı, III Qarabağlı və bu kimiləri.

Kəndin kövsənləri: I Bəzəkli, II Süzgünlər, III Yolğun dərə, IV Sarıburun, V Duzsaz, VI Dərəsaz, VII Tülkü təpəsi, VIII Bilici, IX Ənik ölən. Burada Xudabəxş dərəsi adında dərə olub köhnə qəbiristanlıq əlamətləri bilinir. Kəndin Damlama adlı dağında «Gedər-gəlməz» adlı bir zağa vardır. Xalqı əkinçi olub arpa, buğda, tənəkəki əkmək kimi kənd təsərrüfatı ilə iştigal edirlər.

Xıncov. Bu kənddə asari-ətiqədən mədud kəndin şimalisindəki qəbiristanlıqda «Sancı daşı» adlı bir daş vardır. Bu daşın uzunluğu təxmini surətdə bir metro yarım, uralığı 60 santimetro olub üzərində ölən şəxsin heykəl və sürəti həkk edilmişdir. Bir tərəfdən at şəkli üstündə insan, əlində kaman, əlində yazılar ki, oxumaq mümkün olmadı. Daşın bir tərəfində şir, maral və dağ kələsi şəkilləri həkk edilmişdir. Baş tərəfində cocuq şəkli vardır. Və bu tərəfin yerə yapışan ucu dəlikdir. Tərəfi-şərqisi olan ayaq tərəfində keçmiş sənələrdə yazılar olduğu söylənilir. Hal-hazırda o yazılar töküldüyündən oxunmayıb. Burada yazı olduğu əsərlərindən bilinir. Hər halda daşın fotoqrafı alınması lazımdır. Mümkün olsa nəql edilib muzeyə qoyulması daha yeyrağdır.

Bu kənddə asari-ətiqədən kəndin içində ən köhnə bir qəbiristanlıq olub burada bir qoç daş və bir künbəz içində qəbir vardır. Xalqı bunun adına «Yaralı Soltan» deyirlər. Keçəl təpə adlı məhəldən Səfər kişinin həyətində qazintıda 1927-ci ildə bir parça mərmər daş çıxmışdır. Bu kəndin xəlqi tayfaca adlanır: I Hacılı, II Qaradağlı.

Əznəbürt. Bu kəndin xalqı hazırda ermənilərdir. Burada asari-ətiqədən vardır: I Dəli pir, II Vang.

Kövsənləri adlanır: I Qaraaş, II At ağılı, III Qoşa ağıl, IV Daş ağıl, V Qırmızı daş.

Yaylaqları: Qazan yaylaq.

Tayfaları: I Biləkli, II Xarrathı, III Poladdı, IV Qırtoppuzlu. Bu kəndin dağları mədəniyyətə varlıdır. Duz, qızıl və qırmızı rəng boyuyan torpaq və bu kimi mədəni şeylər çoxdur.

Şahtaxtı. Asari-ətiqədən olaraq bu kəndin şimal-şərq tərəfində məşhur Govurqalası vardır. Buranın çox qədim və mühüm bir yer olduğu anlaşılır. Buradan cürbəcür şəkildə saxsı qablar, müxtəlif əsrlərə aid cürbəcür sikkələr tapılmışdır. Bu sikkələrdən ikisini görmək mümkün oldu. Birində Şiri-Xurşid olub yaxın əsrlərə aiddir. Digərində ərəbcə yazılmış ki: «Bu sikkə zərb edildi Bərdə şəhərində». Guşələrində Əbubəkr, Ömər, Osman və Əli xəlifələrin adları yazılmışdır. Buradan tapılmış saxsı qablardan çaynik formasında birisini keçən il gətirib Naxçıvan muzesinə vermişəm. Bu dəfə genə bir-iki cür saxsı tikəsi buradan tapıb gətirmişəm. Baxa bilərsiniz (iclas üzvləri bir-bir saxsılara və başqa şeylərə baxıb mülahizə edir).

Kəndin şərq tərəfində var İydəli pir və Şah bağı. İydəli pirin üstündə böyük qəbirlər vardır.

Şahtaxtı kəndinin kövsənləri bu cür adlanır: I Şah bağı, II Ağ bulaq, III Qala yeri, IV Şah arxı. Bu arx asari-ətiqədən olub, Apra çayından ayrılaraq gedilib Şahtaxtı kəndi civarından keçirilib Böyükdüz təpələrinə aparılmışdır. Görünür bu arx ilə Böyükdüzü suvarmaq istəyirmişlər. Arx hal-hazırda doldurulubsa da, yenə də asarı məlumdur.

Yurtçu, Qarabağlar və Şahtaxtı kəndlərinin ortaliğının, xüsusən Gavurqalanın ətrafının Araz çayı kənarına kimi keçmiş əsrlərdə böyük bir şəhər və abadanlıq olduğu xarabalarından açıqcasına bəllidir.

Kəndin tayfaları: I Tunbullu, II Hərzenli, III Kəngərli adlanırlar.

Kəndin xəlqi türk olub əkinçiliklə iştigal edirlər.

Demək, Şəhur dairəsinin xalqı ümumiyyətcə üç hissəyə bölünür: I Bayat, II Kəngərli, III Yəftəni(?).

Bunların ortaliğında çalışmaq adət müxtəlifdir. Bayatlar yalnız günortaya kimi çalışıb bundan artıq işləməzlər. Yəftənilər(?) isə sübh tezdən işə başlayıb axşama kimi çalışırlar. Bir təfəvütləri də budur: Yəftənilər(?) hər gün tezdən çörəklərini yapıb aparıb tazə çörək yeyirlər. Bayatlar

isə tazə çörək yeməyib, çörəyini axşam günbatanda yapıb sabah yeyərlər. Baş Nuraşen dairəsində Alışar, Xələc, Keştaz, Ərəb Yengicə, Qarahəsənli kimi bir neçə kəndlərin əhli bayat olub, qalmışları yəftənidir(?). Qarabağlar, Yurtçu, Qıvrax, Xıncav, Şahtaxtı və bu kimi bir neçə kəndin əhli kəngərli adlanır.

Qət olundu:

M.Mirheydərzadənin etdiyi fənni-səyahət və Şərur dairəsi haqqında verdiyi məruzə iclas tərəfindən təqdir edilərək qərara alındı:

I Xıncovda olan Sancı daşının əksi alınıb mümkün surətdə Naxçıvana gətirilsin.

II Dairə xalqının adətlərinə dair alınmış məlumatın surəti Cəmiyyətin Mərkəzi idarəsinə göndərilsin.

III Mərkəzin bizə verəcəyi fotoqraf aparatı öyrənmək üçün Cəmiyyətin üzvlərindən ən azı iki nəfəri seçib əkkasın nəzdində öyrədilməli.

IV Fənni-katib M.Mirheydərzadənin Nəriman³⁹ və başqa dairələrə⁴⁰ göndərilməsi etnoqrafi və asari-ətiqəyə dair məlumat toplanması qərara alındı.

4-cü cari məsələdə başqa bir məsələ olmadığına səbəb iclas qapandı.

İclasın sədri: (imza)

Katib: (imza)

Protokol № 41

1928-ci sənə avqust ayının 27-ci günü Azərbaycanı Öyrənən Cəmiyyətin Naxçıvan şöbəsinin heyəti-idarə iclası siyasi maarif müdiri ...⁴¹ yoldaş Salman Quluyevin sədrliyi və L.Hüseynzadənin katibliyi ilə açılıyor. İclasda iştirak edir üzvlərdən 1. A.Gülməhəmmədov, 2. Ə.Cəfərov, 3. H.Səfərli, 4. Q.Rəcəbli, 5. V.Axundov, 6. Qastanova, 7. C.Əmirov.

Danışılacaq məsələlər:

1. Avqust ayında Cəmiyyətin katibi M.Mirheydərzadə və tələbə L.Hüseynzadə yoldaşları Ordubada yaptıkları fənni-səyahətləri haqqında məruzə.
2. Cari məsələlər.

Eşidildi	Qət olundu
1-ci məsələ haqqında M.Mirheydərzadə etdikləri səyahət və bu səyahət nəticəsi olaraq əldə etdikləri qiymətli etnoqrafi və lisaneyata aid gətirdikləri materiallar haqqında geniş surətdə məruzə edərək Culfa və Ordubad dairələrinin etnoqrafi və lisaneyatına aid materiallar ilə zəngin olduğunu göstərərək o dairələrə gələcəkdə Cəmiyyət tərəfindən fənni bir heyət göndərilib daha ətraflı və geniş surətdə öyrənilməsi lüzumunu qeyd etdi. Yoldaş məruzəsindən lisaneyata aid gətirdikləri materiallar cümləsindən olaraq Naxçıvan xalqı ilə Ordubad xalqı ortaliğindəki sözlərdə və danışılarda olan bir çox sövü və şivə fərqləri misalları ilə göstərib iclasın diqqətini cəlb etdi.	1. Muzeydən və gətirilmiş materiallardan Ordubad və Culfa dairəsinin tarixi-etnoqrafi materiallar ilə zəngin olduğu aşkar olunduğuna cəhət gələcək sənədə Cəmiyyət tərəfindən haman dairələrə geniş surətdə fənni-səyahət və tənəzzöhlər yapılması qərara alındı.
2-ci: əldə edilmiş materiallardan Xaraba Gilandan bulduqları Kəyanilərə mənsub qədim tarixi yarağı iclasa nişan verdi.	2. Cəmiyyət fəaliyyətinin genişləndirilməsi və arzu olunan materialların əldə edilməsi üçün Cəmiyyətə maddi və mənəvi müavinət edilməsi yerli hökumətdən və Cəmiyyətdən və Cəmiyyətdən

3-cü: Lenin köy, Yaycı kəndində bir kəndçinin evində məxfi saxlanmış Şah Abbasa mənsub, qızıl ilə yazılıb qeyd edilmiş qiymətli qılcığın olduğu söyləyib, o qılcığın muzey üçün alınması lüzumunu qeyd etdi.

yətin Mərkəzi idarəsindən xahiş edilsin.

3. Məruzədə göstərilmiş və Yaycı kəndində olan qiymətli və tarixi qılcıq məhəlli hökumətin vasitəsilə alınsın.

4. Cəmiyyət şöbəsi tərəfindən götürülmüş və gətirilmiş materiallar haqqında yerli və mərkəzi qəztlərə yazılsın.

Başqa məsələ olmadığından iclas qapanıyor.

İclasın sədr: (imza yoxdur)

Katibi: (imza yoxdur)

Vahab Salman oğlu Həsənzadənin tərcümeyi-halı

Vahab Salman oğlu Həsənzadə 1890-cı ildə Ordubad rayonunun Əylis kəndində anadan olmuşdur. İlk təhsilinə Əylis kəndində başlamış, 1905-ci ilədək burada oxumuşdur. Atası Salman uzun illərdən bəri Şəki şəhərində boyaqçılıqla məşğul olduğu üçün 1905-ci ildə ailəsi ilə birlikdə Şəkiyə köçmüşdür.

V.Həsənzadə 1905-1907-ci illərdə Şəkidə açılan yeni-tipli «Sibqət» məktəbində təhsilini davam etdirmiş və burada ərəb dilini öyrənməyə müvəffəq olmuşdur.

1907-1912-ci illərdə isə Gəncə şəhərində yenidən açılan «Ruhani Seminariyası»nda təhsil almışdır. Həmin illərdə seminariyada oxumaqla bərabər, fərdi hazırlıq yolu ilə ərəb dilinin qrammatikasını, islam tarixini, məntiq, kəlam, fiqh və s. elmələri öyrənmiş, hətta Zaqafqaziya Şeyxülislam İdareyi-ruhaniyyəsində imtahan verərək diplom almışdır.

V.Həsənzadə 1912-ci ildə Əylisə qayıdaraq üsuli-cədid məktəbi açmış, 1920-ci ilədək burada əlifba, dil, ədəbiyyat, habelə təbiyyat, zoologiya, coğrafiya, astronomiya və s. dünyəvi fənləri tədris etmişdir. 1920-ci ildə sovet dövründə isə həmin məktəbə müdir təyin edilmişdir.

V.Həsənzadə 1920-ci ildə Kommunist partiyasının sıralarına daxil olmuş, 1921-ci ildə Ordubad Qəza İnqilab Komitəsinin sədr müavini, sədri (1922), 1923-cü ildən 1929-cü ilin fevralınadək Naxçıvan xalq maarif komissarının müavini, sonra xalq maarif komissarı vəzifəsində işləmişdir.

V.Həsənzadə 1925-1928-ci illərdə Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin sədri kimi ictimai bir vəzifəni yerinə yetirmiş, 1929-1933-cü illərdə Ordubad konserv zavodunun direktoru, 1934-1935-ci illərdə Azərbaycan Kinofilm Trestinin inspektoru, 1936-1943-cü illərdə SSRİ EA Azərbaycan

filiyalının Şərq şöbəsində elmi işçi, şöbə müdiri, filialın əsas kitabxanasının müdir müavini vəzifələrində işləmiş, 1944-cü ildən isə Quba Müəllimlər İnstitutunda fars dili, eyni zamanda Quba Pedaqoji məktəbində ədəbiyyat müəllimi kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Təqaüdə çıxdıqdan sonra V.Həsənzadə Əylisə qayıtmış, 1960-cı ilin yanvar ayının 14-də orada vəfat etmişdir.

Qəbri Əylisədir.⁴²

Mirbağır Mirheydər oğlu Mirheydərzadənin tərcümeyi-halı

Mirbağır Mirheydər oğlu Mirheydərzadə 1877-ci ildə Ordubadın Nürgüt kəndində kəndli ailəsində anadan olmuşdur. Kiçik yaşlarında ailəsi ilə birlikdə Naxçıvan şəhərinə köçmüşdür.

M.Mirheydərzadə ilk təhsilini 1887-1889-cu illərdə Naxçıvan mədrəsəsində almış, xeyirxah bir insan olan dərzi Məşədi Məhərrəmin maddi köməkliliyi ilə Təbriz ruhani məktəbinə göndərilmiş və 1899-cu ildə oranı bitirmişdir. Həmin il Naxçıvana qayıtmış, bir müddət işsiz qaldıqdan sonra Tiflis şəhərinə getmişdir. Tiflisdə inqilabi əhval-ruhiyəli bir mühitə düşən M.Mirheydərzadənin ictimai şüurunda ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. 1905-ci ildə N.Nərimanovla tanış olan M.Mirheydərzadə onun rəhbərlik etdiyi Bakı Sosial-Demokrat Partiyasının Tiflis «Hümmət» təşkilatına daxil olmuşdur. Bu məlumatı eşidən Qafqaz Şeyxülislamı 1907-ci ildə onu ruhanilik hüququndan məhrum etmişdir.

M.Mirheydərzadə peşəkar bir inqilabçı kimi 1905-1918-ci illərdə «Hümmət» təşkilatının çox mühüm tapşırıqlarını məharətlə yerinə yetirmişdir.

O, müxtəlif vaxtlarda təşkilat tərəfindən Bakı, Batum, Vladıqafqaz, Mahaçqala, Qars, İrəvan, Naxçıvan, Culfa, Təbriz, Tehran, Maku, Gilan, Rəşt şəhərlərinə göndərilmiş, çar və şah üsul-idarəsinə qarşı mübarizə məqsədi ilə təbliğat və təşviqat işləri aparmış, təşkilatın müxtəlif şəhərlərdə özləklərini yaratmış, «Mücahid» partiyasına üzvlər cəlb etmiş,

İran inqilabında (1905-1911) iştirak etmiş və bir sıra mühüm məxfi əməliyyatları yerinə yetirmişdir.

M.Mirheydərzadənin inqilabi fəaliyyəti xəfiyyə orqanlarının diqqətindən yayınmamış, iki dəfə (1905, 1907) həbs edilərək METEX həbsxanasına salınmış, 1916-cı ildə isə həbs olunub İrəvan quberniyasının həbsxanasına göndərilmişdir.

1917-ci ildə Çar hökuməti yıxıldıqdan sonra M.Mirheydərzadə həbsdən buraxılmış və inqilabi fəaliyyətini davam etdirmişdir.

M.Mirheydərzadə 1918-1920-ci illərdə Naxçıvanda erməni daşnaqları və ingilis-amerikan müdaxiləçilərinə qarşı fəal mübarizə aparmışdır.

1921-ci ildən – Naxçıvanda Sovet hakimiyyətinin ilk illərində M.Mirheydərzadə Ölkə Partiya Komitəsinin təşkilat şöbə müdiri və siyasi büro üzvü kimi respublikada ərzaq təchizatının təşkilində və digər problemlərin həllində yaxından iştirak etmişdir.

1925-ci ildən etibarən M.Mirheydərzadə öz fəaliyyətini yeni bir istiqamətə yönəlmişdir. Naxçıvan respublikasının maddi mədəniyyət abidələrinin öyrənilməsi və təbliği bu fəaliyyətin əsasını təşkil etmişdir. O, 1925-1928-ci illərdə Naxçıvan Tədqiq və Təəbbö Cəmiyyətinin elmi katibi kimi şərəfli bir vəzifəni yerinə yetirmiş, 1928-ci ildən başlayaraq bir müddət Naxçıvan partiya-sovet məktəbində ölkəşünaslıq dərsləri üzrə müəllimlik etmiş, 1930-1945-ci illərdə isə Naxçıvan Dövlət Muzeyinin direktoru işləmişdir.⁴³

M.Mirheydərzadə ardıcıl elmi fəaliyyətlə məşğul olduğu illərdə (1925-1945) məşhur tarixçi-arxeoloqlardan K.N.Smirnov, İ.İ.Meşşaninov, A.A.Miller, V.M.Sısoyev, Ə.Ələkbərov, İ.Əzimbəyov və başqaları Naxçıvanda arxeoloji, etnoqrafik araşdırmalar aparmağa gələrkən onlara yaxından köməklik göstərmiş, əldə edilən qiymətli maddi mədəniyyət nümunələri ilə Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyini zənginləşdirmişdir.

M.Mirheydərzadə Naxçıvanın tarixi, etnoqrafiyası və arxeologiyası haqqında qiymətli bir əsər də yazmışdır (bu əsər hələlik çap olunmamışdır).

Vaxtilə Həcc ziyarətinə gedən Hacı Mirbağır ağa ikinci dünya müharibəsindən sonra bir müddət Naxçıvan Came Məscidinin axundu işləmişdir.

M.Mirheydərzadə faktiki olaraq Sovet repressiyasının qurbanı olmasa da, hər addımda özünü bu repressiya təhlükəsinin təsiri altında hiss etmiş, ömrünün sonunadək səksəkəli bir həyat keçirmişdir. Sovet dövründə güclü təzyiqlərlə üzləşən M.Mirheydərzadə özünü və yaxınlarını həbs təhlükəsindən qurtarmaq üçün şəxsi arxivindəki əlyazmalar, kitablar, müsəlman kitabələrinin estamları və numizmatika kolleksiyasının böyük bir hissəsini yandırmış, bir qismini isə gecə ikən Naxçıvan çayına axıtmışdır.

M.Mirheydərzadə 1956-cı ilin yanvar ayında Naxçıvan şəhərində vəfat etmişdir.

Qəbri Naxçıvandır.⁴⁴

Mirbağır Mirheydərzadə

Asari-ətiqə

«Kommunist» qəzetəsinin 11 oktyabr tarixli nömrəsində Naxçıvanın qalaya oxşar böyük minarəsinin yıxılmaq təhlükəsi qarşısında olduğu və onun haqqında bir para məlumat yazıldığını oxuyub Naxçıvan asari-ətiqəsi haqqında bir neçə sətir yazmağı lazım bildim. Haqqında yazılmış bu minarə qala məhəlləsində Xan sarayının cənubunda vəqə edir.

Minarə səlcuq türklərinin Azərbaycanda hökumət etdikləri vaxt Azərbaycan atabəylərindən Məhəmməd Cahan Pəhləvan tərəfindən hicri 557-ci tarixdə tikdirilmişdir. Bunun ucalığı 13, ətrafı 25 sajin olub, özü 10 guşəlidir⁴⁵. Bu minarə Azərbaycan türklərinin, xüsusi Naxçıvan müsəlmanlarının ən qədim və tarixi nişangahlarından biri hesab olunur. Bunun sağ və sol tərəflərində 1882-ci ilə kimi iki kiçik minarələr də var imiş. O tarixdə Rəhim xan Naxçıvanlı tərəfindən yıxdırılmışdır. Hərbi nişangaha oxşayan bu böyük minarənin üzərində kufi xətti ilə və göy kaşı rəng ilə bir çox Quran ayələri və başqa sözlər yazılmışdır. Ayələrdən oxunan «Əl-Maliku Allahu Vahidul Qəhhar» ayəsidir. Qapısının başında nəsb edilmiş

daş üzərində minarənin memarının (tikənin) adı və onun Naxçıvanlı olduğu yazılmışdır. Yazılardan keçən ərsdə Leninqrad professoru İvannikov və başqaları balaca təfəvütlə bu cümlələri oxumuşlar: «Zəki, alim, adil, sadıq, həşəmətli şah Əbu Cəfər Məhəmməd Atabəy Yildəniz oğlu Atabəy allah-təala onun qəbirini nurani eyləsin». Başqa yazılarını da belə oxuyublar: «Atabəy dairələrinin məsləhətgüzarı və vergi təhsildarı, süvari komandanı Nurəddin». Qapısının başındakı yazını belə oxuyublar: «Bu minarəni işləyib Naxçıvan şəhərinin memarı Əcəmi Əbubəkr oğlu Naxçıvanlı». Fransa səyyahı Depvademr oxuyub ki, bu minarə Azərbaycan atabəylərindən Əbu Cəfər Məhəmməd Cahan Pəhləvan Yildəniz oğlunun əmri ilə bina edilib, vəfat etmiş Mamaxatunun⁴⁶ dəfn etmək üçün 1186-cı sənə miladidə. Türklərdən Məhəmməd Nüstət Əfəndi də bunu Mamaxatun oxumuşdur. Zənnimcə... Şəmsəddin Yildənizin özünün həl-fənni(?) olub oğlu Məhəmməd Cahan Pəhləvan tərəfindən tikilmiş olduğuna ehtimal verilə bilər. Zira, «Rövzət əs-səfa» tarix kitabında⁴⁷ Azərbaycan atabəylərinin əhvali-tarixində yazdığına görə bu minarənin bina edildiyi tarixdə Şəmsəddin Yildəniz özü Naxçıvanda vəfat etmişdir. Müşarileyhin cənazəsi də Naxçıvandan başqa yərə nəql edilmişdir⁴⁸.

Bu böyük tarixi binanın haliyədə dibləri oyulub yıxılmaq təhlükəsindədir. Bunun təmir edilib mühafizə edilməsi lazımdır. Bunun təhlükədə olub diblərinin təmirə möhtac olması 1926-cı ildən Naxçıvan Tədqiq və Tətabbö Cəmiyyəti göstərirdi. Bu xüsusda Naxçıvan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinə və Xalq Komissarlar Şurasına məlumat verilmişdir. Komissarlar Şurasının tərəfindən alınmış cavabda para olmadığına səbəb minarənin diblərinin təmirinin hələlik dayandırılması bildirilib. Bununla belə, Xalq Komissarlar Şurası sədri tərəfindən mühəndis Zuyevə və Zaxarova tapşırılıb ki, gedib minarəyə baxıb bu xüsusda akt və smeta tərtib versinlər. Ona görə də akt hazır edilmiş, mühəndis Zuyev minarəyə baxdıqda diblərinin təmir edilməsi üçün 1500 manat təxmin etmişdir. Və habelə Azərbaycan Arxeoloji Komitəsinin təşəbbüsü nəticəsi olaraq son posta ilə alınmış məlumatda həmin minarənin təmiri üçün

Mərkəzin 200 manat təxsis etdiyi bildirilir. Hər halda nə qədər xərc aparsa da, bu möhtəşəm minarənin mühafizəsi lazımdır.

Bu minarədən başqa Naxçıvanda yadigar qalmış ikinci bir künbəz var. Bu künbəz Naxçıvanın Şahab məhəlləsində vəqə olub, Atababa künbəzi adlanmaqla məşhurdur. Bu künbəz 12 guşəli məhkuk bir dairə şəklində olan qalaya oxşayır. Bunun 70 qədəm uralığı, 97 qədəm ətrafı olub müxtəlif şəkildə rəngbərəng kərpiclərlə örtülmüşdür. Bunun yüksək mərtəbəsində kəməri tərzi ilə oyma və məhkuk yazılar vardır. Habelə qapısının başında bu yazılardan Baron Frayen bir neçə cümləni kufi xəttinin tərcüməsi olaraq belə oxumuş: «Bismillahir-rəhmanir-rəhim». «Bu məzarın yapılmasına əmr etdi aqil, adil, mömin, müzəffər padşahi-əziz Şəmsəddin, imanın günəşi, islamın və müsəlmin köməyi, allahpərəst, qalib şahi-əziz Şəmsəddin şah din və dünyanın şərəfi. Allah-təala həzrətləri rəhmət eyləsin».

Bu qübbənin atabəylərdən Atabəy Müzəffərin qəbiri olmasına ehtimal vardır⁴⁹. Çünki müşarileyh Sultan Cəlaləddin⁵⁰ tərəfindən Təbrizdən qaçıb bu tərəfə (Naxçıvan ölkəsinə) bir belə yaxın Əlincə qalasında qalıb vəfat etmiş. Bu qübbənin bina edilməsi də XII əsrə aid olduğu müxtəsərcə məlum edilmiş.

Bu künbəzin içində haliyə bir ailə yaşayır və bunun içini də kifir saxlayırlar. Künbəzin özü də 1250-ci tarixi-hicridə 99 il əvvəl Naxçıvanda vəqə olmuş böyük zəlzələdən bir qədər şikəst olmuş, hər halda bunun da içinin təmizlənilib, ətrafının hasarlanması lazım olduğundan bu xüsusda əlaqədar hökumət idarələrinə müraciət edilib onun içərisinin boşaldılıb təmiz saxlanması rica edilmişdir.

Naxçıvan şəhərində olan bu asarlardan başqa Naxçıvanın şimal-qərb tərəfində Qıvraq dairəsi Qarabağlar kəndlərində əhəmiyyətli asari-ətiqədən minarələr vardır. Bu minarələrin biri böyük, ikisi kiçikdir. Ucalığı 7, ətrafı 14 sajındır. Bunun guşələri göy qaşı rənglə rənglənib. Bir çox Quran ayələri yazılmışdır. Cümləsindən «limənul mülkül-yovm ilahül-Vahidul-Qəhhar». (Tərcüməsi: Bu gün bu mülk kimə məxsusdur, tək olan qəhredici allaha) ayəsi, minarənin guşələrinin kərpiclərinin işlənməsi tamam yazı olub «La ilaha-illallah

Muhəmmədu'n rəsulullah» oxunur. Bu minarənin 4 qapısı vardır. Minarənin qərb tərəfində 13 sajin məsafəsində 2 kiçik minarə vardır. Yeddi sajin yarım uralığında və başlarına çıxmaq üçün içlərindən qayırilmiş yolları vardır. Böyük minarə ilə kiçiklərin ortalığı olan boş yerin məscid olduğu güman edilir. Kiçik minarələri bir-birinə rəbt edən tağın içərisində qalmış yazılardan ancaq bu cümləni oxumaq mümkün oldu: «Əmərə binə hazin imarə». (Tərcüməsi: «Bu binanın tikilməsinə əmr edibdir»). Minarələrin tarixi haqqında doğru bir yazı oxunması mümkün olmur. Kənd əhlinin dediklərinə görə, minarənin yazılarının çox hissəsi çar soldatları tərəfindən sökülüb xarab edilmişdir. Olsun ki tarixinə aid yazılar da o vaxt tökülmüşdür. Ancaq binanın XIV miladının axırlarına aid olduğu söylənilib və anlaşılır. Kəndçilərin bəzisinin sözüne görə, güya bu minarə türkmən əmirilərindən Garziyanın qızının Orxa bəy oğluna təzvic etdikdə Murad tərəfindən ona yadigar tikdirilmişdir. Hər halda o biri minarələr kimi bunun da mühafizə edilməsi lazımdır. Demək olar, bunun üzərində olan bədii sənəd daha artıqdır. Haliyə bunun içi və ətrafı yaxşı və təmiz saxlanılır. Bu xüsusda dairə şura sədrinə neçə dəfə yazılmışdır. Zənimcə, bu minarəni cələcək təhlükədən saxlamaq üçün bunun içinə giriləcək qapısının hörülüb ətrafının da hasarlanması lazımdır. Bu xüsusda hökumətimizin yardımını gözləyirik.

«Şərq qapısı» qəzeti,
22 dekabr, 1927. № 37 (215)

Ordubad qəzasında asari-ətiqə*

Ordubad qəzasında asari-ətiqə olduqca çoxdur. Daha qədim zamanlarda Ordubadda yaşamış tayfalar bir çox əsərlər, nişanələr buraxaraq getmişlər. Ordubad qəsəbəsində olan asari-ətiqənin hələlik tədqiq edilmişləri bunlardır:

1. Kürdətətlı⁵¹ məhəlləsində məşhur «Qoç qəbiristanlığı» vardır. Həmin qəbiristanlıqda qoç şəklində daşlar olduğundan qəbiristan bu ad ilə adlanmışdır. Daşlarda qəribə yazılar vardır. Bu qəbiristanda olan köhnə qəbirlərdən birisini neçə il bundan əvvəl qazmışdılar. İçindən çıxan şeylər Rusiyaya göndərilmişdir. Sonra qalan qəbirlərin qazılmasına camaat mümanəət göstərdiyindən orada daha qazıntı yapılmamışdır.

2. Ordubadın şərq tərəfində «Çardağ» adlanan bir qəbiristanlıq daha vardır ki, camaat dediyinə görə, ora ounəz (?) adlı bir tayfanın qəbiristanlığı imiş. Bəziləri oranın cühud qəbiristanlığı olduğunu söyləyirlər.

3. Ordubadda Sərsəhər məhəlləsində bir çinar ağacı vardır ki, bu ağacın yaşı 1200 ildən artıqdır.

4. Ordubadda olan məscidi-came çox əski zamandan qamadır. 1902-ci ildə həmin məscid təmir edilirkən oradan bir kərpic tapılmışdır. Həmin kərpicdə 111 tarixi-hicri və «Harun» ləfzi yazılmış imiş. Kərpicin indi harada olduğu bəlli deyildir. Məscidin qapısının başında bir daş vardır ki, Şah Abbas vaxtında yazılıbdır. Həmin daşın üzərində olan yazılar Ordubadda olan Xacə Nəsir Tusi tayfasının vergidən azad edilməsi haqqındadır.

5. Bundan başqa, Ordubadda bir mədrəsə vardır ki, Səfəvilərdən Sutan Hüseyn vaxtı qayırılıbdır.

6. Ordubadın üç verstliyində şimal-şərqidə Anabad kəndi yavuşunda çox qədim bir şəhərin xarabaları vardır. Bu kəndin

köhnə tarixi qəbiristanlığında dəfn olunanların əksləri daşların üzərinə qazılmışdır.

7. Ordubad qəzasında tarixcə tədqiqi mühüm olan şeylərdən birisi də Kilit kəndliləri və onların dilləridir. Kilit kəndinin əhalisi Nadir şah vaxtı Xorasan tərəfində olan Kəlat mahalından sürgün olunublar. Bunların xüsusi dilləri vardır. Bu dil kürd dilinə oxşayır. Onlarca, «Heli-heli qəribani-şəşü pənc». «Gələnlərə iki-iki, özümüzə beş-altı» deməkdir. Bununla «gələnlər qonaqların ikisinə bir qabda xörək veriniz, özümüz 5-6 nəfərdən də otura biləriz».

8. Bu kənddə bir mağara vardır⁵² ki, bu mağara geoloji cəhətdən çox əhəmiyyətlidir. Mağaranın qapısı olduqca darısqaldır. Fəqət içərisində hər hansı tərəfə verstlər ilə getmək mümkündür. Mağaranın axını hələlik tapılmamışdır.

9. Ordubadın 5 verstliyində olan Nüsnüs kəndində Çeheltən adlı bir pir vardır. Bu pirin cəviz ağacından bir qapısı vardır. Qapı qazma üsulu ilə yazılıbdır. Qapıda yazılanlar hicri tarixin 726-cı və həmin binanın Azərbaycan atabəylərinin vaxtında qayırıldığını göstərir.⁵³ Qapının 4 guşəsində dörd xəlifənin (Ömər, Osman Əbubəkr və Əli) adları yazılıbdır.

10. Danaqırt kəndində bir köhnə qəbiristanlıq vardır. 1924-cü ildə Mkrıç Parlaqyan adlı bir kənd müəllimi orada olan qəbirlərdən birisini açmışdır. Qəbirdən çıxan ox, nizə, munciq və başqa şeylər Azərbaycan hökumət müzeyinə göndərilmişdir.

11. Vənənd kəndində bir məscid vardır. Bu məscid hicri tarixinin 700-cü ilindən tikilmişdir. 200 il bundan əvvəl oranı təmir etdikdə balkonun taxtalarında yazılıbdır ki: «Bu təmirat çox bahalıq və qəhətlik ilində yapılmışdır. O zaman buğdanın batmanı 400 dinar, düyü 800 dinar, yağ 2800 dinar imiş»⁵⁴.

12. Biləv kəndində qədimdən qalma bir daş körpü və bir təbii 2000 nəfər adamı yerləşdirə biləcək bir daş qala vardır.

13. Ordubad qəzasında 1000 il bundan qabaq tikilmiş kilsələr də vardır. O kilsələrin birisinin ətrafı böyük bürclərlə hazırlanmışdır. Əylisin Vangi deyilən kilsənin yanında atəşpərəstlərə məxsus atəş yandırmaq yerləri də vardır.

* Müəllifin qeydi: İndiki (1926-cı il nəzərdə tutulur –F.X.) Ordubad, Parağa, Aza dairələrinə bir yerdə Ordubad qəzası deyilir. Göstərilən materiallar Naxçıvan Tədqiq və Tətebbö Cəmiyyətinin elmi katibi M.Mirheydəzadənin məruzəsindən alınmışdır.

Ordubad qəzası asarı-ətiqə ilə doludur. Azərbaycan və Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti bu qəzanın tarixi əsərlərini axtarıb meydana çıxarmalıdır.

«Şərq qapısı» qəzeti,
15 sentyabr, 1926. № 24 (165)

V.M.Sisoyev

1926, 1927-ci illərdə Naxçıvan Respublikasına səyahətə dair hesabat*

1926-cı ilin yayında sovet Azərbaycanının tərkibinə muxtar respublika kimi daxil olan Naxçıvan SSR-nin paytaxtı Naxçıvan şəhərinə getmək mənə müəssər oldu.

Məni buraya istiqamətləndirən birincisi, XII əsrə aid məşhur Naxçıvan qalasının (bürc) hazırda mövcud olub-olmadığını müəyyənləşdirmək, əgər mövcuddursa, şəxsən onu görmək arzusu; ikincisi, Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin Naxçıvan şöbəsi Azərbaycan Arxeologiya Komitəsinə bildirmişdir ki, o, Yuxarı Azanın qarşısındakı Xaraba Gilanda qazıntı aparmaq istəyir və Azərbaycan Arxeologiya Komitəsinin əməkdaşlarından kiminsə qazıntıda iştirak etməsini arzulayır; üçüncüsü, Leninqrad Maddi Mədəniyyət Akademiyasının akademiki İ.İ.Meşşaninov Azərbaycanı Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin vəsaiti ilə Naxçıvandan 10 km. cənubda qədim Qızılvang kilsəsində eramızdan əvvəl tunc dövrünə aid olan daş qəbirləri açmışdı ki, bu qazıntıya baş çəkmək, ümumiyyətlə, indiyədək mənə getmək nəsb olmayan Naxçıvan SSR-nin maddi mədəniyyət abidələri ilə tanış olmaq niyyəti idi.

1926-cı il 12 iyun axşamında mən İrəvandan Naxçıvana və Culfaya, oradan da İrana-Təbrizədək gedən dəmir yolu ilə Naxçıvana gəldim. Vağzal şəhərdən 2 km. aralı məsafədə yerləşir... Şəhər uzaqdan ancaq Araz vadisi ilə uzanan dəmir

yolu xəttindən görünür... Dəmir yol vağzalı birmərtəbəli, ancaq uzun və böyükdür. Çox da böyük olmayan deposu vardır... Buradan yük qatarları nadir hallarda gedir. Kütləvi yükdaşıma yoxdur. Yayda daha çox meyvə göndərilir. Vağzalin qarşısında qəsəbə vardır. Sərnişinləri vağzaldan şəhərə fayton 2 manata, minik maşını isə 50 qəpiyə aparır.

Şəhərə qalxarkən böyük bazarın, qədim qalanın, dağıdılmış məscidin yanından, habelə gözəl yarpaqların gurultulu sularla birləşdiyi yerlərdən keçərək biz çox da böyük olmayan, birmərtəbəli, bu yaxınlarda tikilmiş, Naxçıvanın ən gözəl mehmanxanalarından sayılan «Qızıl Bakı» mehmanxanasına gəldik. Otaqları çox deyil, amma təmizdir, həyətinə balaca, səliqəli bağ və restoran vardır. Bu mehmanxananın yaxşı cəhəti odur ki, şəhərin inzibati mərkəzindədir. Onun qarşısında şəhərin, həqiqətən ən sevimli və gəzməli yeri olan bulvar, demək olar ki, mühüm inzibati binalar və təşkilatlar yerləşir. Bazar, kooperativ və digər ticarət dükənləri da yaxınlıqdadır.

Suyu bol olduğu üçün bütün şəhər və vağzaltrafi hissə bağlar içərisindədir. Hazırda, xüsusilə şəhər olduqca pərişan mənzərə təsiri bağışlayır. Qədim evlərin az qala yarısı yarıdağıdılmış, yaxud tamamilə dağıdılmış vəziyyətdədir. Xüsusilə bazarın qarşısındakı yer dağıdılmışdır (bazarın özü az zərər çəkmiş, böyük karvansara isə tamamilə bütöv vəziyyətdədir). Son illər bərpa işləri sürətlə gedir. Bir çox bərpa edilmiş və yeni tikilmiş binalar vardır. Şəhər tədricən normal vəziyyətə düşür... Xalq Komissarları Sovetinin yeni, təmiz binası, kitabxana, klub, kooperativ, mehmanxana və s. öz gözəlliyi ilə seçilir.

Uca xarabalıqlarda öz böyük yuvalarında bir ayağı üstündə dayanan hacıləyləklərin qərribə fiquru tez-tez gözə dəyir. Hacıləyləklər çoxdur. Atababa künbəzinin üstündə hacıləyləyin böyük yuvası vardır.

Şəhərdə ən sevimli gəzinti yerlərindən biri, göründüyü kimi, yenidən salınmış bağ-bulvardır... Ağaclar artıq böyüyür, köhnədən əkilən ağaclar da vardır. Bir neçə ildən sonra bura gözəl gül çiçəkləri, zəngin ağac və bitkiləri ilə kölgəli bir bağ olacaqdır.⁵⁵ Bağda-bulvarda 500-dən çox tamaşaçı tutan taxta,

* Hesabat rus dilindədir.

Kitaba daxil edilən rus dilindəki mətnlərin tərcüməsi F.Xəlilovundur-Red.

birmərtəbəli şəhər teatrı yerləşir.⁵⁶ Teatrın qarşısında yenə taxdadan düzəldilmiş, ucuz və yaxşı nahar yeməkləri verilən restoran vardır. Orada yayda hər gün günortaya yaxın və axşam şərq orkestri (tar, kamança, qaval) çalır. Axşam, həm də çox gec az qala bütün şəhər əhalisi buraya axışır. Bulvardan Arazın ecazkar alçaq vadisi görünür.

Şəhərdə oğlan və qız seminariyaları fəaliyyət göstərir.⁵⁷ Şəhər elektrik şəbəkəsi (xüsusi stansiya) işləyir. Ancaq motor zəif olduğu üçün işıq da zəifdir və tez-tez fasilələr, sayrışmalar (titrəmələr) olur. Köhnə sistemli telefonlar pis işləyir. Az qala hər gün telefon aparatlarının hər biri təmir edilir.

Muxtar vahid kimi Naxçıvan SSR-nin Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi, Xalq Komissarları Soveti vardır. 1926-cı ilin yayında Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri B.Babayev, Xalq Komissarları Sovetinin sədri H.Sultanov, xalq maarif komissarı H.Musazadə idi. Bunlar bütün sahələr üzrə Naxçıvanın dirçəldilməsi sahəsində xüsusi xidmətləri olan şəxslərdir...

Naxçıvan və Naxçıvan SSR-nin tarixi çox mürəkkəbdir. Tarixçilər belə hesab edirlər ki, Naxçıvanın əsası e.ə. 1539-cu ildə qoyulmuşdur. Lakin faktlara çox da əsaslanmayan xalq rəvayətlərində Naxçıvanın əsasının qoyulması şəhərdə qəbri bizə göstərilən bəşəriyyətin ulu babası və əcdadı Nuhun fəaliyyəti ilə əlaqələndirilir. Hələlik şəhərin bu mürəkkəb tarixi üzərində dayanmadan mən ancaq onu qeyd etmək istəyirəm ki, Naxçıvan sübhəsiz ki, çox qədim şəhərdir və əsası bizim eradan əvvəl, bəlkə də xeyli əvvəl qoyulmuşdur. Onun sonrakı tarixini qısa bir cümlə ilə belə səciyyələndirmək olar: hər 200-300 ildən bir şəhər dağıdılıb və hər dəfə yenidən bərpa edilib. Ehtimal ki, onu e.ə. VII əsrdə kimmerlər, sonra farslar (eramızın III əsrində), XI əsrdə səlcuqlar, XIII əsrdə monqollar və b. dağıtmışlar. Bizə yaxın vaxtda yaşayan bir yazıçının şəhadətinə diqqət edək. 1672-ci ildə Şarden yazır: «Naxçıvan böyük dağıdılmış şəhərdir. Onu xarabalıqlar yığmı, fədricən bərpa olunan və əhali məskunlaşan yer adlandırmaq olar».

1817-1820-ci illərdə ölkəyə gələn Ker Porter yazır: «Bura (Naxçıvan) çox əhəmiyyətli şəhər olub, lakin müharibə dəhşətləri nəticəsində onun hətta Şardenin dövründə malik

olduğu dəyəri ilə müqayisə etdikdə hər cəhətdən əhəmiyyətli azalmışdır».

1834-cü ildə Dübua-de Monpere yenə şəhərin «bütün epoxaların xarabalıqları» haqqında danışır...⁵⁸

1927-ci ilin yayında Azərbaycan Arxeologiya Komitəsi təkcə Naxçıvanda yox, onun bütün ucqar rayonlarında araşdırmalar aparmaq üçün Naxçıvan SSR-ə yenə öz ekspedisiyasını göndərdi... Məndən başqa bu səfərdə bir çox mühüm rəsm və fotolar çəkən İ.P.Şeblikin də iştirak edirdi...

Biz 13 iyunda Naxçıvana gəldik... Sonra məşhur Atabəy məqbərəsinə və indi Naxçıvanın axırıncı müstəqil xanı Ehsan xanın nəvəsi Əkbər xanın yaşadığı Xan evinə gətdik...⁵⁹

Bu il də⁶⁰ Naxçıvanın müxtəlif qədim məskənlərinə gedərkən bələdçimiz Hacı Mirbağır Heydərzadə idi.

Древности Нахичеванской ССР. Нахичевань, Ордубат, Ордубатский уезд, Хараба Гилан. Отдельный оттиск из 4-го выпуска «Известия Азкомстатиса». Баку, 1928. стр.87-215.

Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin üzləri və digər şəxslər haqqında qısa məlumat*

1. Abdinov – Naxçıvan xalq torpaq komissarının müavini olmuşdur.
2. Babayev Baba – Naxçıvan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri olmuşdur.
3. Baharlı Məhəmmədhasən – Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin əməkdaşı olmuşdur.
4. Cəfərzadə Əsəd Əli oğlu (1904-1980) – pedaqoq, biologiya elmləri namizədi. Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutunu bitirmiş (1926), bir il Moskvada Elmi-Tədqiqat Kimya

* Burada yalnız 41 protokolda adı çəkilən bəzi şəxslər haqqında məlumat verilmişdir.

İnstitutunda təhsil almışdır. 1921-ci ildə müəllimlik fəaliyyətinə başlamış, Naxçıvan birdərcəli məktəbində, Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunda, Dərbənd Pedaqoji Texnikumunda, C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunda (kafedra müdiri) kimya və biologiya fənlərini tədris etmişdir. Sonralar elmi yaradıcılıqla məşğul olmuş, Azərbaycan MEA Naxçıvan Elmi Bazasında və Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Əkinçilik İnstitutunda elmi işçi işləmişdir. (Bax: Naxçıvan MR MDA. Əsəd Əli oğlu Cəfərzadənin şəxsi işi. Fond 1. siy. 3. iş. № 2486. vər. 5).

5. Əlyarov Abbasqulu Qurban oğlu (1894-?). 1914-cü ildə Culfa-Təbriz dəmir yolunda fəhləliyə başlamış, gənc yaşlarında inqilabi hərəkata qoşulmuşdur. 1923-1937-ci illərdə Naxçıvan və Zaqatalada məsul vəzifələrdə işləmişdir. 1937-ci ildə repressiyaya məruz qalmış, bir müddət Bayıl həbsxanasında saxlanılmış, sonra Qazaxıstanın Pavlodar şəhərinə sürgün edilmiş və orada vəfat etmişdir. (Bax: Ə.Əliyev. Əlinəcə yaddaşı. Bakı, 2004. səh.114-115).

6. Əsədli Seyid Səbri Mirsadiq oğlu (1896-1974) – şair. Bir müddət müəllimlik etmiş, «Şərq qapısı» qəzetinin müxbiri olmuş, Naxçıvan teatrında həvəskar aktyor kimi fəaliyyət göstərmişdir. Sonralar Naxçıvan Dəri Zöhrəvi Dispanserində, Elektrik Şəbəkəsi İdarəsində və teatrda mühəsib işləmişdir. Bədii yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Bir sıra lirik, satirik şeirlərin, meyxanaların, «Azadlıq günəşi» dramının, «Qansoranlar», «Kimdir haqlı?» adlı mənzum dramların, «Cəhəlat pərdəsi», «Qızıl Naxçıvan» və b. kiçikhəcmli səhnəciklərin müəllifidir. (Bax: Əsədli Seyid Səbrinin şəxsi arxivi. Naxçıvan şəhəri).

7. Əsgərzadə – Naxçıvan Maarif Xadimləri İttifaqının sədri olmuşdur.

8. Hacılarov Xəlil İsmayıl oğlu (1895-1970) – pedaqoq. Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasında təhsil almış, Stavropol Ali Pedaqoji İnstitutunu bitirmişdir. Naxçıvanda müxtəlif kurslarda, məktəblərdə, pedaqoji texnikumda pedaqogika və didaktika fənlərini tədris etmişdir. Naxçıvan Zikur Pedaqoji Texnikumunun ilk direktoru olmuşdur. Təlim və tərbiyə məsələlərinə aid bir sıra məqalələrin müəllifidir.

(Bax: a) Naxçıvan MR MDA Fond 1. siy. 2. iş № 14; b) İ.Mollayev. Naxçıvan MSSR-də xalq maarifinin inkişafı. Bakı, 1983. səh. 22-25).

9. Həsənzadə Əli Xudadat oğlu (1913-?) – pedaqoq. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu və Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutunu bitirmişdir. Tənənəm kənd məktəbinin müdiri olmuş (1932-1934), Cuğa kənd məktəbi (1934-1936) və Naxçıvanda digər məktəblərdə fizika fənnini tədris etmişdir. (Bax: Naxçıvan MR MDA. Əli Həsənzadə Xudadat oğlunun şəxsi işi. Fond 1. siy.3. iş № 2356. vər.15-18).

10. Hüseynzadə Lətif Talib oğlu (1903) – maarif xadimi, Azərbaycan Respublikasının əməkdar müəllimi, filologiya elmləri namizədi. Naxçıvan Müəllimlər Seminariyasında, Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutunda oxumuş, Bakı Dövlət Universitetinin şərqşünaslıq fakültəsini bitirmişdir. İrəvan Türk Müəllimlər Seminariyasında Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi, Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunda müəllim, dərs hissə müdiri, C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunda müəllim, kafedra müdiri, direktor, Azərbaycan Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunda, İrəvan Dövlət Pedaqoji İnstitutunda, Azərbaycan Dövlət Xarici dillər İnstitutunda dosent vəzifəsində işləmişdir. Ədəbiyyatşünaslığa dair elmi-tədqiqat əsərləri vardır. Təqaüdüdür. (Bax: a) Naxçıvan MR MDA L.Hüseynzadənin şəxsi işi. Fond 1. siy.3. iş № 2414. vər.4; b) Naxçıvan Ensiklopediyası. Bakı 2002. səh.194).

11. İsfəndiyarlı Rza Ələkbər oğlu (1893-1972) – aktyor. Naxçıvan Respublikasının əməkdar artisti. 1910-cu ildə Naxçıvan teatrında fəaliyyətə başlamış, ömrünün sonunadək 62 il həmin teatrda çalışmışdır. Qurban kişi (N.Vəzirov. «Pəhləvanani-zəmanə»), Əsgər (Ü.Hacıbəyov. «Arşın mal alan»), Sərvər (Ü.Hacıbəyov. «O olmasın, bu olsun»), Azər baba (S.Vurğun. «Fərhad və Şirin»), Vidadi (S.Vurğun «Vaqif») və başqa 150-dən çox obrazı səhnədə canlandırmışdır. (Bax: C.Vəzirov. Rza İsfəndiyarlı. «Sovet Naxçıvanı» qəzeti. 11 iyul 1980).

12. Xasayev M. Naxçıvan Xalq Torpaq Komissarı olmuşdur.

13. Qılmanov Əlisəttar – Naxçıvanda siyasi maarif müdiri olmuşdur.

14. Musazadə Hüseyn – Naxçıvan xalq maarif komissarı olmuşdur.

15. Paşazadə Rza. Əsl adı Qulamrızdır. İrəvanın Xalxal qəsəbəsində anadan olmuşdur. 1905-1911-ci illər İran inqilabı, 1917-1920-ci illər Şeyx Məhəmməd Xiyabani üsyanında iştirak etmiş, 1920-1925-ci illərdə Naxçıvanda Əlaqə Komitəsində, 1926-1929-cu illərdə Azərneşrin Naxçıvan şöbəsində müdir və Naxçıvan «Zəhmət» məktəbində direktor işləmiş, 1930-cu ildə Bakı şəhərinə köçmüş və ömrünün sonunadək orada yaşamışdır. (Bax: a) Naxçıvan MR MDA Fond 1. siy. 2. iş № 21. vər.17; b) «Şərq qapısı» qəzeti, 13 fevral 1926, № 4; c) F.Xəlilov. «M.Ə.Möcüzün yaradıcılıq yolu» (namizlik dissertasiyası). 1982. səh. 9. Azərbaycan MEA əsaslı kitabxanası).

16. Rasizadə Şeyx Məhəmməd Hacı Abdulla oğlu (1878-1939) – maarif xadimi, şair. H.Cavidin böyük qardaşdır. Təbriz və Urmiyada ruhani təhsili almış, İrəvan Maarif İdarəsində kurs bitirmişdir. 1906-cı ildən Naxçıvanda «Məktəbi-xeyriyyə», orta ümumtəhsil məktəblərində, pedaqoji və kənd təsərrüfatı texnikumlarında Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənlərini tədris etmişdir. Bədii yaradıcılıqla məşğul olmuş, Azərbaycan və fars dillərində şeirlər yazmışdır. Bədii əsərləri və elmi-publisistik məqalələri dövrü mətbuatda çap olunmuşdur. «Şəhur dairəsinə səyahət haqqında» məqaləsi vardır. (Bax: Azərbaycanı öyrənmə yolu. Bakı, 1930. № 4-5. səh. 81-82).

17. Rüstəmov Əbdüləzim Talib oğlu (1887-1953) – pedaqoq. Naxçıvanda rus-türk və «Rüşdiyyə» məktəblərini bitirmişdir. Pedaqoji fəaliyyətə 1907-ci ildə Cəhri kənd məktəbində başlamış, Naxçıvan İnqilab Komitəsinin 25 sentyabr 1920-ci il qərarı ilə Naxçıvanda ilk xalq maarif komissarı təyin edilmişdir. Bir müddət Naxçıvanda ədliyyə komissarı işləsə də, əsas fəaliyyəti maarif sahəsində olmuşdur. Naxçıvan Respublikasının bir sıra şəhər və kəndlərində məktəblərin təşkilində xüsusi xidmətləri vardır. 1922-ci ildən 1953-cü ilədək Naxçıvanda savad kursları, pedaqoji və kənd

təsərrüfatı texnikumları, qadın pedaqoji texnikumu və ümumtəhsil məktəblərində müavin, müdir və rus dili müəllimi kimi fəaliyyət göstərmişdir. (Bax: a) Naxçıvan MR MDA Əbdüləzim Talib oğlu Rüstəmovun şəxsi işi. Fond 1. siy.3. iş № 1943. vər.10; həmin arxiv. Fond 63. siy.1. iş № 1. vər.7-8; c) İ.Mollayev. Naxçıvan MSSR-də xalq maarifinin inkişafı. Bakı, 1983. səh. 20-22).

18. Sadıqzadə Əbülfəzl Əli oğlu (Əvəz Sadıq) (1898-1956) – nasir, tərcüməçi. Ordubad ali ibtidai məktəbini və Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutunu bitirmişdir. 1921-ci ildə Ordubad şəhər məktəbində müəllimliyə başlamışdır. 1925-ci ildə Bakıda Azərbaycan müəllimlərinin I qurultayında Naxçıvandan nümayəndə kimi iştirak etmişdir. 1926-1927-ci illərdə «Şərq qapısı» qəzetinin redaktoru, 1927-1933-cü illərdə «İnqilab və mədəniyyət» jurnalının məsul katibi, 1952-ci ildə nəşrə başlayan məşhur «Kirpi» jurnalının redaktoru və s. vəzifələrdə işləmişdir. Bir sıra bədii əsərləri və tərcümələri vardır.

19. Səfərli Həsən Səfər oğlu (1898-1960) – pedaqoq, aktyor, rejissor. Naxçıvan Respublikasının əməkdar müəllimi. İrəvan Seminariyasında təhsil almış (1913-1917), stenoqrafiya üzrə Moskvada kurs bitirmişdir (1934). Seminariyanı bitirdikdən sonra 1939-cu ilədək Naxçıvanda «Məktəbi-xeyriyyə», «Rüşdiyyə» məktəblərində, müəllimlər seminariyasında, pambıqçılıq texnikumunda riyaziyyat və rus dili müəllimi işləmiş, sonra C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutunda (1939-1951) və müxtəlif ümumtəhsil məktəblərində (1951-1959) rus dili fənnini tədris etmişdir. 1911-1927-ci illərdə Naxçıvan teatrında aktyor kimi fəaliyyət göstərmiş, bir müddət teatrın rejissoru olmuşdur. Hacı Həsən (C.Məmmədquluzadə. «Ölülər»), Süleyman (Ü.Hacıbəyov. «Arşın mal alan»), Dövlət bəy (C.Cabbarlı. «Aydın»), Dərviş (H.Cavid. «Şeyx Sənan»), İblis (H.Cavid. «İblis») və başqa rolların mahir ifaçısı olmuşdur. Onun rejissorluğu ilə H.Cavidin «İblis», C.Cabbarlının «Oqtay Eloğlu», Ə.Haqverdiyevin «Pəri-cadu» əsərləri Naxçıvan teatrında tamaşaya qoyulmuşdur.

9 sentyabr 1926-cı ildə H.Səfərlinin səhnə fəaliyyətinin 15 illiyi münasibəti ilə Naxçıvanda təntənəli mərasim keçirilmişdir. (Bax: a) Naxçıvan MR MDA. Həsən Səfərlinin şəxsi işi. Fond 1. siy. 3. iş № 2090. vər. 1-4; b) H.Səfərlinin yubileyi. «Şərq qapısı» qəzeti, 9 sentyabr 1926. № 26 (164); c) Həsən Səfərli (nekroloq). «Şərq qapısı» qəzeti, 3 iyun 1960).

20. Səfiyev Tağı bəy Baxşəli oğlu (1878-1937) – maarifçi. İravan Müəllimlər Seminariyasını bitirmişdir. İlk fəaliyyəti dövründə Baş Nəraşen və C.Məmmədquluzadənin müdirlik etdiyi Nəhrəm məktəbində müəllim işləmiş (1895-1896), sonralar müxtəlif ümumtəhsil məktəblərində rus dili fənnini tədris etmişdir. «Baş Nəraşeni» imzası ilə «Molla Nəsrəddin» jurnalında yazıları dərc olunmuşdur. Qars müqaviləsinin (1921) imzalanması mərasimində iştirak etmişdir. «Rusca-azərbaycanca» lüğət hazırlamışdır (Bax: İ.Həbibbəyli C.Məmmədquluzadə: mühiti və müasirləri. Bakı 1997, səh. 131-132).

21. Abbasov Əyyub Cəbrayıl oğlu (Əyyub Şəkili). (1905-1957) – yazıçı. Azərbaycan Respublikasının əməkdar incəsənət xadimi. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunu və Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutunu bitirmişdir. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumunda müəllim, Naxçıvan rayon Xalq Maarif Şöbəsinin müdiri işləmişdir. Bakıya köçdükdən sonra «Kommunist» qəzeti redaksiyasında, Xalq Maarif Komissarlığında, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatında (bədi ədəbiyyat şöbəsinin müdiri) və teatr məktəbində işləmişdir. Bədi yaradıcılıqla məşğul olmuş, ilk şerləri 1926-cı ildə «Şərq qapısı» qəzetində dərc olunmuşdur. «Zəngəzur» adlı tarixi romanı vardır. (Bax: Azərbaycan Sovet yazıçıları (ədəbi sorğu kitabı). Bakı, 1987. səh.176-177).

22. Tutayev (Tutayuc) Murad Xaspolad oğlu (1904-1970) – pedaqoq. Azərbaycan Respublikasının əməkdar müəllimi. Şuşa real gimnaziyası və Azərbaycan Ali Pedaqoji İnstitutunu bitirmişdir. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu, C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Müəllimlər İnstitutu, Naxçıvan 3 №-li orta məktəbində tədris hissə müdiri və fizika müəllimi, Naxçıvan Pedaqoji Məktəbində pedaqogika və psixologiya müəllimi işləmişdir. 1948-1950-ci

illərdə Naxçıvan Elmi Bazasının direktoru olmuşdur. (Bax: a) Naxçıvan MR MDA. M.Tutayucun şəxsi fondu. № 705; b) Həmin arxiv. Fond 1. siy.3. iş № 2203. vər.6-7; c) V.Rzayev. Murad Tutayuc. Naxçıvan, 2001).

23. Yusifov Abbas – Naxçıvan Ölkə Komitəsi Təbliğat və Təşviqat şöbəsinin müdiri olmuşdur.

Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətindən Naxçıvan muzeyinə verilməsi tövsiyə olunan və verilən sənəd, kitab və əşyaların SİYAHISI

1. Azərbaycan Dövlət muzeyindən Naxçıvana aid olan əşyalar № 24.
2. Aktda göstərilənlər (həmin akt hələlik əlimizə çatmayıb – F.X.) № 24.
3. [A.A.]Millerin Qızılwəng ekspedisiyasının nəticələrinə dair çap olunacaq kitabı № 30.
4. Çaynıq № 24.
5. Qızılwəngdən əldə edilən əşyaların bir hissəsi № 29.
6. Qızılwəngdən tapılan şeylərin siyahısı (həmin siyahı hələlik əlimizə çatmayıb–F.X.) № 30.
7. Qızılwəngdə icra olunan rəsmlər № 30.
8. Qıvrıqdan tapılan iki ədəd şüşə qab № 37.
9. Qıvrıqdan tapılan saxsı çölmək № 37.
- 10 Şah Abbasa məxsus qılınc № 41.

Naxçıvan Tədqiq və Tətebbö Cəmiyyətinin keçirdiyi
iclaslar haqqında ümumi məlumat

C Ə D V Ə L İ

Proto- kol №	İclasların vaxtı			İclasların xarakterləri	İştirakçıların sayı	Sədrilik edənlər	Katiblik edənlər
	gü n	ay	il				
1	2	3	4	5	6	7	8
№ 1	21	may	1925	Ümumi	8	V.Həsənzadə	A.Ağakışızadə
№ 2	17	avqust	1925	Ümumi	—	V.Həsənzadə	L.Hüseynzadə
№ 3	06	sentyabr	1925	İdarə heyəti	—	M.Mirheydərzadə	R.İsfəndiyarlı
№ 4	21	sentyabr	1925	—	—	M.Mirheydərzadə	L.Hüseynzadə
№ 5	03	oktyabr	1925	Üzvlər və seksiyalar	—	V.Həsənzadə	M.Mirheydərzadə
№ 6	07	oktyabr	1925	İdarə	—	X.Hacılarov	S.S.Əsədli
№ 7	05	noyabr	1925	İdarə	—	V.Həsənzadə	M.Mirheydərzadə
№ 8	06	noyabr	1925	İdarə	—	M.Mirheydərzadə	S.S.Əsədli
№ 9	10	noyabr	1925	İdarə	25	M.Mirheydərzadə	S.S.Əsədli
№ 10	13	noyabr	1925	Ümumi	50	V.Həsənzadə	M.Mirbagirov
№ 11	20	noyabr	1925	Mühazirə iclası	—	A.Gülməhəmmədov	N.Novruzov
№ 12	21	noyabr	1925	İdarə	—	V.Həsənzadə	M.Mirheydərzadə
№ 13	27	noyabr	1925	Mühazirə iclası	—	Y.Qazızadə	N.Novruzov
№ 14	04	dekabr	1925	Mühazirə iclası	—	A.Gülməhəmmədov	N.Novruzov
№ 15	25	dekabr	1925	Mühazirə iclası	—	M.Mirheydərzadə	N.Novruzov
№ 16	12	yanvar	1926	İdarə	—	V.Həsənzadə	M.Mirheydərzadə
№ 17	18	yanvar	1926	İdarə	—	V.Həsənzadə	M.Mirheydərzadə
№ 18	30	yanvar	1926	İdarə	—	[H.]Musazadə	M.Mirheydərzadə

1	2	3	4	5	6	7	8
№ 20	20	aprel	1926	İdarə	—	V.Həsənzadə	M.Mirheydərzadə
№ 21	08	may	1926	İdarə	—	V.Həsənzadə	M.Mirheydərzadə
№ 22	27	may	1926	İdarə	—	V.Həsənzadə	M.Mirheydərzadə
№ 23	10	həziran	1926	İdarə	—	H.Musazadə	M.Mirheydərzadə
№ 24	28	həziran	1926	Ümumi	40	H.Səferli	L.Hüseynzadə
№ 25	01	avqust	1926	İdarə	—	V.Həsənzadə	M.Mirheydərzadə
№ 26	03	avqust	1926	Reyasət heyəti	—	V.Həsənzadə	M.Mirheydərzadə
№ 27	05	avqust	1926	İdarə	—	V.Həsənzadə	M.Mirheydərzadə
№ 28	03	sentyabr	1926	Ümumi	20	V.Həsənzadə	Ə.Sadıqzadə
№ 29	12	sentyabr	1926	Reyasət heyəti	—	V.Həsənzadə	M.Mirheydərzadə
№ 30	25	sentyabr	1926	Azərbaycan Tədqiq və Tətebbö Cəmiyyətinin ümumi iclası	200-dək	M.Mirheydərzadə	S.S.Əsədli
№ 31	02	oktyabr	1926	Komissiya iclası	—	M.Mirheydərzadə	Ə.Sadıqzadə
№ 32	02	oktyabr	1926	—	—	V.Həsənzadə	M.Mirheydərzadə
№ 33	12	fevral	1927	—	—	V.Həsənzadə	Ə.Sadıqzadə
№ 34	25	fevral	1927	Komissiya iclası	—	V.Həsənzadə	Ə.Sadıqzadə
№ 35	—	aprel	1927	Ədəbiyyat bölməsi	—	M.Mirheydərzadə	Ə.Sadıqzadə
№ 36	14	həziran	1927	—	—	M.Mirheydərzadə	H.Səferli
№ 37	24	temmuz	1927	—	—	[B.]Babayev	M.Mirheydərzadə
№ 38	14	mart	1928	İdarə heyəti və bölmə rəhbərləri	—	V.Həsənzadə	Ə.Cəfərzadə
№ 39	10	aprel	1928	İdarə	—	V.Həsənzadə	M.Mirheydərzadə
№ 40	13	may	1928	İdarə heyəti	—	V.Həsənzadə	Ə.Şəkili
№ 41	27	avqust	1928	İdarə	—	S.Quluyev	L.Hüseynzadə

İZAH və QEYDLƏR

1. Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı nəzdində yaradılan Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin 1925-ci ilin may ayınadək ilkin təşkilatlanma işləri aparılmışdır. 21 may 1925-ci ildən etibarən isə Cəmiyyətin keçirdiyi iclaslar rəsmən protokollaşdırılmışdır.

Cəmiyyətin təşkilatlanma dövrünə aid əldə etdiyimiz bəzi arxiv sənədləri bunlardır:

BİRİNCİ: Protokol № 3. 01 mart 1925-ci il. Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı heyət şurasının növbəti iclası. Sədr V.Həsənzadə, katib R.İsfəndiyarov. 3. Cari məsələ. Qət olundu: d) Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığının nəzdində olan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinə sədr təyin olunan sabiq müdir Fərəməz Mahmudbəyov bu vəzifədən azad olunsun. Yazılsın Mahmudbəyova bu Cəmiyyətə məxsus olan otağı Komissariata təhvil versin. Sədr (imza), katib (imza). (Bax: Naxçıvan MR MDA. Fond 1. siy.1. iş №23^a. vər.79).

İKİNCİ: Protokol № 6. 1925-ci il 26 mart. Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı heyət şurasının iclası. Sədr V.Həsənzadə, katib M.Mirheydərzadə. Əşidildi: 3. Cari məsələ. c) Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin sədri M.Mirheydərzadənin Cəmiyyət haqqında məruzəsi təhriri olaraq qiraət olunur. Qət olundu: Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin gələcəkdə işləməsi üçün onun sərf edəcəyi paranı nəzərə alaraq Cəmiyyətin sədri yoldaş [M].Münşiyevlə bərabər bir smeta tərtib olunub Xalq Komissarlar Şurasının təsdiqinə verilsin. Mərkəzi Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətindən xahiş olunsun, bir nəfər ölkəşünas adam göndərsin Naxçıvana. Sədr (imza), katib (imza). (Bax: Naxçıvan MR MDA. Fond 1. siy.1. iş № 23^a. vər.72).

ÜÇÜNCÜ: Protokol № 7. 1925-ci 5 nisan. Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı heyət şurasının növbəti iclası vaqe olur. Sədərət edir V.Həsənzadə. İştirak edir Xəlil Hacılarov, Suğra Mustafayeva, Məmməd Münşiyev, Həsən Şükürzadə, Məmmədqulu Axundov. Katiblik edir [R].İsfəndiyarov. Müzakirəti-yövmiyyə: 1. Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin smeta və ştatını təsdiq etmək haqqında. Əşidildi: 1. Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti üçün smeta və ştat tərtib edib iclasa

təqdim edim. Ştat və smeta qiraət olunur. «Münşiyev». Qət olundu: 1. Smeta və ştat təbdilatsız olaraq göndərilsin. Qərarı plana təsvib edib Xalq Komissarlar Şurasının təsdiqinə versin. Sədr: (imza), katib: (imza). (Bax: Naxçıvan MR MDA. Fond 1. siy.1. iş №23^a vər.71).

DÖRDÜNCÜ: Təmimnamə. 1925. 11 nisan. № 8. Bir və iki dərəcəli məktəblərin müdirlərinə və müəllimlərinə. Neçə ki, Azərbaycan türklərinin gələcəkdə maarif və mədəniyyətə tərəqqi etmək üçün böyük fədakarlıq göstərib çalışırsunuz, habelə lazımdır ki, vətənimiz olan Naxçıvan Şura Cumhuriyyətini tanımaqdan ötrü bu cumhuriyyətə məxsus və burada işlənen xüsusi ləhcə və sözlər barəsində məlumat toplayıb Maarif Komissarlığı nəzdində olan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinə göndərsiniz. Xüsusən kənd müəllimlərindən xahiş olunur, olduqları kəndlərdə danışılan söz, ləhcə və kəndlilər arasında söylənilən nağıl, məsəllər Atababa muzeylərinə və mövcud asari-ətiqəyə qayət rəğbət edib yazaraq Cəmiyyətin idarəsinə göndərsinlər. Xalq maarif komissarı: (imza). (Bax: Naxçıvan MR MDA. Fond 1. siy.6. iş №1. vər.19).

2. Protokolların dili və imlası əsasən olduğu kimi saxlanılmışdır.

3. Böyük mötərizə içərisində göstərilən hərf, yaxud sözlər orijinalda yoxdur, tərtibçi tərəfindən dəqiqləşdirilərək sonradan bərpa edilmişdir.

4. M.Mirheydərzadə Cəmiyyətin işini canlandırmaq üçün «Şərq qapısı» qəzetinin 8 sentyabr 1925-ci il 46-cı nömrəsində Naxçıvan ziyalılarına müraciətini də dərc etdirmişdir. Müraciətin mətni: «İşə başlamalıyıq. Neçə aydır ki, Naxçıvanda Azərbaycanın Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin şöbəsi yenidən təşkil olunub. Ölkəşünaslıq və ədəbiyyat maraqlıları ölkəni tədqiq və öyrənmək istəyən bu Cəmiyyətə üzv və müxbir yazılmışlar. Təəssüf ki, bir quru ada kifayət edib, o cür ki lazımdır materiallar toplayıb göndərməmişlər. Vəhalonki, özləri yaxşı biliyorlar ki, bu növ cəmiyyətlərdə tənha üzv olub vəsiqə almaq kifayətedici deyil. İşləyib çalışmaq lazımdır. Ziyalı üzvlərimiz az olsa da, vətən onlardan böyük xidmətlər gözləyir. Belə süst və zəif çalışsalar, Cəmiyyətimizdə kimlər işləsin. Görək ki vəzifəsiz mühim və böyükdür, Naxçıvan

Cümhuriyyətinin öyrənməyi asan və ufaq iş deyildir. Üzvlərin, müxbirlərimizin köməkliyi olmaqsızın yalnız bir nəfər elmi katib nə iş görə bilər? Əgər bir nəfər ilə görüləsi iş olsaydı, dəxi cəmiyyəti-əncümən təşkil etmək lazım gəlməzdi. Görünür ki, üzv və müxbir olanlara görə hamı mümkün qədər çalışsın, təşəbbüsət etsinlər, tainki işlərdə tərəqqi və nəticə əldə edilsin. İndiyə kibi demək olar ki, üzvlərin bəziləri və müəllimlər kursa və məzuniyyətə getmişdilər. Və o səbəbdən təbii olaraq bir fəaliyyətsizlik görünürdü. Bu günlər onlar da geri dönmüşlər. Bundan belə ümidvar olub arzu olunur, üzv və müxbir olub-olmayan müəllilər, Darülmüəllimin tələbələri bu mühüm vəzifəni qalibə onlara aid olduğunu nəzərə alıb hamı kəndlərdə, şəhərdə, harada olsalar, Cəmiyyətin məram və işlərinin tərəqqisində səmimi surətdə iştirak edib çalışsınlar. Xalq ədəbiyyatına, ölkənin yaşayışı, iqtisadi-ictimai üsuluna, asari-ətəqəyə, cümhuriyyətdə olan cürbəcür ləhcə və lüğətlərə dair materiallar toplayıb Maarif Komissarlığı nəzdində Cəmiyyətin idarəsinə göndərəcəklər».

5. Bu barədə «Şərq qapısı» qəzetinin 25 sentyabr 1925-ci il 48-ci nömrəsində Cəmiyyətin belə bir elanı dərc olunmuşdur: «Bununla Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin heyəti-idarəsi Cəmiyyətin hamı üzvlərindən xahiş edir ki, ümumi iclasın 21 sentyabr 4 nömrəli protokolu möcibincə öz üzvlükhaqlarını (bir manat) oktyabrın 20-nə kimi gətirib Cəmiyyətin sandıqdarı A.Qəmərlinskiyə verib rəsmi qəbz alsınlar. Sədr V.Həsənzadə, elmi katib M.Mirheydərzadə».

6. 1923-1929-cu illərdə fəaliyyət göstərən Naxçıvan Zikur Pedaqoji Texnikumu nəzərdə tutulur.

7. Həmin ildə Darülmüəllimin müdiri X.Hacılarov olmuşdur. (Bax: Naxçıvan MR MDA. Fond 1. siy.2. iş №14).

8. Haqqında söhbət gedən I Ümumittifaq Türkologiya qurultayı 1926-cı ilin fevral ayında Bakıda keçirilmişdir.

9. Həqiqətən Naxçıvan xalq maarif komissarı H.Musazadə qurultayda iştirak etmişdir. (Bax: Qeyd № 13-ə).

Qurultayda iştirak etmək üçün Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinə yer ayrılması haqqında məlumatı rast gəlməmişik.

10. Həmin qərara əsasən «Şərq qapısı» qəzetinin 17 oktyabr 1925-ci ilin 51-ci nömrəsində belə bir elan verilmişdir: «Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin hamı üzvlərinə məlum ediliyor ki, Cəmiyyət 3 bölməyə bölünüb: Etnoqrafi, türkoloji; iqtisadi, ictimai, təbii; arxeoloji, asari-ətəqə bölmələrinə. Xahiş olunur hər üzv hansı bölmədə olub çalışmaq istəyirsə, gəlib və ya yazıb idarəyə bildirməlidir. Cəmiyyətin idarəsi».

11. 1917-ci ildə Rusiyada baş verən oktyabr çevrilişi nəzərdə tutulur.

12. Çox etimal ki, cəmiyyətin bu qərarı qəbul etməsinə «Şərq qapısı» qəzetinin 28 dekabr 1926-cı il 60-cı nömrəsində «Hövlək» imzası ilə dərc olunmuş «Asari-ətəqə» başlıqlı replikasının da təsiri olmuşdur. Replikada yazılır: «Qabağlar böyük bir kənddir. Burada bir neçə əski binalar var ki, kəndin nə qədər qədim olduğuna bir isbatdırlar. Qarabağlar kəndi dağ döşündə düşmüşdür. Buradakı asari-ətəqənin başlıcası hesab olunan bir kaç minarələrdir. Bu minarələrin kərpicləri cürbəcür rənglər ilə bəzənmişdir. Neçə il əvvəl bir nəfər kəndçi həmin minarələrin yanında torpağı qazıb və bir qədər qədim qablar və ev əşyaları tapmışdır. Həmin minarələrin ikisi də dururlar. Fəqət bundan sonra onlara xüsusi nəzarət edilməzsə, təmir olunmazsa, az zamanlara uçaçağına şübhə yoxdur. Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin xəbəri olsun».

13. Naxçıvan xalq maarif komissarı H.Musazadə bu qurultayda iştirak etmiş və qurultay haqqındakı təəssüratlarını «Şərq qapısı» qəzetinin 18 mart 1926-cı il 9-cu nömrəsində dərc etdirmişdir: «Birinci türkoloji qurultayı xatirəti. İstər Azərbaycan, istər şimal türkləri bu mühüm və əlzəm qurultayın çağırılmasını tam iki sənədir ki, gözləyirdilər. Bu tarixi vəqə Azərbaycan Cümhuriyyətinin təşəbbüsü ilə olduğundan Bakıda çağırıldı. Buraya gəlmiş özbək, təkli tatar, milli qiyafəli qazax, buryat, qırğız, yakut, qafqaz, qaraçaylı, çeçen, çuvaş və başqa türk millətinə mənsub qövmələri gördükdə otuz milyon Şuralar İttifında və on iki milyon Anatoluda yaşayan türklərin dil və ədəbiyyat yaratması daha əzəmətli görünürdü. Bunlardan başqa nümayəndələr arasında Şura akademik və professorlar ilə Avropanın məşhur müstəşriq və türkoloqla-

rından Mentsel, Çurşin, Meyerus Poppe, Köprülzadə, Hüseyinzadələr də iştirak ediyorlardı. Məruzələr rus, tatar dilində olduğu kimi, Azərbaycan, Anadolu, başqırt, Krım və özbək türkr ləhcələrində də oxunurdu. Qurultay qarşısında bir çox elmi və əhəmiyyətli məsələlər durmuşdu. Türkołoji qurultayı haqqında məsələlər olduqca elmi və mühüm olduğundan hər kəsdə artıq maraq oyadırdı. Qurultayın əhəmiyyətini düşünən türk ziyalıları Azərbaycan qəzalarından və başqa cümhuriyyətlərdən yüzlərlə könüllü olaraq qonaq sifəti ilə gəlmişlərdi. Böyük türk mədəniyyəti sarayının zalı (səbiq İsmailiyyə) qurultayın ibtidasından intəhasına qədər olduqca izdihamlı idi. Burada Azərbaycan ədəbiyyatının 50 sənəliyi münasibəti ilə açıq ədəbiyyat sərgisi, Azərbaycan maarifinin 5 sənədə əldə etdiyi müvəffəqiyyət şəbəkəsi, türkr-tatar qövmlərinin ədəbiyyatı nümunələri sərgisi diqqəti cəlb ediyordu. Yeni türk (latın) əlifbasının başqa türkr-tatar və əsgi əlifbalardan üstün olmasını elmi surətdə sübut etməkdən ötürü xüsusi əlifba sərgisi qurulmuşdur. Burada əski, yunan, uyğur, orxon, kufi, ərəb, Mirzə Fətəli Axundov, Əfəndiyev, Məhəmmədəğa Şaxtaxtinski və başqalarının əlifbalarını görürdiniz. Bir tərəfdən yeni əlifba ilə çap edilmiş ədəbiyyat, digər tərəfdən isə şəhəri və qurultay binasını təzyin edən müxtəlif şüarlar qurultayın ən əhəmiyyətli məsələsi olan (yeni əlifba) nümayəndə və qonaqların artıq diqqətini cəlb etdiyi, yeni əlifbanın əski ərəb və islah olunmuş əlifbalardan əlverişli və texniki cəhətdən üstün olduğunu göstərdiyi üçün bu məsələ səssə qoyulduqda 131 nümayəndədən 101 lehinə, 7 əleyhinə, 9 bitərəf (14 qaib olmaq üzərəsi) verildi. Azərbaycan Yakutstan, Qırğızstan, İnquşstan, Qaraçay, Çərkəz, Çeçen, Qabardin, Bolqar, Osetiya, Başqırdistan, Türkmənistan və Özbəkistan Cümhuriyyət və əyalətlərində yeni əlifbanın tətbiq edilməsinə və qayət böyük və müsbət nəticə verdiyini həqiqət olaraq qurultay qeyd etdi».

14. Bu qərar əsasında «Şərq qapısı» qəzetinin 23 iyun 1926-cı il 15-ci nömrəsində belə bir elan dərc olunmuşdur: «Naxçıvan Tədqiq və Tətebbö Cəmiyyəti idarəsi bununla hamı üzvlərinə və ümummaarif maraqlılarına bildiriyor ki, Cəmiyyətin Mərkəzi Azərbaycan İdarəsindən, Şuralar İtti-

faqının başqa cümhuriyyətlərindən elmi müəssisələrdən ölkəşünaslığa dair cürbəcür kitablar gəliyor. Cəmiyyətin hər bir üzvü və hər bir vətəndaş xahiş etsə gəlib aparıb oxuya birər».

15. Burada söhbət Naxçıvan Xalq Komissarlar Şurasının 30 oktyabr 1924-cü il tarixli qərarı ilə yaradılan indiki Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyindən getmir. Həmin muzey bu iclasın keçirildiyi günədək (20 aprel 1926) qismən formalaşmışdı və Naxçıvan Xalq Komissarlar Şurasının aşağıdakı qərarı ilə B.Əlibəyov muzeyin direktoru təyin edilmişdi. «**Protokol № 1***. Xalq Komissarlar Şurasının 6 yanvar 1926-cı il iclası. Sədr XKS [H.]Sultanov, katib Rəhmanov. Eşidildi: 7. Vətəndaş [B.] Əlibəyovun muzeyini respublikanın mülkiyyətinə verilməsi haqqında (Rəhmanovun məruzəsi). Qət olundu: 7. Vətəndaş [B.]Əlibəyovun muzeyi respublika mülkiyyətinə qəbul edilsin. Ayda 40 manat məvaciblə vətəndaş [B.] Əlibəyov ömürlük olaraq muzeyin direktoru təyin edilsin. Maaş Naxçıvan XKS-nin ehtiyat fondundan verilsin. Muzeyin təhvil alınması üçün [V.] Həsənzadə, [M.] Mirheydərzadə, [X.] Hacılarov, [A.] Əlyarov, Rəhmanovdan ibarət komissiya təşkil edilsin. Sədr (imza), katib (imza)». (Bax: Naxçıvan MR MDA. Fond 2. s. 1. iş № 12. vər. 4.).

Çox güman ki, 20-ci protokolda haqqında bəhs olunan muzey Cəmiyyətin 10 noyabr 1925-ci il tarixli 9-cu protokolunda təklif edildiyi kimi Xan minarəsində (Möminəxatun türbəsinə) təşkil edilmişdir. Ümumiyyətlə, o dövrün ziyalıları xalqı maarifləndirməkdə muzeylərin rolunu qiymətləndirir, hətta məktəblərdə də muzeylərin təşkilinə xüsusi diqqət yetirirdilər. (Bax: Ə.Sadıq. Məktəb muzeyləri haqqında. «Şərq qapısı» qəzeti, 3 oktyabr 1926).

16. Cəmiyyətin bu müraciətinə cavab olaraq Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı belə bir qərar vermişdir: «**Protokol № 13**. 1926, 5 iyun Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı heyət şurasının iclası vəqə bulur. Yol. [H.]Musazadənin sədarəti, Səmədov Abuzərin, Əfəndizadə, Əliyev, Musa Məhəmmədov, Həsənzadə, Muradəsilov, İslam Rəfizadə, [Xəlil] Hacılarov,

* Protokol rus dilindədir.

Fatma Əlizadə, Əli Şərifov, Abbas Yusifzadə, Ağababayevin iştirakı və [Rza] İsfəndiyarovun katibliyi ilə. Eşidildi: 2. Cari məsələ. Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin fəaliyyətini artırmaq üçün ona müavinətdə bulunmaq barəsində. Qət olundu: Mümkün qədər müavinət edilsin. Sədr (imza), katib (imza)». (Bax: Naxçıvan MR MDA. Fond 1. siy. 1. iş № 23^a. vər. 29-30).

17. Naxçıvan Xalq Komissarlar şurası Cəmiyyətin və Naxçıvan Tarix muzeyinin maddi baxımdan təmin edilməsi məsələsini həmişə diqqət mərkəzində saxlamışdır. Bu barədə bəzi arxiv sənədləri mövcuddur.

BİRİNCİ: «**Protokol № 30***. Naxçıvan SSR Xalq Komissarlar Şurasının 16 noyabr 1926-cı il iclası. Sədr [Q.]Musayev. Eşidildi: 4. Muzeyin direktoru yoldaş [B.] Əlibəyovun və Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin katibi [M.] Mirheydərzadə üçün vəsaitin (pulun) axtarılması haqqında. Qət olundu: 4. Muzeyin direktoru yoldaş [B.] Əlibəyov və Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin katibi yoldaş [M.] Mirheydərzadənin diqqət mərkəzində olan maaşı ilə bağlı məsələnin qəti həllinədək Xalq Maliyyə Komissarlığına təklif edilsin ki, müvəqqəti olaraq onlara Dövlət Bankındakı cari ilin əlavə faiz məbləğindən maaş versin. Sədr (imza), katib (imza)». (Bax: Naxçıvan MR MDA. Fond 1. siy. 1. iş № 35. vər. 33).

İKİNCİ: «**Protokol № 8***. Naxçıvan Xalq Komissarlar Şurasının 17 may 1927-ci il iclası. Sədr: [Q.]Musayev. Eşidildi: Muzeyin direktoru Balabəy Əlibəyovun məvacibi haqqında. Qət olundu: Muzeyin direktoru B.Əlibəyova 100 manat verilsin. Sədr: (imza), katib: (imza)». (Bax: Naxçıvan MR MDA. Fond 2. siy. 1. iş № 54. vər. 20).

18. Protokola nömrə qoymaq unudulmuşdur.

19. Cəmiyyət fəaliyyəti dövründə həmişə qanunsuz qazıntılara qarşı çıxmışdır. Bəzi həvəskar, yaxud qazanc məqsədi ilə qazıntı işləri aparmaq istəyənlərin qarşısını almaq

üçün Cəmiyyətin təşəbbüsü ilə mətbuatda rəsmi xəbərdarlıqlar da edilmişdir.

BİRİNCİ: «Elan. Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyəti idarəsi bununla ümumə xəbər verir ki, cümhuriyyətin daxilində Cəmiyyətdən əlində icazəsi olmayan bir şəxs, ya xaricdən gəlmiş bir heyət ölkədə özbaşına tədqiqat edə bilməz. Bu barədə lazımı hökumət dairələrinə xəbər verilib. Ölkədə bəzi xaraba asari-ətiqə olan yerlərdə həfriyyat-qazma edib və ya iqtisadi-təbii tədqiqat etmək istəyən şəxs və ya təşkilat qabaqca Xalq Komissarlığında Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinə müraciət edib izn almalıdır. Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin sədri V.Həsənzadə, elmi katib M.Mirheydərzadə». (Bax: «Şərq qapısı» qəzeti, 1 oktyabr 1925 № 49 (127).

İKİNCİ: «Asari-ətiqə haqqında. Naxçıvan İctimai Şura Cümhuriyyəti Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi qərara almışdır ki, cümhuriyyət daxilində olan bütün asari-ətiqə həfriyyat işləri Azərbaycan Cümhuriyyətinin Tətəbbö Cəmiyyətinə aid olub da, o qəbil asari-ətiqələr məzkur Cəmiyyətə göndərilməlidir. Bütün vətəndaşlara qadağan olunur ki, heç kəs cümhuriyyət daxilində həfriyyat (yerqazma) işlərinə əl vurmayıb, asari-ətiqləri həm özlərində saxlamasınlar. Əks surətdə kim olursa-olsun hökumət tərəfindən yaxalandıqda cərəyan edən qanunlar ilə onlar məsuliyyətə cəlb olunacaqlar. Naxçıvan Cümhuriyyəti Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi katibi Ə.İ.Məhəmmədov». (Bax: «Şərq qapısı» qəzeti, 8 iyul 1926 № 18 (155).

20. Söhbət Culfa rayonu ərazisində yerləşən Noraşen kəndindən gedir.

21. Bu arxeoloji qazıntının nəticələri haqqında V.M.Sısoyevin ətraflı hesabatı dərc olunmuşdur. (Бах: В.М.Сысоев. Древности Нахичеванской ССР. Нахичевань, Ордубат, Ордубатский уезд, Хараба Гилян Отдельный оттиск из 4-го выпуска «Известия Азкомстарис»а. Баку, 1928. стр. 190-210).

22. Bu tarixlər dəqiq deyil.

23. İ.Əzimbəyov bu ekspedisiyanın nəticələri haqqında mətbuatda geniş məlumat vermişdir. (Бах: И.Азимбеков. Мусульманские надписи Тифлиса, Эривани и Нах. ССР. «Известия Азкомстарис»а. Выпуск 4. Тетрадь 2. Баку, 1929. стр. 295-311).

* Protokol rus dilindədir.

* Protokol rus dilindədir.

24. Əslində A.Qəmərlinin maddi vəziyyəti ağır olmuşdur. Bu, bir arxiv sənədi ilə də təsdiq olunur: «**Protokol № 4.** 11 mart 1925. Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı heyət şurasının iclası. Sədr V.Həsənzadə, katib R.İsfəndiyarov. Eşidildi: m) Xalq Maarif Komissarlığının hesabdarı A.Qəmərlinin maaşı az olub, ailəsi çox olduğundan onun maaşını artırmaq barəsində. Qəet olundu: m) A.Qəmərliyə 13-cü dərəcə ilə 46 man. maaş verilsin». (Bax: Naxçıvan MR MDA. Fond 1. siy. 1. iş № 23^a. vər. 75).

25. S.Səbrinin bu kitabı daxil edilən «Ordubad qəzasında asarı-ətiqə» adlı məqaləsi M.Mirheydərzadənin Ordubad dairəsinə səyahətinə dair məruzəsi əsasında yazılmışdır.

26. Bu əlavəyə protokoldə rast gəlmədik.

27. Cəmiyyətin bu iclasından 6 gün sonra Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı Ədəbiyyat Cəmiyyətinin təşkili məsələsini müzakirəyə çıxarmışdır: «**Protokol № 17.** 1926, 9 sentyabr. Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı heyət şurasının iclası. Sədr [H].Musazadə. Katib [R].İsfəndiyarlı. Eşidildi: 7. Xalq Maarif Komissarlığının nəzdində Ədəbiyyat Cəmiyyətinin təşkili haqqında. Xalq Maarif Komissarlığının nəzdində təşkil olunacaq Ədəbiyyat Cəmiyyəti haqqında komissiyonun protokolu qiraət olunur. Qəet olundu: 7. Qətnamə qəbul edilsin və Cəmiyyətin təşkilinə başlanılsın. Sədr (imza), katib (imza)». (Bax: Naxçıvan MR MDA. Fond 1. siy. 1. iş № 23^a. vər. 24).

28. Komissiyanın hazırladığı iş planı və Ədəbiyyat Cəmiyyətinin bir illik fəaliyyətinə aid smeta müzakirə edilmişdir: «**Protokol № 18.** 1926, 30 noyabr. Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı heyət şurasının iclası. Sədr [H].Musazadə, katib [R].İsfəndiyarlı. Müzakirəyi-yövmiyə: 4. Ədəbiyyat Cəmiyyəti haqqında. Eşidildi: 4. Naxçıvan Ədəbiyyat Cəmiyyətinin iş planı və onun bir sənəlik səfriyyat smetasının təsdiqi haqqında. Qəet olundu: 4. Təğyir və təbdilsiz olan iş planı və smeta təsdiq edilib Cəmiyyətin bu yaxınlarda çağırılacaq geniş iclasına verilsin. Sədr (imza), katib (imza)». (Bax: Naxçıvan MR MDA. Fond 1. siy. 1. iş № 23^a. vər. 23).

29. A.A.Millərin Qızılvəngdə qazıntı işləri aparmasına Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yanındakı Zaqafqaziya Elmi Assosiasiyasının da yardımı olmuşdur.

30. Tədqiqatçı A.A.İessen bu təsvirə aid xüsusi məqalə həsr etmiş, məqalədə onun fotosəklini və rəsmini vermişdir. (Bax: A.A.Иессен. Изображение человека на плите из Кызыл-банка. Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института Археологии. М. 1963 № 94. стр. 98-100).

31. A.A.Millər bu arxeoloji qazıntının nəticələri haqqında hesabat xarakterli məqalə də yazmışdır. (Bax: A.A.Миллер. Археологические исследования в Нахичеванской Республике летом 1926 г. Сообщ. ГАИМК выпуск 1. Ленинград 1926, стр. 325-331).

Protokollarda adı çəkilməsə də, İ.İ.Meşşaninovun da 1926-cı ildə Naxçıvanda olması və Qızılvəngdə arxeoloji qazıntı aparması faktıdır. (Bax: И.И.Мешанинов. Краткие сведения о работах археологической экспедиции в Нагорном Карабахе и Нахичеванском крае. Сообщ. ГАИМК выпуск 1. Ленинград 1926, стр. 217-240).

32. Söhbət A.Bakıxanovun «Gülüstani İrəm» kitabından gedir.

33. 1927-ci il nəzərdə tutulur.

34. Həmin kitab bu günədək heç yerdə çap edilməmişdir.

35. Bu söz oxunmur.

36. Bu iclas 13 mayda keçirilə bilməzdi. Çünki M.Mirheydərzadə 25 mayda Yengicədə komsomolçularla görüşündən bəhs edir.

37. Söhbət Şərur rayonu ərazisində Dəhnə-Vəlidağ keçidi Qurd qapısından gedir.

38. 16 il bundan əvvəl çapa hazırlayıb oxuculara təqdim etdiyimiz M.Mirheydərzadənin «Noraşen dairəsinə səyahət» məqaləsində sözlərin orijinaldan oxunuşunda bəzi təhriflərə yol vermişdik. Ərəb əlifbası ilə yazılan orijinalda «Piri-Süleyman» yazıldığı halda, həmin sözü səhvən «Piri-müsəlman» kimi oxumağımız belə təhriflərdən biridir. (Bax: M.Mirheydərzadə. Noraşen dairəsinə səyahət. Təqdim edən F.Xəlilov. «Sovet Naxçıvanı» qəzeti. 16 fevral, 1989).

Təəssüf ki, bu təhrif elmi ədəbiyyata da «ayaq açmağa» başlamışdır. Məsələn, t.e.d. H.Səfərli «Müəlliflərdən biri (M.Mirheydərzadə nəzərdə tutulur–F.X.) ziyarətgahı «Piri-müsəlman», digəri (M.Rasizadə nəzərdə tutulur– F.X.) «Piri-Süleyman» adlandırır»–fikirini irəli sürərəkən yanlışlığa yol verməsi məhz yuxarıda adını çəkdiyimiz məqaləyə istinad etməsindən irəli gəlir. (Bax: H.Səfərli. Orta əsrlərdə Naxçıvan sosial-siyasi həyatında dini mərkəzlərin rolu. Bakı, 2003. səh. 174).

39. Şahbuz rayonu o vaxt belə adlandırılırdı.

40. Şübhəsiz ki, M.Mirheydərzadənin Əbrəqunus dairəsinə arxeoloji qazıntı aparması bu qərar əsasında olmuşdur. (Bax: M.Mirheydərzadə. Əbrəqunus dairəsi məşhur Əlincəçay sahilində vaqə bir neçə kəndlərin və Əlincə qalasının tədqiqi. «Azərbaycanı öyrənmə yolu». Bakı, 1930 № 4-5, səh. 78-80).

41. Bir söz oxunmadı.

42. V.Həsənzadənin tərtib etdiyi «Ərəb dili» dərsliyi, Azərbaycan Respublikasının müxtəlif regionlarında topladığı qədim əlyazmalar və kitablar oğlu f.e.n. T.Həsənzadə tərəfindən Azərbaycan MEA M.Fizuli adına Əlyazmalar İnstitutuna verilmişdir. Şifr: B-4504.

43. İndiki Naxçıvan Dövlət Tarix Muzeyinin.

44. M.Mirheydərzadəyə aid bəzi sənədlər, əlyazmalarının bir qismi, Naxçıvana aid yazdığı kitabın əlyazması vaxtilə qohumları tərəfindən Azərbaycan MEA M.Fizuli adına Əlyazmalar İnstitutuna və Azərbaycan MEA Tarix İnstitutuna verilmişdir.

45. Tədqiqatçıların son qənaətinə görə, Möminəxatun türbəsinin tikintisi hicri 582-ci ilin məhərrəm ayında (aprel 1186) başa çatdırılmışdır. Ümumi hündürlüyü 34 m. olmuş, sonralar 8 m. hündürlüyündə xarici örtüyü dağılmışdır. (Bax: Ə.V.Salamzadə. Əcəmi Əbubəkr oğlu və Naxçıvan memarlıq abidələri. Bakı, 1976).

46. İndi «Möminəxatun» kimi qəbul edilən bu sözü müəllifin təqdim etdiyi şəkildə («Mamaxatun» şəklinə) saxlamağı lazım bildik. Bu, tədqiqatçılar üçün maraqlı ola bilər.

47. Söhbət Mirxondun «Tarixi-rövzət əs-səfa» kitabından gedir.

48. Mirxond «Tarixi-rövzət əs-səfa» kitabının IV cildində (səh. 602.) Şəmsəddin Yıldənizin cənazesinin Həmədana aparıldığını yazır.

49. Bu ehtimal yanlıştır, çünki həmin türbə 1162-ci ildə inşa edilib. Məqalədə adı Müzəffər kimi verilən Azərbaycan Atabəylər Dövlətinin son hökmdarı Müzəffərəddin Özbək isə 1225-ci ildə vəfat etmişdir.

50. Xarəzmşah Sultan Cəlaləddin Məngburni Marağanı işğal edəndə Atabəy Müzəffərəddin Özbək Təbrizdən Gəncəyə, oradan da Əlincəyə qaçmışdı. (Bax: Z.Bünyadov. Azərbaycan Atabəylər Dövləti-1136-1225. Bakı, 1985. səh.122-125).

51. Mənbələrdə bu məhəllənin adı Kürdətər II Kürdətəl kimi göstərilir.

52. Söhbət Kilit kəndinin cənub-şərqində yerləşən karst mağarasından gedir. Bu mağarada daş dövrü insanların yaşadığı ehtimal olunur. (Kilit karst mağaraları haqqında bax: F.Əyyubov. Azərbaycan SSR-nin Karst mağaraları. Bakı, 1978. səh. 46-47).

53. Müəllif yanılır. Qapı miladi tarixlə 1326-cı ildə düzəldiləndə Azərbaycan Atabəylər Dövləti mövcud deyildir. Əslində bu pır elxani Əbu Səid Bahadır xanın dövründə tikilmişdir.

54. Fars dilində yazılan həmin mətni ilk dəfə M.N.Xanikov oxumuşdur. (Bax: Выдержки из «Записок о мусульманских надписях на Кафказе», М.Н.Ханыкова, опубликованных в «Азиатском журнале». Август 1862 г. Перевод с франц. яз. Э.К.Спитничкой. Научных Архив Института Национальной Академии Наук Азербайджана. Инв. № 10-76.)

Bu məscidin bərpa edilməsinə 1145-ci hicri ilinin məhərrəm ayında başlamışdır.

55. Söhbət hazırda C.Məmmədquluzadə adına Naxçıvan Dövlət Ədəbiyyat Müzeyinin yerləşdiyi və xalq arasında «Böyük bağ» adı ilə tanınan Naxçıvan parkından gedir.

56. Həmin teatr binası keçən əsrin 50-ci illərində yanmışdır.

57. V.M.Sisoyev öz hesabatında Naxçıvanda fəaliyyət göstərən B.Əlibəyovun muzeyindən xüsusi söhbət açır. Əhəmiyyətini nəzərə alaraq həmin hissənin tam mətnini təqdim edirik: «Balabəy Əlibəyovun Naxçıvan muzeyi.

Naxçıvanın diqqətəlayiq yerlərindən biri də B.Əlibəyovun topladığı materiallar əsasında yaradılmış qədim maddi mədəniyyət və məişət əşyalarından ibarət olan muzeydir. Muzey onun demək olar ki, şəhərin mərkəzində olan şəxsi evində yerləşir. Ev Naxçıvan üçün səciyyəvi olan müxtəlif ölçülü yumuru formada dəmir bəzəklərlə bəzədilmiş darvazadan keçməklə gedilən bağın ortasındadır. Muzey 2 otaq və çox da böyük olmayan keçid dəhlizdə yerləşir. Muzey Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığının ixtiyarındadır. Mühafizəçisi isə B.Əlibəyovdur.

Muzeydə ölkənin (Naxçıvan Respublikası nəzərdə tutulur–F.X.) etnoqrafiya, tarix və arxeologiyasına aid olduqca maraqlı materiallar vardır: yaxşı qədim qızıl sırqalar, böyük qədim xalçalar, qələmkarlar, qədim şerq fars parçaları (qumaş), qədim silahlar, gümüş və səfəvilərə məxsusluğu üstünlük təşkil edən az miqdarda sikkə kolleksiyası (43), XIX əsrin əvvəllərində torpaq mülkiyyətinə aid bir neçə farca fərman, qəhvəyi rənglənmiş bir kiçik kərpic və s.

Yeri gəlmişkən üzərində mixi yazı olan naxışlı silindir, «Şamaş» adlı qara daş, İ.İ.Meşşaninovun müəyyənləşdirdiyi İştər ilahəsinin kahinləri xüsusilə diqqətə layiqdir. Silindir, görünür çox uzaq keçmiş, yəni təxminən xristian erasından 1000 il əvvəl, hətta lap əvvəl aiddir.

Bütün şeylər nümunəvi təmizlik və nizamla saxlanılır. Amma təəssüf ki, əşyalar tam sistemli şəkildə yerləşdirilməyib. Bundan başqa heç bir əşya nömrələnməyib, inventar kimi mövcud deyil. Böyük əksəriyyət təşkil edən əşyaları yerindən götürüb başqa yerə qoymaq olur. Məsələn, sikkələr sadəcə olaraq stolun üstünə düzülmüşdür və hər kəs onları əlinə götürür. Şeylərin mənşəyi çox nadir hallarda dəqiqliklə müəyyənləşdirilir.

B.Əlibəyov bu əşyaları Naxçıvan ölkəsində özünün əvvəlki çoxillik xidməti dövründə toplamışdır. O, çox böyük kolleksiya yığmış, ancaq 1918-1920-ci illərin hadisələri,

xüsusilə türklərin hücumu zamanı (müəllif düz yazmır, türklər Naxçıvana hücumə yox, Naxçıvan türklərini müdafiəyə gəlmişdilər–F.X.) ondan hər şey alınmış və Qarsa aparılmışdır. (Çox güman ki, həmin əşyalar ondan zorla yox, təhlükəsizliyi təmin edilmək məsədi ilə alınmışdır. Çünki B.Əlibəyovu yaxından tanıyan filologiya elmləri namizədi L.Hüseynzadənin 2005-ci il iyun ayında bizimlə söhbəti zamanı xatırladığına görə, B.Əlibəyov Qarsda səfirlikdə hansısa bir vəzifədə işləyirmiş və Qarsla əlaqələri yaxşı imiş–F.X.). Sonra B.Əlibəyov əşyaların bir hissəsini geri qaytarmaq müyəssər olmuşdur. Ancaq onun kolleksiyasının xeyli hissəsi qarət olunmuşdur. (Müəllif kolleksiyasının Qarsdamı, gətirilərkən yoldamı qarət olunmasından bəhs etmir–F.X.).

Əşyaların çoxu yerli mənşəlidir, Naxçıvan ölkəsinə aiddir, lakin İrana, hətta Çinə aid də əşyalar vardır. Muzeyi inventarlaşdırmaq və xalq maarif komissarlığına təhkim etmək zəruridir. (Cəmiyyətin 12 fevral 1927-ci ilə aid 33-cü protokolunda muzeyin inventarlaşdırılması məsələsinə toxunulmuş, nədənsə muzeyin müdiri B.Əlibəyovun bu işə marağ göstərmədiyi qeyd olunmuşdur–F.X.)

Hər halda muzey Naxçıvanın diqqətəlayiq yerlərindədir və çox az şəhər belə muzeyi ilə öyünə bilər».

58. V.M.Sisoyev 1926-cı ilə aid hesabatını davam etdirərək Atabəy məqbərəsi (Möminəxatun məqbərəsi), Atababa künbəzi (Yusif ibn Küseyir türbəsi), Nuhun qəbri, Naxçıvanın qədim qəbiristanlığı, Yarımca yolunun yanındakı Xuda-divan qəbiristanlığı, qədim Naxçıvan şəhərinin xarabalıqları, Qızılvəng, Qarabağlar minarələri, Qarabağların tayfaları və digər maddi mədəniyyət abidələri haqqında ətraflı məlumat verir.

59. Sonra V.M.Sisoyev hesabatında Qarabağlar, Əznəbürd, Şahtaxtı, Ordubad, Kilit, Gənzə, Aşağı Əndəmic, Yuxarı Əndəmic, Nüsnüs, Aşağı Əylis, Yuxarı Əylis, Düyülün, Dəstə, Çənnəb, Üstüpu, Məzrə, Rumus, Pəzmərə, Unus, Kələki, Dırmıs, Danaqurt, Vənənd, Xanağa, Əbrəqunus, Xaraba Gilan, Aşağı Aza, Yuxarı Aza kimi yerlərə getməsindən, olduğu yerlərdə maddi mədəniyyət abidələri, adət-ənənələr, tayfalar,

məhəllələr və s. haqqında maraqlı məlumat toplusundan bəhs edir.

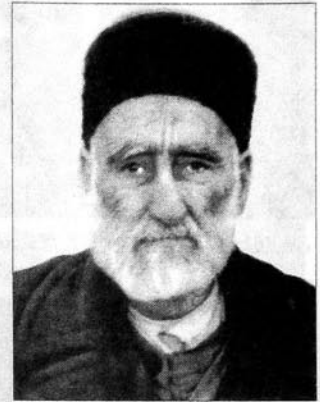
V.M.Sisoyev öz hesabatına olduğu yerlərdə çəkilmiş və bu gün üçün olduqca dəyərli olan foto şəkilləri də əlavə etmişdir.

60. 1927-ci il nəzərdə tutulur.

FOTOLAR

*Cəmiyyətin sədri
Vahab Həsənzadə*

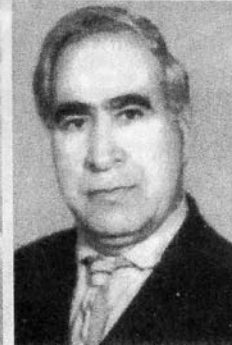

*Cəmiyyətin elmi katibi
Mirbağır Mirheydərzadə*

Cəmiyyətin üzvləri

*Şeyx Məhəmməd
Rasizadə*

Lətif Hüseynzadə

Xəlil Hacılarov

Əbdüləzim Rüstəmov

Həsən Səfərli

Əsəd Cəfərzadə

Seyid Səbri

Rza İsfəndiyarlı

Əvəz Sadıq

Əyyub Şəkili

Murad Tutayuyq

Həmid Sultanov

Naxçıvan Ədəbiyyat Cəmiyyətinin üzvləri

Şəkildə soldan sağa: Əsgər Kəngərli (katib), Səkinə Rzalı, Əyyub Abbasov, Vahab Həsənzadə (sədr), Məşədi Babayev, Molla Mahmud Çakər, Abbas Gülməhəmmədov. Ayaq üstə duranlar: Müzəffər Asim, Nemət Nəim.

Keçən əsrin 20-ci illərində Naxçıvanda fəaliyyət göstərən orkestr

А.І.С. ХОЛК НОАРИФ КОМИСАРИАТЪ.
НАРКОМПРОС А.С.С.Р.

АЗНОМАСТАРНО

В. М. Сисоев.

ДРЕВНОСТИ
НАХИЧЕВАНСКОЙ
С. С. Р.

Нахичевань, Орудубат, Орудубатский уезд,
Хараба-Галаи.

Отдѣльный оттискъ изъ 4-го номера
Мѣсяцн. Азерибей.

Безъ 1926. №10.

V.M.Sisoyevin Naxçivana dair
hesabatının titull səhifəsi

"Azərbaycanı öyrənmə yolu"
məcəmäsiniñ titull səhifəsi

Naxçıvan zivahlarında bir arud. 1926.

ADLAR GÖSTƏRİCİSİ*

Şəxs adları

- A
Abdinov № 38,39.
Ağakışiyev Asəf № 1,38,40.
Axundov Vəli № 41.
- B
Babayev Baba № 37.
Bakıxanov Abbasqulu № 31.
Baharlı Məmməd həsən № 1.
Boris № 22,27.
- C
Cəfərov Məhəmmədəli № 17.
Cəfərzadə Əsəd № 38,39,40,41.
- D
Davis № 11.
- Ə
Əbubəkr (xəlifə) № 40.
Əbu Cəfər Şəmsəddin
Yıldəniz № 24.
Əfəndizadə Neman № 9, 28, 40.
Əfəndizadə Şərif № 28,38.
Əhmədizadə Məhəmməd № 38,40.
Əli (xəlifə) № 40.
Əlyarov Abbasqulu № 2.
- Ə
Əlibəyov Bababəy № 33.
Əmirov Cabbar № 19.
Əmirov Cəlil № 38,41.
Əsədli Seyid Səbri № 6,8,9,29.
Əsgərov № 4.
Əsgərzadə № 38.
Əzimbəyov İsa bəy № 24.
- F
Füzuli Məhəmməd № 11.
- G
Göyalp Ziya № 14.
Gülməhəmmədov Abbas № 11,14,19,39,41.
- H
Hacılı Qəzənfər № 28,31,33.
Hacılarov Xəlil № 4,5,6,19,38,39,40.
Hacinski Mehdi bəy № 28, 31, 33.
Həsənzadə Əli № 4.
Həsənzadə Vahab № 1, 2, 4, 5, 7, 10, 12, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 32, 33, 34, 38, 40.
Hüseynzadə Lətif № 2, 4, 24, 41.

* Kitabda yalnız Cəmiyyətin 41 protokolunda işlədilən adlar verilmişdir. Adlardan sonrakı rəqəmlər protokol nömrələridir

X	O
Xasayev M. № 4,5,6, 19,21, 38.	Osman (xəlifə) № 40.
İ	Ö
İsfəndiyarlı Rza № 1,2,3.	Ömər (xəlifə) № 40.
Q	P
Qastanova № 4.	Paşazadə Rza № 28,31,33,35, 40.
Qazızadə Yusif № 4,13,18, 29.	Pidiris № 11.
Qəmərli Adil № 1,3,7,12,15,17, 25,27,28	R
Qılmanov Əlisəttar № 14, 15, 19.	Radlov Vasili Vasilyeviç (Fridrix Vilhelm) № 11.
Qudi Xatun № 40.	Rasizadə Məhəmməd № 4, 5, 9, 10, 28, 33, 34, 38, 39, 40, 41.
Qu Luqa № 11.	Rəcəbli Qasım № 41.
Quluyev Salman № 40,41.	Rüstəmov Əbdüləzim № 5, 9, 13,15,38,40.
M	S
Mahmud № 40.	Sadıqzadə Əbülfəzl (Sadıqlı Əvəz) № 28,31,33,34,35.
Mahmudbəyov Fərəməz № 17.	Samoyloviç Aleksandr Nikolayeviç № 11.
Məmmədov İsmayıl № 19.	Səfər kişi № 40.
Məşədi Əlinağlı Əli oğlu № 40.	Səfərli Həsən № 1, 2, 4,5, 6, 9, 10,11,24,28,35,36, 38, 40, 41.
Məmmədzadə Vəli № 6.	Səfiyev Tağı № 40.
Mirheydərzadə Mirbağır № 1-41.	Sısoyev V.M. № 24,36.
Miller A.A. № 29,30.	Sultanov İsa № 40.
Modi (?) № 6.	Sultanov Həmid № 2,21.
Musayev Novruz № 1,2.	Süleyman № 40.
Musazadə Abdulla № 4.	
Musazadə Hüseyin № 2,4,23.	
N	
Nizami Gəncəvi № 11.	
Novruzov Nemət № 11,13,14, 15.	

Ş	Tutayev Murad № 40.
Şah Abbas № 41.	
Şahhüseyn № 22.	V
Şarl Dipros № 10.	Vambəri Armini № 11.
Şəkili Əyyub № 40.	Vartapetyan № 39.
T	Y
Tomsen Vilhelm Lüdviq № 11.	Yusifov Abbas № 2.

Qəbilə, tayfa, xalq, millət adları

A	F
Atabəylər № 24.	Fars № 10,11,14.
B	Firəng № 10.
Biləkli № 40.	H
C	Hacılı № 40.
Cığatay № 11.	Həsənağalı № 40.
Cığallı № 40.	Hun № 14.
Ç	X
Çəçənni № 40.	Xarratlı № 40.
D	İ
Deynular (?) № 40.	İngilis № 10.
E	İskit türkləri № 30.
Erməni № 12, 15, 40.	K
Ə	Kələnsahi № 40.
Ərəb № 8,9,10,11,13,14.	Kəngərli № 40.
	Kəyanilər № 41.
	Kitaylar № 10,11.

Qitə, ölkə, mahal, şəhər, qəsəbə, kənd, məhəllə adları

A	Ə
Almaniya № 30.	Ərəb Yengicə № 40.
Altay № 11.	Ərəfsə № 33.
Alışar № 40.	Əznəbürt № 40.
Amerika № 10.	
Anadolu № 11.	F
Avropa № 10,14.	Firəngistan № 30.
Aza № 31.	
B	G
Babilistan № 30.	Gəncə № 30.
Bakı № 1,5,7,8,9,16.	Gilan № 24.
Baş Nəraşən № 40.	
Bərdə № 40.	X
Bizans № 24.	Xanlıqlar № 40.
Böyükdüz № 40.	Xıncov № 40.
C	İ
Camaldın № 22.	İran № 24,31,40.
Cəhri № 18,27.	İspaniya № 30.
Cənubi Don № 30.	İtaliya № 30.
Cənubi Kırım № 11.	
Culfa № 22,40.	K
	Kırım № 11.
D	Keçəl təpə № 40.
Daşarx № 40.	Keştaz № 40.
Dəmirçi № 40.	
Düdəngə № 40.	Q
	Qafqaz № 30,31.
	Qalacıq (məhəllə, Ulya

Q	Sart № 11.
Qarabağlı № 40.	Sami qövmləri №14.
Qaradağlı № 40.	Sasani №24.
Qaraqoyunlular № 40.	Sat № 10.
Qasıxan № 40.	Səfili № 40.
Qırğız № 11.	Səlcuq № 24.
Qırtoppuzlu № 40.	Sleza qövmləri № 30.
L	T
Latin № 8,9,13.	Talibxanlı № 40.
	Tatar №11.
M	Tatar (tayfa) № 40.
Misirli № 10.	Tibetlər №10.
	Türk № 8, 9, 10, 11, 13, 14,
N	15, 18, 40.
Nadixanlı № 40.	Türkmən № 11, 24.
O	
Oğuz № 11, 14.	U
Osmanlı № 11.	Uyğur № 11.
Ö	Y
Özbək № 11.	Yapon № 10.
	Yenişey qövmləri № 11.
P	Yəftəni(?) № 40.
Padarlar uşağı (soyad) № 40.	Yunan № 10.
Poladdı № 40.	
R	
Rus № 11.	
S	
Sadaxlı № 40.	

Noraşen) № 40.	S
Qalacıq (yer, Qarabağlar) № 40.	Sleza № 30.
Qarabağlar № 19,20,24,40.	
Qarahəsənli № 40.	Ş
Qıvrıq № 37,40.	Şahtaxtı № 37,40.
Qızışvəng № 19,23,29,30.	Şam № 30.
	Şərur № 5,40.
L	Şimali Afrika № 30.
Leninqrad № 29.	Şimali Kırım № 11.
Lenin köy № 41.	
	T
M	Tatarıstan № 11.
Maku № 40.	Tazəkənd № 19,20.
Milax № 33.	Təbriz № 6.
	Tənənəm № 40.
N	Tırkeş № 9.
Nehrəm № 5.	Tiflis № 29.
Nəriman dairəsi № 40.	Türküstan № 11.
Noraşen (Culfa rayonu) № 22.	
Nürgüt № 19.	U
	Ulya Noraşen № 40.
O	Y
Ordubad № 5,25,28,31,41.	Yaycı № 41.
Orta Asiya № 11.	Yengicə № 40.
	Yurtçu № 40.
P	Zeyvə-Düdəngə № 40.
Parçı № 40.	
Püsyən № 40.	
R	
Rusiya № 11,40.	

Dağ, daş, dərə, təpə, zağa, keçid, kövşən, otlaq, yaylaq, dəniz, çay, arx adları

A	Duzsaz № 40.
Ağbulaq № 40.	
Ağ dəniz № 30.	E
Axvay № 40.	Edilağa gölü № 40.
Araz çayı № 40.	
Arpa çayı № 40.	Ə
Asnı çayı № 40.	Əladdinbasar (Arpa çayının qolu) № 40.
Asnı (yer) № 40.	Ərəb təpəsi № 40.
At ağılı № 40.	Ənik ölən № 40.
B	G
Beşbarmaq daşı № 40.	Gedər-gəlməz (zağa) № 40.
Bəzəkli № 40.	Gobut № 40.
Bilici (yer) № 40.	
Bilici gölü № 40.	H
	Heybət arxı № 40.
C	Hortukən № 40.
Cilovxanı № 40.	
Cinli yurdu (yer) № 40.	X
	Xarabalar № 40.
D	Xəzinə № 40.
Damlama dağı № 40.	Xudabəxş dərəsi № 40.
Daş ağılı № 40.	
Devullək (?) № 40.	İ
Dəhnə (Vəli dağı) № 40.	İt ölən № 40.
Dərəsaz № 40.	
Dibək dağ № 40.	
Diblər № 40.	K
Ding arxı № 40.	Keçibudağı № 40.
Duvəğguz bərə (?) № 40.	Kərpiçli № 40.

Q
Qalacıq (yer) № 40.
Qalavul dağı № 40.
Qancıq ölən № 40.
Qarağannıx № 40.
Qarapirim (yer) № 40.
Qaraoş № 40.
Qazan yaylaq № 40.
Qazılı № 40.
Qəbə dağı № 40.
Qırmızı daş № 40.
Qorux № 40.
Qoşa ağıl № 40.
Qumnax № 40.
Qurt dərəsi № 40.
Quşçubasar (Arpa çayının
qolu) № 40.

Maddi mədəniyyət abidələrinin adları

A
Altay dağları № 11
Atababa künbəzi (Yusif ibn
Küseyir türbəsi) № 24.

B
Bronzayabənzər əşya № 20.

Ç
Çəkiç № 30.
Çəkmə № 30.

L
Löhməbasar (Arpa çayının
qolu) № 40.

N
Naxırca dədək № 40.

O
Ocax təpəsi № 40.
Orus xanəni № 40.

S
Sancı daşı № 40.
Sarıburun № 40.
Sarı torpaq № 40.
Sənur № 40.
Susuz dağ № 40.
Süzgünlər № 40.

D
Daş (üzərində əlləri yuxarı
rəsm olunmuş insan şəkli
vardır) № 30.
Daş (üzərində ilan şəkli
vardır) № 40.
Daş (üzərində çəkmə şəkli
vardır) № 30
Dəli pir № 40.

Ş
Şah arxı № 40.

Şah bağı № 40.
Şəbih № 40.
Şəmdin (otlaq) № 40.
Şəfi savağı № 40.
Şidkər (yer) № 40.
Şirdatan № 40.

T
Təpəli yer № 40.
Tülkü təpəsi № 40.

V
Vang № 40.
Volçi varot (qurd qapısı,
keçid) № 40.
Vəli dağı (Dəhnə) № 40.
Yolğun dərə № 40.

Ə
Əmin Xəlifə piri № 40.

G
Govurqala № 37, 40.
Gümüşəbənzər daş № 19.

X
Xan minarəsi (Möminəxatun
məqbərəsi) № 4,9,24.
Xaraba Gilan № 5, 6, 9, 20,
23, 24, 31.

İ
İmamzada (pir) № 40.

İydəli pir № 40.

K
Kəyanilərə məxsus yaraq № 41.
Kitab (əlyazma şəklində) № 40.
Köhnə abadanlıq xarabaları
(Ulya Noraşen, qalacıq
məhəlləsində) № 40.
Köhnə abadanlıq nişanələri
(Govurqala ətrafının Araz
çayı kənarına kimi ərazisində)
№ 40.
Köhnə abadanlıq nişanələri
(Qarabağlar, "Şəmdin"
adlanan yerdə) № 40.
Köhnə abadanlıq yeri
(Qarabağlar, "Qalacıq"
adlanan yerdə) № 40.
Köhnə qəbirlər (Xaraba
Gilanda) № 24.
Köhnə qəbirlər (Culfa rayonu,
Noraşen kəndində) № 22.
Köhnə qəbirlər (Qıvrıqda) № 40.
Köhnə qəbirlər (Qarabağlar
"Bilici" adlanan yerdə) № 40.
Köhnə qəbirlər (Qarabağlar,
Xudabəxş dərəsində) № 40.
Künbəzlər (Qarabağlar,
"Bilici" adlanan yerdə) № 40.

Q
Qab № 30,40.

Qarabağlar minarələri № 24, 40.
 Qəbir (Sərdabə) № 30.
 Qəbir (Qarabağlar, "Asrı"
 adlanan yerdə) № 40.
 Qəbir (Xıncov, "Yaralı
 Soltan" künbəzinin içərisində)
 № 40.
 Qılınc (üzərində qızılla Şah
 Abbasa məxsus olduğu
 yazılmışdır) № 41.
 Qırmızı torpaq № 19.
 Qızılvang kilsəsi (monastır)
 № 19, 31.
 Qoç daş (Qıvraq) № 40.
 Qoç daş (Xıncov) № 20.
 Qulan pir № 40.

Ö

Ölü şəhər № 5.

P

Piri-Süleyman № 40.

S

Saxsı qablar (Yurtçu) № 40.
 Saxsı qablar (Govurqala) № 40.
 Saxsı çölmək (Qıvraq) № 37.

Saxsı qab (Çaynik
 formasında) № 40.
 Sancaq № 30.
 Sancı daşı (üzərində ölən
 şəxsin surəti, şir, maral, dağ
 kələsi, uşaq şəkli və yazılar
 vardır) № 40.
 Sədd (Cəhridə) № 19.
 Səngərlər nişanəsi
 (Qarabağlar, "Bilici" adlanan
 yerdə) № 40.
 Sikkə (üzərində Şiri-Xurşid
 şəkli çəkilmiş, Əbubəkr,
 Ömər, Osman və Əli
 xəlifələrinin adları
 yazılmışdır) № 40.
 Sikkələr (müxtəlif) № 40.

Ş

Şahzadə İbrahim Musa
 künbəzi № 40.
 Şüşə qablar (Qıvraq) № 37.

Y

Yaralı Soltan künbəzi
 (içərisində qəbir var) № 40

Təşkilat və müəssisə adları

1. Azərbaycan Asari-ətiqə Komitəsi № 24, 36, 37.
 2. Azərbaycan Ədəbiyyat Cəmiyyəti № 28.
 3. Azərbaycan Xalq Maarif Komissarlığı № 33.

4. Azərbaycanı Tədqiq və Tətbib Cəmiyyəti № 1, 2, 3, 4, 5,
 6, 9, 10, 16, 22, 24, 30, 37, 41.
 5. Camaldın məktəbi № 22.
 6. Naxçıvan Ərazi Komissarlığı № 9.
 7. Naxçıvan Həmkarlar İttifaqı № 16.
 8. Naxçıvan Xalq Komissarlar Şurası № 2, 16, 21, 22, 23, 33,
 34, 39.
 9. Naxçıvan Xalq Maarif Komissarlığı № 17, 18, 21, 30, 3.
 10. Naxçıvan Maarif Xadimləri İttifaqı № 39.
 11. Naxçıvan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi № 1, 2, 6, 16, 19, 21,
 32, 37, 39.
 12. Naxçıvan muzeyi № 24, 29, 30, 33, 37, 40, 41.
 13. Naxçıvan Pedaqoji Texnikumu (Darülmüəllimin) № 1, 5.
 14. Tiflis İcraiyyə Komitəsi № 29.
 15. Tırkeş məktəbi № 9.
 16. Yuxarı Remeşin məktəbi № 9.

Müxtəlif adlar

1. Şiri-xurşid № 40.
 2. Kudatqu bilik № 11.
 3. Kumanikus № 11.
 4. Orxon kitabəsi № 11.

LÜĞƏT

A

Ab - su

Animizm - ibtidai insanın hər şeyin ruhu olmasına etiqadı

Asari-ətiqə - keçmişdən qalan maddi-mədəniyyət abidələri

B

Bad - külək

Bədihi - isbata ehtiyacı olmayan, aksiom

Bəqiyyə - ard

Bərayi məlumat - məlumat üçün

Bilittifaq - birgə, birlikdə

Biltəb - təbii, xasiyyətə

Binaən - ötürü, görə

C

Civar - ətraf

D

Darülmüəllimin - oğlan pedoqoji məktəbinin köhnə adı

Dəxi - da, də, daha

Dəlaləti - əlfəzzati - sözlərin dəlillərinin zatında olması

Dəsturüləməl - təlimat

Düxul - daxil olma

Düzgü - şifahi xalq poeziyasının şer şəkli

Ə

Əxbəri - xəbər şəklinə

Əkkashıq - foto, fotoqrafçılıq

Əqəllən - heç olmasa, ən azı

Əlahiddə - xüsusi, ayrıca

Əlfövq - yuxarda qeyd olunan

Əlzəm - gərəkli

Əcələ - tələsmə

Əncümən - məclis

Əsvat - səslər

Əşirə - qəbilə, tayfa

F

Fərşil (feldşer) - orta tibb təhsili olan həkim köməkçisi

Fəlc - iflic

Fənni - elmi

Fənni-səyahət - elmi səyahət

Fənni-sübut - elmi sübut

Fənni-şəkl - elmi şəkil

Firqə - partiya

Firəng - avropalı, fransız

Fövqüzziqr - yuxarıda

söylənən

H

Həqqülzəhmət - zəhmət-haqqı

Həfriyyət - arxeoloji

qazıntılar

Həvali - ətraf

Həvamüsaid - əlverişli hava

Həşəmətli - əzəmətli

Həziran - iyun ayı

X

Xadimə - qadın xidmətçi

Xak - torpaq

Xudojnik - rəssam

İ

İanə - kömək, yardım

İbtida - başlanğıc

İcab - ehtiyac, zərurət

İqdamat - təşəbbüs etmə, başlama

İqtibas - bir fikri, yaxud sözü eynilə və ya məzmunca başqasından götürmək

İnqiraz - sona çatmaq, məhv olmaq

İntixab - seçmək

İntəha - son

İrtibat - münasibət, bağlılıq

İstida - xahiş etmə, istəmə

İsnad - əsaslandırma

İspolkom - (rusca

"Исполнительный Комитет" söz birləşməsinin ixtisarıdır)-

İcraiyyə Komitəsi

İttilaat - xəbərlər

İştiğal - məşğul olma

İzhar - ifadə etmə

K

Kitabət - katiblik, katib vəzifəsi

Kitabi - yazılı

Kəndi - öz

Komsomol (rusca "Коммунистический Союз Молодежи" söz birləşməsinin

ixtisarıdır) - Kommunist Gənclər İttifaqı. SSRİ dövründə bu təşkilatın üzvləri "komsomolçu" adlanırdı. Danışiq dilində onlara "komsomol" da deyirdilər

Kövsən - taxıl əkilən yer

Köy - kənd

Kuplet - şer vahidi, bənd

Q

Qaliba - güman ki

Qayət - çox, son dərəcə

Qəza - Azərbaycanca çar hökuməti dövründə inzibati ərazi vahidi

Qələmkar - qraqları haşiyəli və ortası güllü parça

Qiyas - müqayisə

Qiyətdar - dəyərli, qiymətli

Qövm - xalq, tayfa

Qürun - qərinələr, dövrlər

Qürub - yox olma

L

Lisan - dil

Lisaniyyət - dilçilik

M

Mali - maliyyə

Məbna - bina edilən, tikilən

Mədhi - tərifləmə

Mədxəl - başlanğıc

Məduđ - sayılan, hesab edilən

Məhkuk - oyma, həkk etmə

Məsarif - xərclər

Məzbur - haqqında danışılan

Məzkur - söylənən, adı
çəkilən

Məzkurəlfövq - yuxarıda adı
çəkilən

Misl - bənzər, oxşar

Mövci - lüzum, zərurət

Müarizə - etiraz

Müavinət - kömək, yardım

Mübhəm - qeyri-müəyyən,
aydın olmayan

Müfəssəl - ətraflı

Müqabil - qarşılıq

Mühəvvəl - həvalə edilmə

Müxbir - xəbər verən

Mümanət - mane olmaq,
yol verməmə

Münaqişə - mübahisə,
çekişmə

Müşabeh - bənzər

Müsaid - əlverişli, münasib

Müsəmirə - aqşam tamaşası,
konsert

Müstəşriq - şərqşünas

Müşarileyh - haqqında
danışılan

Mütəbiq - uyğun

Mütərcim - tərcüməçi

Müttəfiq - həmrəy

Müvafiqət - razılıq vermə

Müvəkkil - vəkil edilmiş

Müzməhil - büsbütün məhv
olma, yox olma

N

Nam - ad

Nəsb - təyin etmə

Nəşət - inkişaf, hasil olma

Nəzd - yan, yaxın

Nisan - aprel ayı

Nişangah - hədəf, nişanə

P

Pişnihad - təklif

R

Rəcə - aid olan

Risalə - kitabça

S

Salı - çərşənbə axşamı

Sandıqdar - pul və qiymətli
kağızlar qəbul edən və verən işçi

Sovnarkom (rusca "Sovet
Narodnix Komissarov" söz
birləşməsinin ixtisarıdır) - Xalq
Komissarlar Şurası

Sayə - kölgə, himayə, vasitə

Seyqi - əlaqə - normal
münasibət, əlaqə

Sənə - il

Sibqət - boya, rəng

Sövti - fonetik

Ş

Şivə - ləhcə

Şügl - məşğuliyət

Şüru - başlama

T

Temmuz - iyun ayı

Təb - çap etmək

Təbdil - dəyişdirmə

Təbadül - dəyişmə, başqa bir
şəklə düşmə

Təəxxür - sonraya saxlama,
yubatma

Təfavüt - fərq

Təfsil - ətraflı

Təhti - qərar - qərara alma

Təhriri - yazılı

Təxsis - həsr etmə

Təkdir - məzəmmət, pisləmə

Təkyə - istinad etmə

Təqsim - bölmə, hissələrə
ayırma

Təliqə - rəsmi məktub

Təminnamə - yazılı göstəriş

Tənəzzöh - səyahət,
ekskursiya

Təsək - araqqın

Təsvib - bəyənmə, təsdiq
etmə

Təzvic - ərə vermə

Təzyin - bəzəmə

Təvsih - genişləndirmə

Totemizm - bəzi tayfaların
müxtəlif heyvan və bitkiləri,
bəzən cansız əşyaları öz
əcdadları hesab etməsi haqqında
ibtidai təsəvvürləri

Təvzihatlı - izahlı

Tülü - meydana çıxma

Ü

Ümure - idareyi-müdir -
idarə işləri müdiri

V

Vaqiə - hadisə

Varid olmaq - gəlmək

Vəsaiti-nəqliyyə - nəqliyyat

vasitəsi

Verst - uzunluq ölçü vahidi

Vəch - səbəb

Vüqu - əmələ gəlmə, baş
vermə

Vüsul - çatma, yetişmə

Y

Yavuç - yaxın

Yekdigəri - biri-digəri

Yeyraq - yaxşı

Yövmiyyə - gündəlik

Z

Zəf - zəiflik

Zeyl - aşağıda göstərilən

Zimmən - yeri gəlmişkən

Zira - çünki

PROTOKOLLARIN FAKSİMİLESİ

39
باشقا برعکس اولماد یغندان اجلاس قایماندر.

برائت القول نومرد 1

12 مای 1925 نوب سنه ده نوجوان اولکده تنگ نه تئوق و تئبع جمعیتک همی اولاس
را نعل اولور. بولماس وهاب حسن زاده تنگ مده ایشی و اصغف آغا گیشی زاده تنگ
کا تئملگی ایله ایشترک اید بر جمعیتک کسز نفر عضوی و مرز زاده نکلش بولماس
همه حسن بهاری.

مذکره بومیه

- 1- نه تئوق و تئبع جمعیتک ما هیتی بار سنه ده.
- 2- هیتی اران به انتخابت بار سنه ده (نور ایدیر) علی کاتب انقبش قومیسر.
- 3- حتمه وقدمار ونور و لئا به ناینده.

صه سنه ییسنه

کاتب لعل (علی)

برائت القول نهمه

17 آفرینست 1925 نوب سنه ده آذربایجان نه تئوق و تئبع جمعیتک نوجوان جمعیتک
همی اولاسی طایف اولور. بولماس وهاب حسن زاده تنگ مده ایشی و اصغف آغا گیشی
کا تئملگی ایله.

مذکره بومیه

- 1- جمعیتک فعالیته و کورده تئوق ایشی بار سنه ده.
- 2- جمعیتک سئقیبالاره بولونوشی و عضو لئیه ایشی بار سنه ده.
- 3- جمعیتک بودیسی و مزارعی حتمه ده.

ایتمه یله ک قطع اولونده ک

برخی مسئله بار سنه ده بولماس وهاب
حسن زاده جمعیتک تشکیل ما هیتی
و کورده تئوق ایشی بار سنه ده اطراف
معلومات ویرر اولماد علاوه اوراق
همه حسن بهاری جمعیتک ما هیتی
حتمه بعض معلوماتلا ویرر.

ایتمی حتمه حتمه بولماس همی
بهاری. ایتمه بقدمان سوکرا کورسیر
که اوچ نوردن عبارت بر هیت اران
بیمک لازم در. (صدر) علی کاتب
یا قود امور اران در و حتمه و لئا به
وارج نقرده عبارت بر تئبعش قو-
میسونی سئقیبالون علاوه مرکز
ادرا تئوقومیسر نوردنه جمعیتک
اران تنگ اولماسی قیده ایدیر.

ایتمه یله ک قطع اولونده ک

- 1- مسئله بار سنه ده: جمعیتک
علی کاتب میرا قمر صبر
زاده: جمعیتک کوشش
نه حتمه ده و کلام بیکس ایشی بار
سنه ده دانس بولماس
برجوق سؤال و بر جواب
لا ف و قناعت ایشی جواب
لا آ لئور.
- 2- جمعیتک عضولرش ما کاتب و عضو سئقیبالاره
ایدیرر.
- 3- اسمینا ترتیب ایشی ده.

بولماس بولونوش تک تکلیف بولماس
طریق ایزوب علاوه ایشی بار سنه
ایشی بوردن نوردن عبارت بر قومیسره انتخاب ایشی
بولماس بولونوش بولونوش ایشی بار سنه
مرکزده نام ایشی بولونوش هر حاله خان قومیسر
نوردن نوردنه آذربایجان مرکز نه تئوق و تئبع جمعیتک
مادی یاروم دایم سوک. حتمه حتمه تکلیف ایشی
جمعیتک کلام که هیت نوردن اوله ایشی بوردن
اسمینا ترتیب ایشی بوردن نوردن عبارت بر قومیسر
سئقیبالاره بولماس ایشی بار سنه ده. ایتمه حتمه حتمه
بر حتمه حتمه زاده. حتمه حتمه حتمه حتمه حتمه حتمه
نومیسر بولماس حتمه حتمه حتمه حتمه حتمه حتمه حتمه
قول اولور.

برای القول نموده

6 سیند طیار 1925 می رسند و آذربایجان تدقیق و تنبیح جمعیتکے بموجب
شعبہ تک هفتادہ اجلاس اولیہ میں برپا فرمایا۔ میرزا محمد صاحب صاحب
رضیا اسفند یاری تک کا سنگی ایام واقع اولیور۔

مذکرہ یومیہ
آ- ایس پلان حقنہ
آ- جاری مسئلہ

ایضیہ یومیہ

1- ایس پلان حقنہ یومیہ
میرزا محمد صاحب صاحب
برہ دہ معلومات بری
یومہ 17 آؤغوشہ انقلاب اولیور
توق پلان عمومی اجلاسکے قطعاً نہ (ہائیکہ قطع
اولیور ایس پلان و سبباً ترتیب ایس پلان)
تیز بر زمانہ عمل ایس پلان

2- جاری مسئلہ: جمعیتکے
عضو لریندن عضو یومیکہ حق
تو پلان حقنہ یومیہ
عادل قریبکی بیانات ویر

آرتیق مسئلہ اوہاد یغندہ اجلاس قاپانور

صدر: میرزا محمد صاحب

کاتب: میرزا محمد صاحب

34

ایضیہ مسئلہ تک جملہ جگہ اجلاس یا تیر ہماسی
تکلیف اولیور

اجلاس طرفینہ قبول اولیور
تکلیف اجلاس یا تیر ہماسی

اوہین مسئلہ یومہ 17 آؤغوشہ
ایضیہ تکلیف بناؤ حل اولیور صاحب اولیور

دور نمہ جاری مسئلہ: یولاش سویک یوف تکلیف
ایس پلان نظامہ موہیبہ جمعیتکے ادارہ
مرکزی اجرائیہ قومیتہ تکلیف نذر بندہ الوب اولیور
یومہ 17 آؤغوشہ داخل ایس پلان
اوہین جمعیتکے اجلاس جمعیت کفوالیور

نذر آنکہ جمعیت یومہ 17 آؤغوشہ
یولاش سویک یوف تکلیف نذر بندہ
ساقلا یوب یا سنامق لاشم در

آؤغوشہ یومہ 17 آؤغوشہ
تو پلان تکلیف نذر بندہ
یومہ 17 آؤغوشہ
یولاش سویک یومہ 17 آؤغوشہ

انتخاب اولیور
یومہ 17 آؤغوشہ
یولاش سویک یومہ 17 آؤغوشہ
یولاش سویک یومہ 17 آؤغوشہ

باشقہ مسئلہ اوہاد یغندہ اجلاس قاپانور

صدر: میرزا محمد صاحب

کاتب: میرزا محمد صاحب

قاضی زاده، خلیل حاجیلاروف و عسکروف،
 نه تنو غزاق و تورک لوژی سنیقیبا سنه
 وهاب حسن زاده، محمد رانی زاده و حسن
 صفرائی انتخاب اولنور.

۱- جاری مسئله: یولداش علی حسن زاده
 بکر انتخاب اولنیش هئیکت تیرلیکه اینه
 باسلامک ایپوله؛ اجتماعی اقتصادی
 سنیقیبا دایه، خاصا یوف، آرشیلو-
 زری سن فح. حاجیلاروف و تورک لوژی
 سنیقیبا سنه ده ی. وهاب حسن زاده
 تک هئیت اجلاسی جاف مالارنی تعیین
 ایبر.

۲- یولداش کیف قاضیو تکه (خاله منا -
 سمنانسه یقنه و صرگرا آرشیق باره
 رهکی) حقنه یازد یعنی برکتیوب
 اولارسه؛ یولداش تک تگری اوزمان نظره
 اوقولنور.

۳- عضولیکه حقن بارکنده صدر یولداش
 عضولیکه حقنک برآیک مه تنده
 یولداش ایجلاسی اوج طرفنه قبول
 اولنور.

بلشقه بر مسئله اولما دیندن اولولای اجلاسی قاپانور.

صدر: برکتیوب محمدوف

کاتب: دولت محمدوف

برات القول نری 4

27 سنیقیبا بر 1985 سنده ساعت 6 راده لرینده آذربایجان ترقیق و تنبع
 جمعیتکته قبول نه شعبه تکمه اجلاسی یولداش بر حیره زاده تکمه قمت
 صدرارنده و لطیف حسین زاده تکمه کتایب اوله آیلنور.

- 1) ترتیب اولونش سنیقیبا تکمه اوقونوب تصویب ایله یلر تک
- 2) عضولریک سنیقیبا لره بولنهکی حقنه
- 3) جاری مسئله لر

ایسیدله ک قطع اولوندی.

آ- مسئله: ترتیب اولونش سنیقا اوقونوب اجلاسی جمعیتکته
 جمعیتکته مدخل و مصارف و گیه بله تکمه نئی ترتیب ایندیگی سنیقیبا تکمه
 سیاحتلریک مکالاری بربرگن ستریا یور. تصویب و تصدیق ایله یور.

یولداش خاصا یوف جمعیتکته مصارف تکمه مدخل تک
 آرشیق اوله ونش قیده ایله تکمه مصارف تکمه آزاد یلما
 سنن تکلیف ایبر.

معارف قورساری یولداش موسی زاده جمعیتکته
 طابنده یعنی آرد و گوستریگی و نظیف تکمه ندر
 بودیکه واهیتلی اوله ونش سو بله تکمه مصارف تکمه
 چوتلفن دگل بلله داها آرتیر یلما سنن قیده ایبر.

علاوه مرکز دن بیزیم جمعیته یاردیم ایله جگنی
 سویام یور. عمومیله ترتیب ایله یولداش سنیقیبا تکمه
 تکمه یعنی ایله بیزیم سنن تکلیف ایبر.

ب- مسئله: عضولری سنیقیبا لره بولیکه

جمعیتکته اوج سنیقیبا به تقسیم اولنماکی تکلیف
 اولنور. 1) اقتصادی، اجتماعی و طبیعی سنیقیبا
 2) آرشیلوژی سنیقیبا 3) نه تنو غزاق،
 تورک لوژی، تاریخ و ادبیان سنیقیبا .

اقتصادی، اجتماعی و طبیعی سنیقیبا به
 خاصا یوف، عبد الله موسی زاده و
 علی حسن زاده سنیقیبا یور.
 آرشیلوژی سنیقیبا سنه یوسف

5- دارالعلمین دہ درنگہ
تذقیق و تتبع درنگی تشکیل ایسوں

ماتہ دیقار آئینہ آذربایجانہ
اجلاس نورولنا یک چوقہ اہتسالی اولمائی، تیزان
چاقویلان شورکے لوزیہ قوروی
تذقیق و تتبع جمعیتی ادارہ کی نورولنا سے منتقلی
شمار حقیقہ فریسیہ ن
معدیات و روبا، اولکے تک نہ تہقہ آرتیق درہ بدہ
کلیش مکتوب اور تیزور تیزوان
مناج اولو و حق نظرہ آلوب تیزوان ہ نقلہ معارف
ویرایشی ترکیبہ آزابادی
قومیا ریشہ بر تیر و سب اینہ سی آزاب ای و سب
عقندہ حہ آکر ہلو اولور بوباز
قرارہ اولرکے تغیر قومیسونین و سرگزی تہ تیزان
دہ و عہاب حد زیادہ فصل
شیخ جمعیتوں فرامنی واسندہ ایسیوں، تیزوان
تذقیق و تتبع جمعیتہ بر تیر و بر ایسوں
بیانات ویرور

باشقہ بر مسئلہ اولما دیقندہ ان اجلاس قاپانہی

صہ ر
کاتب: میرحیدر علی

برات الغول نہرک

۱۹۲۵

1925-1926 سہنہ تک 3 اوقتا بر دہ تیزوان نہ نفق و تتبع جمعیتکے عہداریتک و شقیبہ
لا ریکسہ ایسوں، عہدہاب حد زیادہ تک عہداریت و میرحیدر زیادہ تک کا تشکیل
اہلہ واقع اولور

گونہہ لیکٹ مسئلہ لری

- 1- بولہ لریکے عہت انتخاب
- 2- سرور و اور دہاد تھا لری نہہ نوزہ کہ تشکیل
- 3- نوزم مکتبہ سریکسہ، لولہ ہ ہر حقیقہ باز دینی مکتوبکے اوتوباسی
- 4- خراب گیلانہ عہداسہ ایک فنی سیاحت باہیا س
- 5- دارالعلمین لوزیہ نہ تیزوان و تتبع درنگی تشکیل
- 6- دیقار دہ باکوہہ چاقویلش شورکے لوزی قورولنا ہی حقیقہ ہ گلی مکتوبکے قرانتی
- 7- جاریہ مسئلہ لری

ایضیہ بلہ ی	قطع اولوندی
1- ہی مسئلہ حقیقہ ہ بولاش و عہاب حد زیادہ معلومات ویردی	بولہ لری عہت انتخاب اینکے ایوہ، خاصا یوفہ و عہاب حد زیادہ ہ و حاجیلہ روفہ تعلیقہ باز حالی کہ کرس اوز بولاش چاقوی و بیور عہت انتخاب ایسوں
2- ہی مسئلہ اور دہاد و سرورہ گیہ یلوب لوزہ کہ تشکیل اینکے حقیقہ ہ بولاش میرحیدر زیادہ معلومات و بریر	تا شہر بولہ رعیت ادارہ سرور و اور دہاد گیہ یلوب لوزہ کہ تشکیل اینکے مکتوب لری اہلہ ضیقی علامتہ ایوہ، مکتوب واسطہ رسیدہ نوزہ کہ تشکیل اینہ برسوں
3- نوزم مکتبہ سریکسہ «لولہ» حقیقہ ہ یاز دینی مکتوب اور نور	خراب گیلانہ گہ بلہ بکدہ صوگرا «لولہ» تیزوان دہ گیہ بلہ سی حقہ قرارہ آل نور
4- خراب گیلانہ فنی سیاحت گیتیکہ حقیقہ ہ فصل دانیشبور	اوریہ فنی سیاحت با با قلازم گورولہ قطع اولونورکے اوتوباسیوں بلان ولایمہ حاضر ایسوں، لایمینی حاضر اینکے ایوہ ہ بشیر تیز قومیسون سہ چیلور 1- میرا فریسیہ زیادہ 2- خلیل حاجیلہ روف 3- محمد زیادہ 4- بہ الدیلم شتوف محمد حسن صغری

برات الغول نہرک

۱۹۲۵

1925-1926 ایسکے اوقتا بر آئینہ لوزیہ نہ تیزوان نہ تیزوان نہ تیزوان
جمعیتکے عہدہاب ایسوں آخام ساعت لوزہ بولاش خلیل حاجیلہ روتکے
تخت صدر ریشہ و سید صبری ایسوں تک کا تشکیل اہلہ واقع اولور
1- تیزوان نہ تیزوان و تتبع جمعیتکے بر نہ لیکہ ایس بلان
مذاکرات یومیہ
2- قومیسون بلانہ خراب گیلانہ سیاحت ایوہ ترتیب ویرایش
لا اینکے اوتوباسی
3- جاریہ مسئلہ لری

ایضیہ بلہ ی	قطع اولوندی
1- تیزوان نہ تیزوان و تتبع جمعیتکے بر سہ لیکہ ایس بلان میرحیدر زیادہ نہ بقان صوگرا بلان ماتہ لویکے جزئی تغیر و طرفندہ اوتوباسی تذقیق و تتبع مادہ لریکے علاوہ ای بلہ سی اہلہ اجلاس طرفندہ قبول اولوندی	بر نہ لیکہ ایس بلان ماتہ ہ ہ مادہ اوتو سہ لیکہ ایس بلان میرحیدر زیادہ نہ بقان صوگرا بلان ماتہ لویکے جزئی تغیر و طرفندہ اوتوباسی تذقیق و تتبع مادہ لریکے علاوہ ای بلہ سی اہلہ اجلاس طرفندہ قبول اولوندی

1925 بجي ايلگه نويا بر آيلگه 5 بجي گوني ساعت 4 بجي نچوان نه تيق و متبع جديتنگه ادا ره اجلاسي و هاب جس زاده نکه صدر ليگي و مير با قوسيه صدر زاده نکه کامينگي عادل قهر ليگه عضوليف و نفتيش قوسيه نکت عضوليفين مود بيگوف اشترکين آجيلور
 مامورده دورله مشهور

- 1- بولگه حکم ديقا بر آينده باگوده جاغز يلمين تورکه نوزي تورولنا ينگه يا نئلا نساک و ارکا حاضر ليقلار گورومه باره ده
- 2- حصار کما مشاهير

ايته بيله ک	قطع اولونته ک
1- مسئله باره نئده بولاشي و جاغز جس زاده نکتله نظر دانسيوب، منگور لفقوي تورولنا نکتله تويک مساه واپانته اولده اهنتي وکلام نکتله منفعتليرين و تورولنا نکتله حاضريقلار گينه گيني، خيرات تدقيق و متبع جمعيتگه حاضريقلار گورومه نکتله لانت اولدوغني بيان ائته ک	اجلاسي بولاشي جس زاده نکتله نظر دانسيوب، ديقلم دیکنه صورگور بوقرار نکتله کاي قوسيه بولنايه حاضريقلار گورومکي و ايب ولازم در بولاره دن جمعيتگه تورکه نوزي و اربا به بولاشي نيز ليگه ايلگه گرک نئيلتاره برتون بولوله حاضره و برسون اعقاب واديبات فادامل بيلدن معلومان مانير - بالار نوبلا سون
2- جاري مسئله ده بولاشي عادل قهر لي جمعيتک مالیه و عضوليتک فعاليتک ينجياما باره نکتله دانسيوب معلومان ويرير	بولاره ده قطع اولونته ک: جنه و معدا رحيتت ايتوب، حضور: جوقوسيه قورلوقومي اولده وکلام رينه، سولجب لور بيرليس و تفت عضوليتک حقي آسون

باشقه بر مسئله اولماق يفتنه اجلاسي نابا نوز
 کاتب: نيره قورمچي

آ- خراب گيلانه علمي سياحت يا باق اچور، قوسيه طرفينه ترتيب و بر يابيش لايحه اولونته ک

ماده لور بر اولونوب جزئي مذاکره و بر ياده سي اختصار ايده بولوب فالان لايحه قوسيه تيرين اولدوغني هکيت اعزا ميه نکتله ساياحه نقله سي باره نکتله الرض قوسيه خاصا يفته و اکتله تفت صدر نئده، ساير مختار جي باره نکتله اجرائيه قوسيه قورلوقومي ايته بولوب ايته نيليش قراره آلله ک

ب- جاري مسئله ده بولاشي ولي حمله زاده سقيمالار بولونه نکتله ترکي و اولارکيه امله سين قنده بعضي شوالر ورت و تکليف ايده نکتله اعلان اولدوغني مسئله ها بولوشور بولاره جا- ليشما نکتله نامه نئنده نفعلي خبر باره ايتديس

1- ايللا سلازک 15 گوندرن بر ته ک (صالي گونش اولماک) نئيله گچيش ايللا سده حمله اولونته ک قبول اولونته ک

2- ايللا سلازک و قنن باره نکتله مذاکره اولونته ک

3- جوقوسيه مودى نکتله گلوب تيرينه گيتي اداريه تاپشير بولورک: بولاره دن اجرائيه قوسيه سنه باره نکتله و اسطه سيلم اندا جا تيه بولوسون گورميس باره نکتله جس صغريل و انديوب منگوري گچيرک بر ايه چانتر ب ما فلما غني تکليف ايتديس

آرتيق مسئله اولماق يفتنه اجلاسي با فلان ک

صهر
 کاتب: ايلده صيريس

1925- ایلیک نو بار آیتیک الله نده آذربايجان نه قيق و تنبع جمعيتك
تجارت و صنعتك نو بنين اجلاس و اتع اولوز آختام سات كاده
سیراتقیر حیدر زاده تک نکت نعت صدارتنده و سید صبری اسملی
تک کا تکی ایله 25 نفر عضو مشرکات ایله بیوروری .

- 1- خرابه گیلانه ته قیق ایونله گونده ره پیش قومسوزک معروضکی .
- 2- آثار عتیقه و نورک نوزی بوله کی تیک نیتها دلری .
- 3- جاری مسئله لر .

ایسید یله ی	قطع اولوندی
آ- فی مسئله عقده : خرابه گیلانه گیده ن هتیک وعضو تک حاضر اولما یقلا - رینه ان همین مسئله تک تاخیری تکلیف اولوز .	اجلاس طرفندک بر تکلیف قبول اولوب همین مسئله تک دایانه بر یما سی نعت قراره آلهدی .
آآ- آرخالوزی بوله تک بورجک (خانق سار سنک) - موزه ی اولماک و مناره تک لاری تعمیر عقده اینه یگی پنجاهی و آثار عتیقه قریمانی عقده برانی ملاحظات و آرزوی اوقونی .	اجلاس عمومیتله قبول ایوب تصدیق ایله بیورور . و علاوه ایله یگه آرخالوزی سفیاسی همین باره ده سمیتا ترتیب ایوب اولوز به و بیورور . جمعیتک اداراسیده لازمی سرتیه مراجعت اینون .
آآآ- تورک نوزی سفیاسنگه باکورده جامع میمیش قورولتایه حاضر لوق با باق ایوبه بر نیجه حاضر لوق ایله یگه عقده اولان پنجاهی اوقونوز	مذکور سفیاسنگه اینه یگی پنجاه قبول اولوزور و گوستر یلمه ماده لری ذمیده کی قرار اولوزر با یلانلوزر کا نوبارده انهن ماده و کت نوبارده ایمن ماده عقده حاضره در سکت ناشیر بیورورمه زنی زاده یه . 3 فی ماده تک برنی حکمی یعنی تورک دیلنگ سنای و تاریخ انگلی فی بار کنده حسن صغری ، آیتلی جنابکی یعنی تورک

1925- ایلیک نو بار آیتیک کاتلی گونده نخبورانه قیق و تنبع جمعیتی ارا سنک
اجلاس ، بوله سن میر باقر حیدر زاده تک نکت نعت صدارتنده و سید صبری
اسملی تک کا تکی ایله و تورک نوزی بوله کی صدر سرتیک و کاتیک امتزا
کلری ایله و اتع اولوز .

حل ایله یگه مسئله لر

- 1- باکورده جامع میمیش تورک نوزی نورولتاینگه یا خونلاسی ه - اداره تک
کی نوبارده کی قطعنامه کی تکوره فوق الذکر مسئله تک مذاکره کی عقده .
- 2- جاری مسئله لر

ایسید یله ی	قطع اولوندی
- قورولتایک یا خونلا - شاک ، اوکا حاضر لوقلار گورولما کی و گیده هتیک اولان عا ننده عزیز تک النده نه زینلر اولماک بار کسنده علمی کاتب میر حیدر زاده دانیوب معلمه مارت ویر سیر	قوله اش میر حیدر زاده تک معروضه و بنی ناتی و تکله - دیکنه صورتک اجلاس بوخرا ره کلوب قطع ایله برکه : بو نوبار آیتیک آخر نیگی بوماده لوق دایرگن معروضه و حاضر لوق و بر بیورور . 1- عومل تک معضله ، 2- دبلر تک قورولوش 3- اولنگه نخبورکی تقصیمی 4- دبلر تک بیقوب باتنا ، دبلتک عری و معنای تک دکلنجه سی بار کسنده 3- تورک دبلتک نیجه لرتیک سنای و تاریخ انگلی فی تورکک طایفه لریگه ایتمای تاریخی و ایتمای و بنی تصور لوق بار کسنده 4- تورکک ملت و طایفه لریگه الفبای تورکک دبلتک املاسی و اصول تدریس بار کسنده 5- تورککده علمی اصطلاحلار بار کسنده ای مسئله علمانه دار اولوق ، تورکک دبل و کوشور تک قیاس ، مورفولوژی ، تورکک دبلتک باشق دبللر ایله علاقه و مراجه سی . 6- تورکک دبلتک بوگونکی وضعیتی ، عرب و سیلابتین (بکی الفا) الفبایله اصلاح و توسیعی بار کسنده
باشق بر مننه لوقا - یغنه ان طولا یی اجلاس تا بانوز	

صهره : میره تور حیدر
کاتب : سید صبری

بوسوی تورک با شقه سنده
یا خود با شقه تورک سنده
توسیر؟
هر دینی بیگانه و اوگره نمک امیون
انسانلاره طبیعی حاضریتی وار یا
یوق؟

هائس سندنه اقتباس ایتمیشد
هر دینی اوگره نمک انسان نظره ننده قابله

(6) دبلارک اساسی نمک نوسیک
ارچ اوغندنان اولمسی فقط نظر سیر
یا خود نئی شوتلار وار؟
(7) دبلارک اقتباسی بارکنده هامور اول
قارشیق وار عرب، نمک دبلارک
ده با فقط تورک دبلنده در؟

دبلارک خوروش نصوصنده دایشلار سوزلر
هیچ نظری در
مادامه که انسانلار باطبیع سندی درلر هامور دبلارک اقتباس
مشکله ده به یی در

(8) بعضی انسانلار تمامای بر سندن
آیری اولدوغی حاله اولارک بازلاری
بردر شلا بر ایونلار کیتای لار
تیبیت لری دانیشیق دبلاری تمامای
آیری اولدوغی حاله قونوشه وتلا
ری صله زمان بر سینی آخللاما
دیتلاری حاله نه ایون بازی
یا ز دیتله بر سینی آخللایورلر؟

بر چی دلی صاهر نیک بازلاری و ادبیاتی بر
اول بیلر اولرک ایونده بازی ده بر سینی آخللایور
دوشونه بیلر اما قوی دانیشیق و تلفظ ده
یکه بگرسینی دوشونه مز لر

نیم ده سوال بر یور جواب آنسور
دیتله اجلاس طرفته ن آقبیلاندر
تورک لوزی و ادبیات بارکنده بو جور حاضره اولرک
دو جملیسی شفعتمک سندن دانوشوب کله جده کوش 20 نیا برده اوچین حاضره نمک
تورک دینی نمک تاریخ و انکشافی بارکنده جعبیک عضوی بولایش حسن صفوی طرفینده
بر یور کله بیلر بر یور خواص ای برکه جعبیک عضوی و اولرک نمک مینالی لاری
هر کسی ایین کله استراک انیسونلر
با شقه مظه اولماد بیغنه ان اجلاس قابا ندر

صدر :
کاتب : محمد علی

آهین دبلارک انفرض بارکنده دانوشوب بواغراضه باشیله ارج سبب وامل اولدوغی
گوسیر 5 سیاستنا 2 نه نیست 3) دین، اقتصاد و جود تلخ . برکا دلی و شالار
دیور . ایک ساعنه یا خود دانوشوب مروضه سیک بنیر سیر . هر نکلیف ای بر
حاضره چیتک سوزلرینه هر کبیک سؤالی وار سه نورری صورتده ویرسون
حاضره چی به 12 ندر باز ای سؤالی در یور

سؤال

جواب

(1) برینی دغه هائس لسان نئی شکل آلیش؟
لسانلارک ده گیشله ستره حیطیکه تا نیری
وار یا یوق؟
(2) سنیست آت اول هائس سندن با شقه ستره
ایچینه در؟
هائس مکتب تاریخ و ادبیاتی اسک و
تورک نئی در؟
(3) دبلارک کله بیکه آر سیر یا آز الیر؟

اولین و عدل لارک هند و آوروپا یورانی
نعتین ای بولوب نئی شکله گبریش
اوت آت آر سرتک دینی جوج بر سرتک دینا نمک آرانده
ده گیشلایوب آت صورتده مضمیل ده اول بیلر . تورک
دینی نمک ما با یا چه ؟ فارس سانسارک تورک بر
تبدلی کیس .
اسک مصلی ایونانلار و ایونانلار تاریخ و سنیست
بیرک بر سونع دتوب ؛ نه نیکت نیرله کجه بگی
بر لار دان تاریخا گوسر یور سه ده قرون اول
تاریخی تاریخی ایونانلار برکا قطع جواب ویر سرتک
مکله فار سنده در
آوروپا ادبیاتی جوفان با سنانوب فتح سکتله
ساعنه یعنی ایونده شمه بیکله - ایوه لی ده در
بازی ادبیات نمک اولیون دبلر آزالوب جو
اول بیلر . ای بیک مصلیات و معاریک گیش
له کسی ساینده بگر بر لسانک طوی مشکل
ایر ده تیکله اوغراماک ممکن در . آبر نغایه
کوشش انگلیز لیک دبلک تیکلی کیس

(4) لسان و ادبیات نمک انکشاف وتره تیسی
ایونده نغوانه ترکیب بر لری سوسه نمک سیر
اولمسی لای بیدر؟
(5) تورک دبلک ایور سینه و داخل ای بلیش
ایچینی کله اولرک دتولق نیه بیلرک اولرک:

بیه لسان و ادبیات نمک تره تیسی ایونده تدقیق و
تبع جعبیش کج جیلنه بر مک و معاریک و سیر
تورک لاری لای بیدر
اقتباسی سله سنده تاریخ اولرک بر طم نیرنلا
رینه استناد اینکله معلوم اولرک هائس سلت

جنوبی قریم داخل در۔ دہلہم تو سو تک اور فونہ کتابہری حقنہ ہ یازدین اثرینک
برجوت معلومہ الہ ایچکے اولار۔ محاضہ جی برتہ رد ہ بودہ بی سوز سوزیہ یوب
محاضہ سنہ ختام ویریر۔ سوکر محاضہ ہ دایسوالر ویریلور۔

برات القول نمہ 11

20 نوبر 1926 خی منی جمہ گویا نچوان تہ فنیق و تنیع جمعیتک اوچنی محاضہ
املاسی جمعیتک مسؤل کانی میر باقر میرجہہ رزادہ آچنی اعلان ایندیکند
صداگرا اہلاسی آپارماق ایچون صدر کاتب انتخاب ایدہ بیہ سنی تکلیف ایہ میر
صدر عباس گل محمد اوس کاتب نعمت نوروز اوف انتخاب اولونولار
ایشیدہ بیہ جبکہ محاضہ: تورک دیلنگہ منشی وانکشاف حقنہ ہ

ایضیہ یلسہ	قطع اولونی
تورک دیلی تگہ منشی وانکشاف حقنہ ی جس صفیری محاضہ اوقون یالی دیسیورک: دیلیک انک فی منینک ترہ فی ایندہ سنہ باغلی در تورکلو قدم زمانہ آگندی منینکریندن اوزانی تورک اونی اوکونہ ہ بیشور، سوکرک زمانلار تورکلو درہ آیلاراق گندی منینکرلی اوزرنہ چالیشتلار «اومری» و «سایلو و بیج» تورکلو کرک منینتی اوزرنہ آرتیق درہ جہدہ چالیشاراق نینجہ دہ تورکک منینت تاریندہ عیایہ بر جوقی چیشلر الہ اینیشلر «داوس» ادلی ماجار بر وینو ری دیسورک: نانارستانہ آگہ قدم زمانلار منینک بیلیک سایلا رش منینت نانارستانہ انباشقہ اوکمرہ گیمیشدر، جین عالمیندن برسی دیسورک آگہ بیوک منینت اوبورلار دہ وار ایینی تورکوتا ادلی تورکیا جی دیسورک کشف اولنہ شہر بہ ہ بر آلی صو تاناولاری وار ایہ کجہ بودا قدم تورکلو کرک منی اولماسی اثبات ایہ میر۔ تورکلو منینتی اوج منیعہ اولولار۔ 1- قومانیفوسک ؛ 2- اور فونہ کتابہکی 3- قوراققو بیلیک اوگرہ تک اولار پیر برسی و باشقہ برتیبہ عالملر تورک دیلی حقنہ چالیشاراق اوج نظر تیبہ بہ گلبرگ و دہلہم دارلوف تورک دیلی دورت نمویہ تقسیم ایہ میر: شرق- قزلب، اورتا آسیا و جنوب تورکوسکی شرق نمویلا رشی دارلوف، تکی سہ ی قویلا رینہ یا ناسدیر میر، قزلب قیرنیز والیم... اورتا آسیا، تورکک و سارت و اوجوالیہ ہ یا چین نومسلا کرک تورکوسکی، جنوب ایہ تورکمان، قزلب، آناطولی و آذربایجان تورکوسنہ یا ناسدیر میر، 3 بی نظریہ بر جوق عالمی نظریہ قبول اولنہ شہرکہ اوراد تورک دیلی منی جیفاتای و اوفوز تورکوس سنہ آبریلار، جیفاتای تورکوسنہ مؤز بیلیک منشی قزلب داخل س، اوفوز تورکوسنہ ایہ تورکمان، آذر باجان، عثمانلو و	یو برایی سو اللو لازمین جوابلار آلنور، صوکر تکلیف اولنور اوفوز و جیفاتای لازک کولونہ سی حقنہ ہ باشقہ محاضہ اوفوزون قبول اولنور۔

سو اللر	جوابلار
1- هرگاه بزرب لہینہ باووی ایہ یک نہ ایچونہ گیتلر ایچہ من روسلایشر ؟ 2- تورکستان ایہ نانارستان آوی اولوقلار منی اولنارک ایکی اسہ: ناتار تورکک کلہ لرینہ مالک اولمالار منی ثابت ایہ میر، سیز اولاری برک بریکو، منان ماس کلہ صید فخاش اولنور سو بار دہ برقدہ ایضاحانہ ویرک سکر ؟ 3- قدمیہ عربی یا تورکلو منینتی ایہ ی ؟ 4- تورکلو منینت نیرہ دن آکسیلا ؟ 5- تورکلو آلتای دان کلہ منلور، آلتای دغلا رینک جنسہ تایلان کھنڈ کھرک آتاری؛ تورکلو منی اولماسی نیرہ اثبات ایہ 6- نظامیون نظام و فضولی کیم شای کیمیز تورکلو یوق تارکیم شعر دیلنگہ باشلا شتلار ؟ 7- تورک دیلیک منینت ایچونہ انقلاب ان اول چالیشان لار اولماسی سی ؟ 8- تورکلو زمانہ اوفوز و جیفاتای طیفہ لریندن آر ایسیلا ؟ ساختہ داینیلما دیقنہ و کشف رسنہ اوکا دیقنہ اولاک قایانور۔	و برایی سو اللو لازمین جوابلار آلنور، صوکر تکلیف اولنور اوفوز و جیفاتای لازک کولونہ سی حقنہ ہ باشقہ محاضہ اوفوزون قبول اولنور۔

صدر
کاتب: منت نوروز

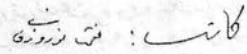
برات القول نهم 73

1925 - ایلاک 27 سی نو باریده ندقیق و تنبع جمعیتی (تورک دیلی تک بگونگی وضعیتی، عرب دیالایس الفبالی ایله توسیع و تنظیمی بارکنده تعیین - ایندیگی محاضره تک) اجلاس سی جمعیتک سؤل کاتبی میر باقر میر حیدر زاده آجیق اعلانه ایوب خواجه سی ایبرکه: جیبی آبارمان اوتری اجلاک بر صر ویر کاتب انتخاب اتیون. صد لیکه یوسف خاضر زاده کاتب لیکه دن نعت نووروز و خف انتخاب اولونورلار.

قارستوراکلی مسئله: تورک دیلی تک بگونگی وضعیتی، عرب دیالایس الفبا - لری ایله توسیع و تنظیمی بارکنده. (مخاضره).

ایسیدیلدی	قطع اولوندی
محاضره چی بولگنی عبد العظیم رستم اوف محاضره یه با سلاوب بر ساعت تورک الفبالی موضوعنده دانیشور وقت دار و مساعد اولما دیغندن محاضره تکس بقیه سی و محاضره یه دایر ویرله بکجه مؤالراک ویرله کی کلان اجلاسه قالماتی ایچون تکلیف اولونور.	اجلاس ویرله محاضره چی دکلمه - یوب بقیه تک کلان اجلاسه یا نیر بهمانی تحت قراره اولور.
	اجلاک صدر طرفندن قابالی اعلان اولنور.

صدر:

کاتب:

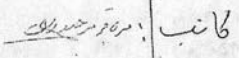
برات القول نهم 12

1925 نونجه 21 نو باریده ساعت 2 ده نونجه ندقیق و تنبع جمعیتی داره تک اجلاسی بوهاب حیدر زاده تک صدر لیک، میر حیدر زاده تک، کاتب لیک، عادل قمرلی تک، عضولیک و ادبیات بولمه تک صدر لیک استوراکلی ایله آجیلور قارستورده دوران مسئله لر:

- 1- ارمنی سقییاسی تشکیل ایتمک حقنه
- 2- مالیه قومسیون تشکیل ایتمک حقنه
- 3- جاری مسئله لر.

ایسیدیلدی	قطع اولوندی
آرمنی مسئله حقنه داره تک پیشنهاد. دینی صدر او قویوب، ارمنی سقییاسی سی تشکیل تک لوزوملی اولور و معنی گؤستریر.	هین مسئله نی اجلاس دکلمه دیکه ن صوگرا جمعیتده ارمنی سقییاسی تشکیل ایتمگی قبول ایبر.
آ- مالیه قومسیون تشکیل: مالیه قومیون تشکیل اولونارسه، جمعیتک مالیه ایشاره تک نونجه سنی گؤسترؤب مذکور قومسیون تک علیه صورته تشکیلنی تکلیف ایبر.	مالیه قومسیون تشکیل مسئله سی اجلاس طرفندن معارضه سنی الانفاق اولاراق قبول اولونور.
	باشقه مسئله اولما دیغندن اجلاک قاپانور.

صدر:

کاتب:

حق اعتقاد ایدر بر دایره تورکلرک انبئانی دینی تصورلری ن باشقه تصورلره اولدوغنی کیم (نوته نزم سانه نزم) آیه سوزنیدنرکه تورکی دینکر
 معاشره جی نوموضوعه مفصل معلومات وریوب معاشره کنی بشیریر
 صور ایلانسه تغلیف ایدر هر کیمک سوالی وارسه کتبی صورتده وریوب
 (ایکی سوال وریولور) معاشره جی جواب وریوب دییورکه: دینی تصور
 کرک نیرورن دوغمانی، بوه قومه برورر. دینک سبانه گله کسی انبئانی
 جعیلکرده تورفون نشئت ایتشدر. دینلر اارکنده خلق نقطه نظریه
 برجوتی هر یانلار واردر. معاشره جی آکقیلا رایجده معاشره کنی
 تمام ایدر. باشقه مسئله ده دانیشان ناطق حاضر اولما دینت ان
 ایلانسه تابانی اعلان اولوغنی.

صور: تکلیف
 کتاب: تورک نوزونه

برات القول نهه 4

4 دوقار 1925 نی سنه ده جمعه گونی نچوان نه قق وشیع جعیلکنک معاشره ایلانسی
 جعیلکنک کاشی جبراق مرخیر زاده آجیق اعلان آیه وپ تکلیف ایدر کرک ملسی
 آیریا فاند اوتری برصرد درکلاک سبیلورن ایلانسی عومیتله عباسی گل
 مهادی صحر و نعت نمودوروشی کتاب ایتخاب ایدر لر.
 نوبه ده دوران مسئله:
 تورک ملتکنک انبئانی تاریخی و دینی تصورلری حقیقه (معاشره)

ایسیدیلدی

تورک ملتکنک انبئانی تاریخی و دینی تصورلری حقیقه اولانسی فلما نوز معاشره
 ایتدی یاری سولیم بورکه: تورکلرک تاریخیه جین کلمه اریکنک لابن رلا لاسنی
 تشکیل ایدر جینی تحت چاپه سنه آلا رسای قومی اولدوغنی تاریخ بیلد بر سیور
 تورکلرک سئالده جعیلوب نسل بر قاری هر اولکه به داغیلوب تکمیل طنت کوره
 سبیر. تورکلرک انبئانی دینی تصورلر: تورکلرک قدیم ملت اولدو قاری
 ایویله انبئانی تاریخیندن اساسی مانیرمال بوقدر. «ضیا گونک آلپ کنک باز دینغه
 گوره تورکلرک انبئانی دینی تصورلری (نوته نزم) ایدر. اونلار اوی نه
 ملور باشا و شیرلر: دین نه در؟ سوالی اوزرننده بویورک سبانه لری کیمشیر
 غرب یازمیلاری دییورکه دین انلارک عادات و اخلاقندن نوزون
 سنلدر. بعضی س دییورکه دین انلارک روحی ویدل گوستو بر سبیر
 روحنی یا شیور بوخود گورورکه بولگیب باشقه برلده گور. آسلیم گورورکه
 اوزن سیرینه درر. تکله شکرکه من بوردانام سن اولن گون نه در. بس بو
 آری بر سبیر. انبئانی وحشی گوبنی روح حساب ایدر دایر. اونلار بوخولاری
 حقیقت حساب ایدر لری. بوللار دییورکه انان نولنه اولکن روحی گوریر
 صوکر باشقه دونه گیمه رک انانیک گورینه گورور. اونلار دییور دایر
 بابا لاریک روحلاری حیوانلارک خالنه گیمه رک گوریرنه گورور.
 اولکن ایچونه هنوانلاری نقس حساب ایدر دایر. شلا و غونخان. اولکوز
 سوزنیدنر. بر تورک عئیره و جعیلکنک آدی در. قویون - قون عمر بلم
 آور و بالار ایه بولک. دینیه لر. بوللاردان باشقه هر بری بر حیوانک آدی
 ایلان رلا نوب در. نوشقا سبچقان دییورک کیم...
 «نوته نزم» تورکلرک اوز سوزلری دکلدر. تورکلرک دینی اعتقادلاردان
 بری ده بویورکه دین دولت سندن عبارتدر. ناسلار کیم بوخکه (آپ، آتش،
 خاک، باد)، اونلارک کیم ده حیوانلاردان عبارتدر. اونلار حویلا راده

1926 عی سنی 1281 بانواریه گونوز ساعت 3 و 3 بجایان تدقیق و تنسیع جمعیتک اداره اجلاسی و هاب حسن زیاده تک صدارتی، میر باقر میر حیدر زیاده تک کا ننگلی و سفید صدارتی تک اشرف لاری ایلد آجیلور.

نارستوده دوران مسئله
آ- اداره تک گونوزیگی، مکتوبیلا ره مرکز دن جواب و برپاهه کی، جمعیتک مالی جهند ک
ضعیف الوب گورو کی ایشر تک نالوب ناخبره دوشمه کی دویلا ره چاره-
بر آرائیسی حقنه ه
ب- جاری مسئله نر.

ایضیه ک	قطع اولوندی
ص- رمجای آچه بقده ان مرکز اولوندی اداره ده اولوندی تیلات و برسیه کله کلینس انتظامی لایق بارکنده معلومات ویرود مرکز دن مکتوبیلا جواب دیریمه دیگی تبدلاته اسناد ویریمه	اجلاسی صحرک بیاناتی د تکله سیکه ن صورتی صحرک بشهبا ره بی عویضیه قبول ایوب اداره - حواله ایبرک یاخول گونوز ده صحرک بشهبا ره
ایتمس لر ونه رحالی ضعیفن خلاص اولوب چالینس نه بدوتمه قدر لایق باخاندانلهار تا سف ایوب تکلیف ایندیکه: بر یاخول گونوز ده اداره عی اجلاسی چاقر و اولوب سه فرقدن - امر لایق قرینه سندن. تعویب لار تورا سندن - هکار لار افاقندن ناینده دعوت ایسون.	ایوب اداره - حواله ایبرک یاخول گونوز ده صحرک بشهبا ره
اجلامه صحر نخلن جمعیتک وضعیتی بر گونوزی اداره تک وضعیتی بر اولوب علاقه داریمانی بیان و اجلاسه علم ایوب قطع قرار ایته نیسون.	مطابق عی اجلاسی چاقر- سون

بکنته بر مسئله ارماد بقده ان اجلاک تابانی

صدر
کاتب: سه

1926 عی سنی 1281 بانواریه گونوز ساعت 3 و 3 بجایان تدقیق و تنسیع جمعیتک اداره اجلاسی و هاب حسن زیاده تک صدارتی، میر باقر میر حیدر زیاده تک کا ننگلی و سفید صدارتی تک اشرف لاری ایلد آجیلور.

نارستوده دوران مسئله
آ- اداره تک بقده ان ایتمس مالی مسئله تک وضعیتی داو باره ده قومسیون سچیلیمه کی لزومی
ب- امرنی سفید سی مسئله سی
ج- جاری مسئله لک

ایضیه ک	قطع اولوندی
آ- مسئله بارکنده اداره تک بشهبا ره ارقونوب، صند و عمار عادل نریمه که نگیه معلومات ویریمه مالیه ایشلر تک اوله و نمیه گیروده اوله و عی گونوز بر مالیه ایلمه تک نریمه کی ایوب مالیه قومسیون ایتمس ایجاب ایتمه سونی سولیمور	قطع اولوندی
ب- مسئله بارکنده بر چوق ایگی طرفی مذکره اولونور	ارمنی مکتوبی تک و بر طاقم کتفه سیبار گونوزی لایق سوزا ارمنی سفید سی ایتمس حساب اولونوب، ارمنی مکتوبی تک موجود سفید سیلا ره آلوب ایتمه لری تحت قراره آلونور.
ج- جاری مسئله معافنه اجلاسی لاری تک دوام ایتمه برپاهه کی حقنه مذاکره اولوندی	دوام ایتمه برپاهه کی تحت قراره آلوب قطع اولوندی که عبد العظیم رستمونه بازیمس کنگلی جعه کا شده فرقی الدنایک موضوعنه گیمیش و ردیگی معافنه تک بقیه سنی دایه ده مفضل و اطرا لای صورتنه و بریمس

صدر: سه
کاتب: سه

برات القبول نمبر 18

1926 نمبر ایلیک بانوار آئیک 30 می گونی بخوان تدقیق و تتبع جمعیتک هیئت اداره جمعیتک اجلاس ی، مسک زاده تک صدر اس و سر حیدر زاده تک کتابتی ایلی واقع اولور.

مذکرات یومیه: 1- جهری کتابت مری طرفندن وارد اولوش معلومات وریفکی آثار عنقه جمعیتک 2- جاری مسئله لر.

برات القبول نمبر 18

1926 نمبر ایلیک بانوار آئیک 18 می گوند بخوان تدقیق و تتبع جمعیتک اداره اجلاس وهاشمی زاده تک صدر اس و سر حیدر زاده تک کتابتی و صند و دار عادل تمرلی تک اشتراکی ایلیک واقع اولور.

مذکره یومیه: 1- خادمه معاش ویریله دگندن اداره ایلیک گورو و لوله کی 2- جاری مسئله لر.

ایلیک یلی	قطع اولوندی
-----------	-------------

معلومات وریفکی صدر طرفندن او قوندی. مذکور کنده اولان آثار عنقه بار کنده اطرانلی مذکرات اولوندی.	مذکره د نضر کرا ویریلیمش معلومات ایلیکی حساب اولونوب قطع اولوندی که: عمل مذکوره بو شخصلردن عبارت بر هیئت گونده ویریلیمش لازیمی تدقیقات عمله گونریک ایچون 10 آثار عنقه قوشیم. سندن یولک فاضلیوف، 2) فزین سیری و جمعیتک عضوی عیبک گل محاموف 3) اداره طرفندن حیر با قریر حیدر زاده. هیئتک گلبوب گلیم ایچون کویا یل نقلیه ویریلیمش معارف قومیالغندن استماع اولونون.
---	---

آرتیق مسئله اولما د یغندن صدر اجلاک مابالی اعلان ایندی.

صدر: ح

کاتب: سر حیدر حیدر

ایلیک یلی	قطع اولوندی
-----------	-------------

برخی مسئله بار کنده مسئول کاتب دانوب معلوم. مات و سر کله: معارف قومیالغندن مری طرفندن 10 ماکله ویریله دگندن جمعیتک کاغذ لاری و دعوت نام لاری سینی قبول ایلیک آبار سیرور. اورد که لازمی وقتند ه اجلاسی چا فریاق ممکن اولمور. مذکور خادم اداره دن زلفت حق ایستد بور. اگر خادم زلفت حق اولراق برتیبه سنا سه آیه معاش ویریلیمش اداره تک ایلیکی دایما ناجاق. علاوه بشنهاد ایلیکجه اجرائیه قوشیمندن جمعیتک استیسانه جواب گلند کیم موقتی اولراق یول آلندی. گوندن اعتبار آ آیه اوچ سات خادم جمعیکی جعفر اوند زلفت حق جمعیتک صند و قوندن ویریلیمش.	مسئول کاتبک بیان نامی کله نده یکنه صور کرا، جمعیت صند فندن موقتی اولراق بود چه تصدیق ایلیک نه کیم زلفت حق اولراق آیه اوچ صندت خادمه ویریلیمش قبول اولوندی. معلومات و تصدیق ایچون عمومی اجلاس تحت قراره آلندی.
---	---

آرتیق مسئله اولما د یغندن اجلاس قاپانندی.

صدر: ح

کاتب: سر حیدر حیدر

اولا گوره راجه مسلمه سی باغله ربریک مزه
اصهیت و مرادب مزایایه علاقه به گیرشوب
کتبدر سینه جواب و مرادب ه دستور العمل
گوشه سینه آفتاب او وقت در زوون بر راجه
علمه گام بگر

اجلاس بر پایه قراره گله که براده و وثیقه جاب
اینه مرادب عضوان و سببونه بومسته تک
عیانه گه بر پایه سی اداره به حواله اولونده ی

تخلع اولونده ی که : اقلا هر کلا گونده بر رنده
اداره تک اجلاس اولونده ی هیجی اعلانیه
سقییا لارک هشتلرینی جاز سون

بودن با شق اعلانیه سقییا لارک صدر و کاتیلر
سینی اجلاس قومیتیک صدر سینی فرقه تبلیغات
سقیسندن رنتر نماینده ، سالیه قومیتونی
صدری فلما نون و غار نیه مری عسک
گل محمد اوش دعوت استون

هیجی معلومات دیکله شمه بکنه صورگرا اجلاک
برقراره گله که اومعلوماتک صورتنی اول
گوشه سون آتار عقیقه قومیتونه اطرائلی
صدرته تحقیق و تحقیق اینته ایچونه ایکنی
جبار امروندان خواهش اولونده جمعیتک اجلاس
گوشه کلوب سغافهی معروفه ایوب بیانات
و رسون

مزاکره دن صورگرا تخلع اولونده ی که : هیج معلومات
دره قوتک لکوشی گوشه رابلیون مرکز
اجلاس قومیتونه بر صورتنه ارضی قومیتار
لغه اقتصاددی و طلبی سقییا تک صدری
سی خاصا یونه

اجلاک ساحت 9 ده صدر طرفندن تاباندی

صدر :
کاتب :
میره قورق محمد

برات القول نم 19

1926 - ایلیک 24 سی نورالده نجران نذوق و شمع جمعیتک اجلاک و هاب حسن
زاده تک صدر لیک میر باقر میر صدر زاده تکله کما تبلیک المین آچیلور

1- جمهوریه نذوق اینجه گیتیش قومیتیک معروفه سی
2- اقلا مازا غلار کونیه اول آتار عقیقه بارنده آتار عقیقه قومیتیک نجران
3- جبارک مسئله لر

ایصدیلدی قلع اولونده ی

1- مسئله ده جمهوریه نذوق
ایچون گیتیش قومیتیک با زبلیش
مخروضه سنی منزل کاتب میر حیدر
زاده اوقدی

1- مسئله ده جمهوریه نذوق
ایچون گیتیش قومیتیک با زبلیش
مخروضه سنی منزل کاتب میر حیدر
زاده اوقدی

2- ایچون مسئله ده مازا غلار کونیه کگی
آتار عقیقه بارنده آتار عقیقه
قومیتیک ششهادی اوقتونوب
خیلی مازا دن صورگرا باخون زمانه
اورا به کیمیلوب زبانتا خیر ایله یکی
بارکنده هر طرفنای مذاکرات اولونده ی

2- ایچون مسئله ده مازا غلار کونیه کگی
آتار عقیقه بارنده آتار عقیقه
قومیتیک ششهادی اوقتونوب
خیلی مازا دن صورگرا باخون زمانه
اورا به کیمیلوب زبانتا خیر ایله یکی
بارکنده هر طرفنای مذاکرات اولونده ی

3- جبارک مسئله لر :
اجلاس طرفندن متفق اولراق قبول
اولونوب تصدیق ایصدیلدی

3- جبارک مسئله لر :
اجلاس طرفندن متفق اولراق قبول
اولونوب تصدیق ایصدیلدی

4- کورک لوشی قومیتا سته تبریکه
تلفوز ای گونده رابلیک بارده
مذاکره اولونده ی

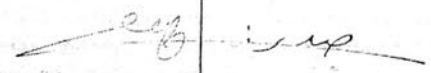
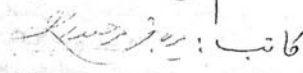
4- کورک لوشی قومیتا سته تبریکه
تلفوز ای گونده رابلیک بارده
مذاکره اولونده ی

5- مرکز ای اولان رابلیک عقیق لیک
بارکنده دانیشیلدی و رابلیک تک
تولند بر لیکه خورنده
جبار دانیشیلار و لری اظه اولونده ی

5- مرکز ای اولان رابلیک عقیق لیک
بارکنده دانیشیلدی و رابلیک تک
تولند بر لیکه خورنده
جبار دانیشیلار و لری اظه اولونده ی

۱۹- دورنوی مسئله در کاتب معلومات در برگیرنده:
 اداره کرده اینته بیلیمش امانه لرون برقیبکده
 ارسون و هوش اولیوب ایکن ارارون دن
 ورمه تک جویای آلتوب او برسیلورده هین
 جراب بوخدر.

جاری مسئله در مسئله اولیاد بقنده ان اجلاک قاپانندی.

صدر:
 کاتب:

برات القول نهم 22

1926- الملک های آینک 27 گوننده تدقیق و تنیع جمعیتک هئیت اراد اجلاسی
 و هاب حسن زاده تک صدری و سرباقر میرحیدر زاده تک کتاتبی ایله آچیلور
 مذاکره یوسیه:

- ۱- جهری نیرشیل بارسک عریضی.
- ۲- ندراشین و جمالیه معنک و بردیگ معلومات.
- ۳- آذر باهیان تدقیق و تنیع جمعیتک نره لی مکتوبی و مرکزی جمعیتک قنوغرافی
 سقیه سنک گو ندردیگ معلومات تاریخیه.
- ۴- اداره لرون اینته بیلیمش امانه باره سنده.
- ۵- جاری مسئله لر.

برات القول نهم 23

1926- الملک هزاره آینک 10 گوننده نوجون تدقیق و تنیع جمعیتک اداره
 اجلاسی قعیلی صدرته معارف تومساری بیلیمش موسی زاده تک صدری،
 سرباقر میرحیدر زاده تک کتاتبی ایله آچیلور.
 فوج ده کی مسئله.

- ۱- باکودون گلشیر تقی هئیتک معنی جمعیت ارادسی لرون دن فارشولامای.
- ۲- جاری مسئله لر.

ایسیدیلدی . قطع اولو ندی

۱- برقی مسئله باره سنده نیرشیل بارسک و بر
 نیک عریضه سنکی کاتب او قویور. هانیکه
 گو شتر یور جهری ده ایکن عمل ده دینه و آثار
 عتیقه اولمانی و خواصن ایله بیور با باس
 نیرشیلکنه اوزنه اجازه و بریلین خفریات
 آبارسون و با جمعیت اوزی نماز درسیه.
 نیرشیل منیره برانغام و برمک شرطینده.

۲- ایکنی مسئله در جمالیه مکتبک معنک شاه
 حسینک و بردیگ مکتوب او قونور. هانیکه
 گو شتر بیور ندراشین کنه سنده لهنه نیر لرون
 اولدوغنی و اولارده خفریات آبارسانک
 باشی نتیجه لر و برسیله ده تیه ایله بیور.
 بداره ده جمعیتک نظرین اوزیه جلب ایله بر.

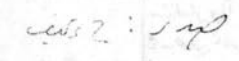
۳- اوچین مسئله در مرکزی گلن نره لی
 مکتوب او قونور.
 حیاته تطبیق ایله یلوب عمل ایله بیله سی
 و برای معلومات ایله سا قلا نیلماسی
 تحت قراره آلنور.

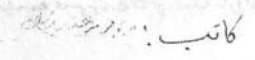

ایسیدیلدی . قطع اولو ندی

نولاش موسی زاده مکتوب هئیتک نوجون
 ارکله سنده اولار آثار عتیقه لری تدقیق
 اینک، نیرشیل وانگ و خرابه گلانده
 خفریات آبارماق نیننده اولدوقلاسی
 بیان ایلوب هم صورتده کویک ایله بیله.
 تک لازم اولدوغنی تیه ایله سی.
 قراره آلندی که: مکتوب تقی هئیت
 حسن و غیثه قبول ایله یلوب نوجون
 تدقیق و تنیع جمعیتک طرفیندن تقی
 هئیتک اوچ نفر معنی جمعیت طرفیندن
 کویمکی و نیرجه چی و بریسون. لازم
 ایلی و سا بله نقلده نی و برنگله برار
 نراه کیلان خفریاتی ایچون خصوصتی
 صورتده اوچ یوزمانه قدر خرج ایچون

باشق مسئله اولیاد بقنده ان وقت دار اولدوغندن اجلاسی قاپانندی.

صدر:

کاتب:

اوله عنوان شهر بنده و نوع اولان مشهور خانلق
 سناری کی تک تدقیق حقیقه ایضا حالت
 فریب دیبیرکه مذکوریناره تک بنا
 ایله بله کی تقریباً اولته عصره عامه اولوب
 سکون تورکلرینده ابو جعفر شمس الدین
 بیلدیکلر تاریخینده اولوب مردم آینه
 555 تاریخ شهر بنده یا بله پیش در
 شهرین انجمنه شهاب قلم بنده اولان
 آ تا بابا، گوته ای خصوصیه معلومات
 اربوب دیبیرکه مذکور کونیه آذربایجان
 آتا تکله ری عمر بنده تقریباً 23 می سنه
 خانلق سناری کی نده اقدام تیکلمیش در
 آخره قارا باغلارد بولولان شاره لر
 حقیقه قیصه معلومات و مرقله تورکون
 ایله برین یارگ اولدوغنی سولدی.

ادبی جان مشوره و تنکله گنج گنجه و هوانیکه ایستی اولدوغنه دانینلاری
 اجلاس صدر طرفینده قایالی اعلان اولدوس.

مورخ و تاریخ

کاتب

برات القول نهف (24) + 1078

نفرات تدقیق و تنیع جمعیتکده عمومی اجلاسی 28 بیله حزرانکه 28 نه فرق نفوسیک
 و آذربایجان آلا رفیق قومیتکی نماننده ارنیکه اختراکی ایله جمعیتکده کاتبی میراقر
 سر حبه زاده طرفینده آجیوب اعلامه تکلیف ایله بیورکه، اجلاسی آبارمان
 انزی بر صبر و دیرکاتب انتخاب ایله بهمنی تکلیف ایله بر اکثریتیه صبر تکلیف حسن
 صحرکی کاتبیکله لطیفه حسی زاده سیدیلور
 مذاکره یوسیه

نفرات تدقیق و تنیع جمعیت طرفینده خرابه گلانده تدقیقات و خفیات آبارماق ایول
 گونده ریمیش علمی هیئتکده معروفیسی

- 1- خرابه گلانده اونوک 18 دن 28 تک آبار بله پیش خفیات و یا بله پیش ماندر
- 2- یالار بارکنده برو فیور سکونوفیک معروفیسی
- 3- یخون شهری نحصا سنه بولولان آثار رفیق ارنیکه تدقیق بارکنده حسی بان
 عظیم بگونکده معروفیسی

3- جاری مقاله لر

ایضیه بیلی قلع اولوندی

1- می مقاله ده برو فیور سکونوف دانشر اول
 خرابه گلانک نوع جغرافیسی و نئونوگرافیسی
 بارکنده معلومات و بیورکه خرابه
 گیلانک آرنی دیبونو تکله و طلعه و بیورکه
 ایلاکه خرابه گلانک اهل ایران شغلارینده
 سا سیله درورنده ارنیکه گلان رینیلر اولدولر
 کلیمیکلر شهر آبار بله پیش خفیا نشان یا بله پیش
 ماتیرالار دان وادلاک هاکی عصره و هانگی
 قومیت مدته سنوب اولماقی حقیقه بیانات
 و بیورسا دیبیرکه عمومیست اورور خرابه گلان
 آ ناره نیکه تقریباً 11 می 12 می شهرک
 سنیلرینده اولماقی در . آن اول بزانسی
 صورکارا - سا سیله هر صورکار عرب سنیتی
 اولدوغنی قیه ایتمدی

2- می مقاله خصوصیه حسی بانک عظیم بگونوف انی
 اگر سر بله پیش سنی ارک علمی تدقیقات

برات القول نمبر 26

18/4

1926 بی ایلیک آف نوٹس آئیٹک بر فی گوئی تھوون نہ قنی و متبع جمعیتک ادارہ
ایلیسی بولڈاشی وھاب حسن زادہ تکہ صدر لیگی، عادل قمری تکہ عضو لیگی
و میر باقر میر حیدر کاٹنگلی ایلی آجیلور
فارستور دوران مسئلہ ل

- 1- اور دو باد داہرہ سندہ بولڈاشی وھاب حسن و تارقی ماہر یا لار و ادنہ لگتہ ضعیف
اولیاسی حقنہ
- 2- جاری مسئلہ ل

برات القول نمبر 26

تھوون نہ قنی و متبع جمعیتک ہیست ریاست ایلیسی 1926 بی ایلیک آف نوٹس
آئیٹک 3 بی گوئی بولڈاشی وھاب حسن زادہ تکہ صدر لری و میر باقر میر حیدر
زادہ تکہ کاٹنگلی ایلی آجیلور

کاتب جمعیت نوٹہ لری تکہ ضعیف لیگی بارہ سندہ دانیشور۔ منہ اگرہ
دن معلوم ایلور کہ جمعیت اور انکلاف دنرہ قنبدہ علی الخصوص نبتون
قرانی بولہ۔ جمعیت نرہ عکاسی آ پارتنک و بر خود وز نیلک اولیاسی
حسا خبر

اور گا گورہ ایلیاس جمعیت نزدیندہ بر عکاسی بیور و تکہ آجیلو سی
و ادتک ایلیور نہ مکمل بر آ پارتنک آلتاشی و خود و نریک سا قلا
نہما سی قنبت نرہ آلدی۔ بونک حیاتہ تطبیق ایہ بلہ سی
ایلیور معارف قومیا رینہ سر جمعیت اولیویوب نزدیندہ تشبہات
ایہ بلہ سی قطع اولونہ سی

صدر

کاتب: مرہ قمر حیدر

ایلیسی بلہ سی قطع اولونہ سی

ایلیسی بلہ سی	ایلیسی بلہ سی
1- ایلیسی بلہ بارہ سندہ بولڈاشی میر حیدر زادہ معلومست و بر دس دیبر کہ اور دو باد داہرہ سندہ علمی دنار فی ماہر یا لار لار چو تہر۔ و اور دو باد دہ موجود ایلیاس جمعیت نرہ لگتک فعال تہسز لگتی جانسی آلتی آیر تشکیل اولونہ سی برگرتہ رھج بر ماہر یا لار و معلومست میر حیدر۔ حتی باز یلان کاغذ لورہ بلہ مواپ و بر بلہ بوس	2- مذکورہ نتیجی اولارق قطع اولونہ سی کہ علمی کاتب میر باقر میر حیدر زادہ ایلی حقنہ تکہ سندہ، اور دو باد تکہ تاریخی و اتھادی وضعیتی اور گرتک ایلیور اور دو باد گرتسون۔ اولو اور دہ نوزہ گرت حکم و اساسی بیور تہ تشکیل ایلیور ایلیسی اور دو باد تکہ داہرہ سندہ علمی ایلیسی لازمی معلومست و ماہر یا لار نوبلڈسون

بشنقہ سندہ ایلیاسی بلہ سی

صدر

کاتب: مرہ قمر حیدر

1926 بمی سنه سنطيار آنکه في نده توان نديق و شمع جمعيتک ميري
اجلاسي بولده شي و هاب حسن زاده تک مهارتي و ابراهم فضل صادي
زاده تک کاشيکي ايله آچيلور. اجلاسده انکري نقره عفو و برنجيه
نقره آزر بايجان بيه اخلاصي انيمتوت طلبه لري اشتراك ايريديلر
مذکوره اولونا جاق مسئله :

وقدمي کاتب مير باقر مير حيدر زاده تک اوردوباد دايرونده ايتديگي نتي
سماجتت حقيقه و معروفه شي.

آ- آزر بايجان ادييات جمعيتک شعبه شي نقره نده تفصيل ايتک .
ب- جاري مسئله لري.

ايشيه يلدی

قطع اولوندي

آ- برقي سنده بارکنده و علمي
کاتب مير باقر مير حيدر زاده
اوردوباد دايرونده ايتديگي
نقره سماجتت نه دايرو اوردوباد
باد و موجود آثار عتيقه
بر بارکنده مفصل عروضه
ايتوبه معلومات و برسيور
معرضه قورقوي اولاراق برلا
ت القوله علاوه ايتديگي
اجلاس مير حيدر زاده تک فعاليتيني و کوميا-
حقتنه اوردوباد دايرونده اوگره نديگي معلوما-
تلاي کفايتين حساب اولونا راق قعه بر ايشيه يلدی
عظورون مهدي تک حاجي کاشيکي معرضه جي و برنجي
معلوما تلاکرت چوق اهيديان اوله يقين قيه ايتوب
تکليف ايريديلرک بومعلوما تلا بر اخباري و رساله
کي کتابچه بار بايوب عمومه نظر ايتديون . اولاس
مشاره ليه تک تفصيليني مقده صورته قبول ايتوب
برنده اوتري ميش نقره نده مهارت بر حوضيون ايشيه يلدی
مجمعيتک حاجي کاشيکي ۴۴ نومان ايتدي زاده ۴۳ مير
باقر مير حيدر زاده ۴۴ رض باي زاده ۴۵ اولونقل
صادق زاده .

+

آ- ايشيه يلدی حقه و علمي اولونقل
مصادق زاده معرضه ايره رک آزر با-
يجان ادييات جمعيتک نقره نده
شمعيني تفصيل ايتديگي تکليف
ايشيه جمعيت نظر سماجتت
اوتري مير حيدر .

نقره نده تقين و شمع جمعيتک هئيت اداره اجلاس کالده ني ايتک آدوميت
آيتک کي نقي گونده بولاس و هاب حسن زاده تک مهارتي و برنجيه
مير حيدر زاده تک کاشيکي ايله آچيلور. مذکوره مهدي کاشيکي
نقره شمعي بارکنده عروضه نقره نديگي مجلديک حفر ياي بارکنده و
صندوقدار عادل قورقوي تک ۴۶ اديويت تاريخي عي نقره جاري مسئله لري.

ايشيه يلدی

قطع اولوندي

آ- برقي سنده بارکنده کاتب بهانات
ديرو ببارس گور نديگي جمله
جمعيت طرفندن حفر ياي آبار بهانات
لازم اوله وعظي قده ايتدي. حفر ياي
ايون تقينيني سميانه گوره اولونقل
سيفلک طرف اولونا نيم و مذکور
حفر يايته جمعيت طرفندن ايکي نقره
گونه ريله نقي پشنهاد ايتدي .

آ- عروضا و قونده بيفران همگرا ايتديگي اوگره
اولونقره آخوده مشاره ليه تک نقره
نظره آلونق و مکانات اولاراق انکري
سماجتت سلفلک جمعيت صندوقدار
و حاسبه جي عادل قورقوي ۴۶ و برنجي
قبول و تصديق اولونقره
ايشيه يلدی حقه و علمي عادل قورقوي تک
ديرو ببارس عروضا و قونور هائسيکي
گور نديگي مير حيدر زاده ۴۴ جمعيت صندوقدار
تکله حاسبه نديگي نقره نديگي
و حاسبه جي ايشيه هئيتت رياسته لري
جمعيت بارکنده ان ارکا بر مبلغ اعظم
و ساخور حق الزحمه و مبالغه
مکانات و برنجيون .

جاري مسئله ده مثله اولونا بيفران اجلاس قاپاندي

صدر :

کاتب : مير باقر مير حيدر

25 ستمبر 1926ء کو آذربائجان سے تعلق و تنبع جینیٹک کمیٹی اجلاس میں
 میرزا فرح میرزاہ تک صدر ریلگی، سید حسرتی تک کا تبدیلگی و 200 تفرہ
 کمی جینیٹک و رانڈیلا کے اشتراک کے واقع اولور
 قاریستورہ دوران مسئلہ
 2- بروفسور سیلاہرگ تزیل و انگلنڈ سے تعلق حقدہ کی معروفی
 ق- جاری مسئلہ

حقیقتاً کلینٹ اولور اور جیگتہ کی جمعیتہ ایس بلائی و سینٹا ترسیب ایسولہ

باشقہ برصغہ اولور و یغندہ ان اجلاس نمایاں

صدر

کاتب

برات القبول نمبر 30

1926ء کی ایلیٹ سینیٹا پر آئیٹک 12 می گوئٹہ بخوان تہ تعلق و تنبع جینیٹک
 حکمتا ریاست اجلاس و خطاب حسن زادہ تک صدر ریلگی، میرزا فرح میرزاہ تک
 کا تبدیلگی ایلا آچیلور
 مذاکرہ اولور نمایاں مسئلہ
 1- آہ تیز خردان گلین بروفسور میل لہ تزیل و انگلہ خفیات آبریکتہ اجازہ و بریکتہ حقدہ
 ق- جاری مسئلہ

ایشیہ ہندی

ذہنی مسئلہ حقدہ بروفسور سیلاہرگ معروفہ پرانڈیلا پورہ و بریکر
 اول پورہ میں سیر و دیکھ لہم کہ وہ نہ اجور تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 تم تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع اصل جینیٹک پورہ تک
 1- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 2- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 3- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 4- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 5- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 6- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 7- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 8- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 9- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 10- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 11- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 12- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 13- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 14- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 15- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 16- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 17- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 18- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 19- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 20- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 21- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 22- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 23- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 24- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 25- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 26- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 27- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 28- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 29- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 30- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع

قطع اولور ہندی

ذہنی مسئلہ حقدہ بروفسور
 سیر حیدر زادہ
 نقلین ابراہیم توستہ مند
 و علی شرا سندن اولور و تہ تعلق
 اولور
 حقدہ بروفسور سیلاہرگ معروفہ پرانڈیلا پورہ و بریکر
 اول پورہ میں سیر و دیکھ لہم کہ وہ نہ اجور تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 تم تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع اصل جینیٹک پورہ تک
 1- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 2- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 3- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 4- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 5- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 6- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 7- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 8- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 9- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 10- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 11- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 12- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 13- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 14- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 15- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 16- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 17- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 18- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 19- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 20- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 21- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 22- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 23- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 24- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 25- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 26- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 27- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 28- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 29- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع
 30- تزیل و انگلہ تہ تعلق و تنبع

باشقہ مسئلہ اولور و یغندہ ان اجلاس نمایاں

صدر

کاتب

برائت القول نوروزی
 چون تدقیق تتبع محققه عوی اعلیٰ شد و بر دیک قرار اوزره اوروزی
 دن کوریلین ما تریال لاری کن سه ایون ایون ایون او لوستی قوسونف
 بر عی اعلیٰ او قسرتیک ایکی سنه داغ او لور اعلیٰ ده اشتراکه ایلور
 مدیره رزاده مدعی بیکی عیون عیون اراغعلی صا در اراغ علی

ایسندلاری

قطع اولونسی

بشیش سنه
 او در و باده دایر
 مرید زاده ننه اده
 ایونک ما تریال لاری
 داجا داگه نکلدره
 کنه نکلدره سالیست
 ایون

اصلاسی اوروزی ر آنا عتیقه لری عتیقه
 کنه ب ندر ایون ذیلده که ما در کوی علاه
 اولاد کلام کوروس قبول ایلور
 ا قوسونق عیون لردن اولفضل صا دی زاده به
 وعیون صا دی لیه تا سرتیسی که عیون یلد اقرزی
 عتیقه ننه اوروزی دن کوریلین کنه عیون اوج کور
 اولان تا عیون عتیقه تا عیون ما کنه کنه لاری
 ادر و کور کور کنه ندر اوروزی ر عتیقه
 اولان معلوما دی صا عیون ایله سوره
 عیون قوسونق عیون اعلیٰ عیون عیون

مرید زاده بواره
 ده اده ایونک معلوما
 او قوسونق عیون اعلیٰ
 و سرتی

یا خرابه صلان و ارا دایره سه راجع معلوما
 آزا اوله عتیق مرید زاده کنه دن او دایره به
 معلوما عیون ایون کورنده ر لاری
 علاقه دار ادر لردن بوله اشد لیه ایون
 اول عیون و سرتی عیون اعلیٰ

دیر . ناستروده آشاغی قبرستانلی در . ناسترکه اطرافینده
 ایسه ایولر نیکیلیمیش اییشی . مراتی برنسله ده بودر که بودر
 برنسل ایچوره برنسله تار میشلار . هر هانک کورلوری کور
 ایسه ایگتوروب اورا سالاریدیلار . (سرت آبا کور) .

بوراراه تا بیلان دا شلاکه سینی سالی آفریقا و جنوب
 آورو پارانه تا بیلور . بوراران تا بیلان بودا نیکه اوزرنیه
 اکلری بوتقاری رسم اولو نیس برنکله نه دینی رابطه نک ده اولور
 غنی کورسیر بوراران برانش تا بیلور که اوستنده چکنه
 شکی رسم اولونوبور . همین بودا نیکه ملی کتبه دنه تا بیلور
 بیهیم بو جنوب دانگ عتیقه سونیه ریگیم سوز کوریت آزدور
 کورنله دیم کورنارماز . بورانک به نیش ایکی حصه بیا ریور
 برسی داش دورنیک به نینه ایلیکی ایکی به نینه عیون
 عیون سوز سوز کورناروب قیزیل دانگ به نیش ایله یوخاریده
 کورسیر ریگ برنکله به نیش بر اولاسی حکم ایسه بریم
 (آلقیش)

معروضه بیدایر کور سولور دیر یارب جواب آندی
 جاری عتیقه ناستر برنسل اولما ریغنان اولاس
 صر طرفنده تا بیلای اعلان اولونسی .

سیر
 میراقور محمد علی
 (ایسندلاری)

براسته بقول خود 32
 1326 ایالت او صواب ایند که بخیر است ساعت که ده گوان در حق
 و بیع محضیت اهلان بود است و هاب من زاده شد صدر ایالت و برادر جعفر
 زاده شد که تالیفی ایله اصلور مذاکره او فریاد و مسئله هیئت اداره
 طرزین کله بیکرجه سنه ایچون ترتیب دیریلی ایلی بلانی و فرج
 جدول «سخت» صری ایشر

ایشر	قطع اولوندری
------	--------------

مقرر فرج جدولی ماده
 نه ماده او قویب عضولک
 ایشر ایلی بقی علاوه لوله آر اولوندری
 او اولوندری

کله بیکرجه سنه شد ایشر بلانی
 لایحه قرابت اولوندری
 بر قدر توصیفایی و که نفسی بارانک
 علاوه اولوندری
 تمام ایله تصویب و تصدیق
 اولوندری مرکزین امر ایله
 قوتیه نینک تصدیق کونده رتله
 قراره الندی

صری ایشرده مسئله اولاد تصدین اجلاس قایاندی
 ایلامت صری
 کاتب مرزا فرهاد صری

ایشر	قطع اولوندری
------	--------------

ای اولوندری بلانی ناره بد
 مزاجیت اولوندری ایران
 ادوات و غیره
 دوزخ و عقیده بارانکی
 تعلیمات لاری جمع اند
 و رسمه خواهی اولوندری
 بر قدر مذکره دن صورت
 هر چه نینک ایشر ایلی علاوه لوله
 اجلاس طرزین قبول و تصدیق
 او اولوندری
 کله بیکرجه سنه شد ایشر بلانی
 لایحه قرابت اولوندری
 بر قدر توصیفایی و که نفسی بارانک
 علاوه اولوندری
 تمام ایله تصویب و تصدیق
 اولوندری مرکزین امر ایله
 قوتیه نینک تصدیق کونده رتله
 قراره الندی
 کاتب

و موده، اینو برتا ریش تربیت ابروسه
گوند ریک عقده، موده مدبری و بالاسک
علی بگوف، مواضعت اینه دنگلدن، حقیقت
مؤلفدن بدیه ده خلق قومیه دلا شور کینه
بازیلوب مراجعت اید بلیسی

۱۱۱- او جونی سبلاره جمعیته فنی -
کاشی بره فرصد رزاده نیک مؤلفدن
بخوان تاریخ و تدقیق عقده با بلیسی
کتاب طبع و نشر اید بلیسی سلفه اید بلیسی
فصوصه صدر ایضا صحت و بریر

مرکزین تعریف و اید رده سندن سوره
مرکز که یک جمعیته مؤلفدن طبع و نشر
اید بلیسی اساس قبول اولونور ایضا
قید اولونور که بیجی دود اولونور کنه بی
تفصیل سدرتده نظردن گونک ایچون دمی نغردن
تاریخ عمومی بر قومیهون سبلاره
۱- وهاب حسن زاده - ۱۱- خصصه صلی
۲ مدهی یک صلی سکر ۴ اول الفعل صلی دوق نادر
۳ عذر ایش زاده، رض یاش زاده
۴ مره فرصد رزاده، که یک طبع و نشر اید بلیسی
ایچون لازم اولاس فرج و معارفه خلق قومیهون
دلا شور اسی مؤلفدن بود ایضا اسی جمعیته اداره کس

اشبه بلیسی
صدر ایضا صلی دوق نادر
۱۱- خصصه صلی
۴ مدهی یک صلی سکر
۳ عذر ایش زاده

خوان تدقیق و تدقیق جمعیته اولاس لا زور ایش نه نیک نور اول ایش
۱۸ ایش گونی ساقه که ده مین ریش قومیه اولسنه و حساب حسن زاده نیک صدر ایضا
دایما تفعل صلی دوق نادر کاشی اید بلیسی

نذ انکه اید بلیسی سبلاره

۱- اید بلیسی خلق صلی دوق نادر جمعیته قومیهون سبلاره اولسنه
سوق عقده که تدقیق اید بلیسی
لوزی جمعیته سبلاره ارفه سلام جمعیتهون به سندن گوند ریش نیکور اید بلیسی
تدقیق ریش او جونی کی جمعیته فنی کاشی مره فرصد رزاده نیک کوان اولونور سکر اید بلیسی
دایما تفعل صلی دوق نادر اید بلیسی جمعیته ۱۷۰ سبلاره

اشبه بلیسی سبلاره جمعیته فنی
صورتده برفصوصه لایحه اولونور قومیهون
تدقیق اید بلیسی

۱- سرجی سبلاره مؤلفدن مرکز دن
جمعیتهون عقصون بلیسی او جونی

۱۱- اید بلیسی سبلاره ارفه، سبلاره
کاشی سلی و سندن اولونور
مرکزین تدقیق و تدقیق جمعیتهون اولونور
لوزی قومیهون سندن اولونور جمعیتهون
صدر او جونی

۱۱- اید بلیسی سبلاره ارفه، سبلاره
کاشی سلی و سندن اولونور
مرکزین تدقیق و تدقیق جمعیتهون اولونور
لوزی قومیهون سندن اولونور جمعیتهون
صدر او جونی

براست العقول نومسرو ۱۳۰۳
 ۱۳۰۳ بجی سلف قومز اینک ۲۴ بده . جوان تدقیق و بینه جمعیت اعلامی -
 مرکزی اجرائیه و مقننه سندی صدری یولداش با اینک صدر لگی در چند زاده
 نیک کاشلگی ایله . اصلتور . سدا کرده . قیامت دایره کی شاهی کده نده
 کاور و مقله سندن تا بیلک نئیر صفا اولدایم تدقیق اوجون گیتی ز صدر زاده نکر کورکی

ایستدیلدی	قطع اولوندی
۱- کاور و مقله سندن ، قرواق ده ، شیرانی	اعلامی شادلیک بیاتین دقلدی
۲- ادلی خلدین تا بیلک ، اساعی بولمک ،	قراره آلدی . ۱- تا بیلک اساعی قایلار
۳- دایم عدد قوی شیر قایلار مقننه ،	معاینه ایملوب موده . ۲- ویریلدی
۴- درگا وور مقله ، سندی و ضعیف ، و تا بیلک	۱۱- تا بیلک قایلارک تاریخ آهده اولوندی
۵- شکرک هاکی عفره عابد اولونقی مقننه	سینی ، شکرورکا وور مقله بیلدن داهدا
۶- بره قورمیدر زاره ۲ اطلاع صوره	که نیشی خلوص است آله ایله ایچون
معرضه سندی ۱	جمعیته عقول سندن اورا بده حقون نور سون
	گورده ایلمک ۱۱- شاه مقننه
	کا وور مقله سندن مهم آنا مقننه حق اولوندی
	گورده ، آنا مقننه قومننه سندن اعانه س
	کوره لک اورا ن قورمکنده ما نیت ایلمک
	دیهاره ده شاه حق ایله عقول مرکزی سوزده
	۱۲- دیهاره ده مرکزی آذربایجان
	تدقیق مقننه جمعیتی ، و ارضه لوزی -
	قومننه ایله معلومه ویریلدی

۷- هاشم سئل اولما دیندن اعلامی قما نندی
 صدر علی بابا
 کاتب برهان صدر

براست العقول نومسرو ۱۳۰۳
 ۱۳۰۳ بجی سلف حلایران اینک ۱۴ بجی کوفی سعیت کوره . جوان تدقیق
 بیله جمعیت اعلامی بره قورمیدر زاره نیک صدر لگی اساعی سونلر کا بیلگی ایله
 سندن . ۱- آذربایجان . ۲- رفقته قومننه سندن قما نندی سینه بقلده
 بخوان آنا مقننه سندن مقننه و معروضه س

ایستدیلدی	قطع اولوندی
۱- بر سله ده سوز ویریلک شادلیه	۱- قطع اولوندی
۲- دیشیو قونیه ، سندر قونیه	۲- لرد اینک سوز ویریلدی دقله بیلدی
۳- دیهاره ده مقصل دایم سوز	۳- بخوان آنا مقننه کی مقننه سوز ویریلدی
۴- بیاتینک صولنده بخوان ده با مقننه	۴- بیاتینک قونیه قونیه و کاجین صاحب
۵- قومننه سندن مقننه سندن ایلمک	۵- اولوندی
۶- قونیه ایلمک باره سندن سندن	۶- سوز ویریلدی آنا مقننه قومننه کی
۷- اسدی بره ره ملاحظه لره گورده	۷- افغانی سئل کی بره ره ملاحظه لره گورو
۸- آنا مقننه قومننه کی ایلمی سئل کی	۸- اعلامی سئل کی بره ره سئل کی
۹- کله کله اعلامی سئل کی سئل کی	

۹- هاشم سئل اولما دیندن اعلامی قما نندی
 ۲- اعلامی صدر قونیه بره قورمیدر
 کاتب

ایشید بلامی

قطع ۱۰ لوزری

صاحب ایدیلگی لازم گورلوسک
اللائقاف قراره آلیئر

ای صند و قدر و آرضه لوزری -
سه قیدانه کاتب . طبعی و اقتصاد
بوله به یکی صدر آلیئر استک ماره کله
علی کاتب پرونده معلوم و پرونده گیشن -
عضو لک عوملر تک سبیلگی لوزری
گورلوسک

پایه و رس مشعل

تاریخ داد بنای بولمه سنک گیتی آیشیلان
اوجونور

ارتق مسئله ادملا دیندن اطلاق قاپانیر

صدر
کاتب

برسات القول نومبر ۲۸

۱- ۱۰۰۰ لوزری لوزری مارش آیشیلان ۱۰۰۰ لوزری
۲- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری
۳- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری
۴- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری
۵- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری

ایشید بلامی

۱- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری
۲- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری
۳- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری

ایشید بلامی

۱- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری
۲- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری

ایشید بلامی

۱- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری
۲- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری
۳- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری

ایشید بلامی

۱- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری
۲- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری
۳- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری

ایشید بلامی

۱- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری
۲- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری
۳- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری

ایشید بلامی

۱- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری
۲- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری
۳- ۱۰۰۰ لوزری و بولمه رهبر لوزری لوزری

در باب ایلخان، گیدریشین، بوکیتی، و دانشبردید، هوسله ترک بر سیم
 ربابا سلا، او قومی که خصوصاً در قدسه درج ایتتمه
 «قیوراق»، گندی، آثار عتیقه درن کندک «ساری توپراق»
 که وشه فی آراسی می، با ضلعیندا، «قارا بزم»، آدینلی بر
 پیر و اردر بوراده گفته قیرستانلی بری اولوب، قیرستانلی را
 قوج دانلار و اردر، نوزده ریزده، ایلان شکلی، قازیلین ینه
 بر دیش و اردر، «قیوراقین»، که دینلری بوجور آدلاییش
 ۱- ساری توپراق، «- قانچ اولون» - شیر آمان،
 بورادان کین ایل بریمه آه رعیتیه شیرتا بیلر که نچان نوزده سلمه دیرلین
 ۱۲- قاراخان نیج، کندک خلق عومیم کنگرلی طایفه سفدن در
 اهالی سی تورک اولوب اکیچیلدله اشتغال ایدیرلر، دیریمین
 گندی، بوکنده خرابه لر و اردر که بورادان گفته سخی قابلا رتا بیلدر
 بوکنده ایچینه، «نه دیل اغان»، آدی گول و اردر، بوکنده دینلری
 بوجور آدلاییش، ۱- دینلر «- آخ و اف» - ۱۱۱- ده ره ساز
 ۱۲- قوروج، اهالی سی طایفه هارس کنگرلی در، «ته نه نتم»
 آثار عتیقه درن بوکنده «پیر سلیمان»، آدینلر قدیمی پیر و اردر
 اهالی سی عومما کنگرلی سایلر، «قارا باغلار» بوکنده
 آثار عتیقه، پوراغی بنا لار دران معدود، ۱- ۱۴- قبر سلا دی دن
 خانه، شماره لر در، فونلارک بری بوکنک ایلکس کینده در

حمله سفدن ۳۶۰۰ ایوه کی ایرانک مانگو، مانندان کوموس کنگرلی
 «قارا قوبونلور»، و اردر، فونلارینک مرا عملی عادتلری واردر
 که، نوزده ده علیه ورتیمیلر (منشا) «قارا قوبونلورک»، عادتلری قید
 ایدیلین ورتیم او قونور (خانیمیلار کندیزه یا شیعه اولان
 «بارچی»، گندی وار بورادا، آثار عتیقه درن سایلان «پیر»
 اولوب اولونده گونیدی، بوکنک حیه تی، خلق بون (دش هزاره -
 ابراهیم ابن موسی)، اولان دیریم، بوکندرک که وشه تلری تک
 آدی «شعبه»، «شبه و ساواغی» سینور «شعبه» یه
 اهالی سی طایفه کنگرلی آدلاییش شکل لری ایسه بالین اکیچیلدک در
 «پوسیان»، بوکنده آثار عتیقه به دایریمین بوجور بوکنده دینلری
 بوجور آدلاییش، ۱- قورک ده ره سی «- دوه لک» بوجور ادا در خلدیر
 دینلین بهر، «- قانچ اولون»، خلق طایفه بوجور بوکنور
 ۱- کنگرلی شاهی، «- فونلور» - ۱۱۱- «تالار» - ۱۲- قاسیمان
 ۲- کنگرلی، بوکنده، ۱۰۹۰، «شعبه»، یادارلار اوش تی، «نابیلی» -
 شعبه ی علیقی، عالی، او فلی آدی قوجا بوکنش و اردر بوکن دیدیگنه
 گوره، ۱۸۱۰، «نخی ایله چار روسیه سی قوشونی شریل عملی الیق زمان
 ننگر ده اول ویمین نصب ایدیلرلی حاکم»، «مغور و»، آدلاییش
 بوکنش تک بده تی ساغلام اولوب، دینلرینک هالی سی سلامت ایزی
 بالین بزم دینی بایل سیندر، بوکنک عادت هر ایل یای موسی داغا

شهم دینی، فرود ادا گفته آبادان نوشت نه لری اولدین معلوم در
کند که اهل طایفه عموماً کنگرگی اولوب ایریرسینه کجده یی ادلا اولدین معلوم
۱- صیدلی و احضار آغالی ای قاراباغلی و بوکیملری کند که کنگرگی

۱- به زکلی، ۱۱ سوزگولر ۱۱ اولدین دهره ۱۱ سارغ بورون ۱۱
دوزسان ۱۱ یاده سار ۱۱ اولدین تیه که ۱۱ ۷۱۱ بیلی ۱۱ ۱۱- ایند اوله
بوردا خدایچه ده روسی ایدین ده ره اولوب گفته قورسا نلی عیلاستری
بلییز کندک داملاما ادلی داغندا کیندر گل ادلی بر- ر افا، واردر
صلقی ایچی اولوب آری بوغدا تنه کی آلمدی کده لوقه تیند اتقال ایریر
چینو، بوکده آتار عتیقه دن معدود کندک جوارشمال کینده کی قورسا نلی ته

۱- ساجی دایشی، ادلی برداش واردر جودایش اولونلوقه تخمین
بره ترو یارم، او جالبی ۵۵، سانه ترو اولوب نوزده ریزه اوله کی شخصی
هیکل و صورتی حک ادیلین در بر طرفدن آت شکلی اوستونده انا
النه، که مان- آله یا زیار که او قوجا مین اولداسی، دایشین بر طرفنده
شیر، مارال، و داغ خلک شکلی حک ادیلین در باش طرفنده
صورت شکلی واردر و بوظیفه بره ایین اوی ده لیکور طرف شرقی
اولان آیف طرفنده کچک شنه لردن یاریلار اولدین سویله نیکر حال خرابه
اریار یلا موقولور کیندن او قوجا یور بورده یاری اولدین اتر سینه
بلییز معمال دا دایشین قونوغزلی کیمکی لارم در نکل اولدین نقل اولدیک
معدود یه قویلا س داغ ایتر اقدار، بوکده ده انا عتیقه ده کندک

بوکده شماره ۱۰۰، کوشلی اولوب، کوی کاشی رنگ و قرآن آیه لری
ایله یاریلوب به زیمشتر، کچیک شماره لری اورتالغندا کی طاعنه
۱- رب خلد ۱۰۰ هزاره، تورکان قودمی خاتون، جمله کی ادنونور
۱- کندک شمال شرقنده آسنی، ادلی یه اولوب بوردا دایین

ایچینه قورادر کند خلق تک بره برک بودک زیارت کیندر بر بوخل دی
صیغوب قاراباغلار کندینه کلنی سو، آسنی، ادلا یو کندک
شمال غربی تخمین ۴ ویرستیلغنده واردر، بلیلی گولور، و بلیلی ادلی
که مشنه بوردا ادا گفته آبادان افری گورونور عینی بلیلی
یرینک ادسی داغدا شنگر کوش نه سی واردر کندک جوار جنوبی کندک
کهنه قبر و گونده کوردر، هاهی بورالاری، پیر- ۱۱ نام زاده اولدین

کندک برور سیدلک غری تبه تک اوستونده، قولان، ادلی یور واردر
بوران شگور دیکه برار صیغ بار یلی، برور اوی به بقی رشینی نابلدی
تاسیف نه کندینک الله دویور جوق گفته لنگلر سبب سیدوب بارقلاندی
بوروشی قهملی جوار اولدین اگلا شیلر ملاحظه ایریکر (اعلا س عقیقه ترس
سر- بر باجوب ملاحظه ایلیور اولدین شال شوق طرفنده، قالایغ، ادلی
کهنه آبادان لری واردر بوردا ان گفته قایلار و برور ا عتیقه
شیلرک شگورده یا بیلدی سویله نیکر کندک سیدردا غلاری، یا یلا غلاری،
بورتلاری و که شملری بو جور اولدین، داغلاری، ا- تعبیه داغی
۱- داملاما، ۱۱ دینک، ۱۱ سوزور ۱۱ قالد اول، نونک آنگده
در امیش مارماق، ادلی مسور دایشی، اولدینا باغ غلاری

گیرتوس بخوان موده سه بر میتم بودغه دینه بوا یکی جور سنی بیلسی بودا وان تازیه
 گذرتمت با قاسم کنگر در اعلاسی عسکری بر سر خمدار او نشا نندله با ناس
 ملاطفت ابلیر ، گندک شرف لافنده وار ، ایله گلی بو ، و ش ه باغی ،
 ایله بی بوک او ستونده بو بوک قور و ار در شاه تخت ننگ که وشلسی بو بوک ادلائیر
 ۱- شاه باغی ۳ آغ بولاغ ۴ قلا لیری ۵ شاه آرخ ۶ بو آرخ آنا رعت بدون
 اولوب آره جانیده ای بیلار گنیر بوی ش ه تخی گندی جوار نیرله گوبلوسه
 بو بوک دوز قته لر دینه آنا بیلسر گور دوز بو آرخ ایله بو بوک دوز
 سو وار ساق ایته مور شدر آرخ حال صخره دولر بولوس داد ننده
 قاری معلوم در یورخی قار با عدار و ش ه تخی گند کنگر آوزا لینی ننگ ،
 خصص نما و قلا نیک ارا خندیک آراس جایی کن رینه کی گیتی عماره بو بوک
 سو سو آبا دانه اولدیمی هر اده لر سینه آچیغی سنا بللی در ، گندک
 طایفایاری ۱- نو بولالی ۲- هرزه نینی ۳- گنگولی ۴- دلایه لار
 گندی مقلق تورک اولدیه اکیملیقل استغفال ایدر لر

۱- چینه آن گنیم بیور سنانلی اولوب بورا دا بر حوج داشی بو رگوبند اینه
 قور و ار در خلعه بو تک آدینه ۲- یارال سلطان ۳- دینور لر
 کیل تبه آدل عدل نیر کتی تک صه ننه ۴- زینت دا ۵- بوغنی سله
 سره با ، سر سر ، دیش جیستر بو کنگر خلقی
 طایفه آدلایر ۱- حاجلی ۲- قاراد اغلی ۳- روزه برت ۴-
 بو کنگر خلغ حال صخره آرضی در بورا دا آنا رعت بدون وار در
 ۱- ده لی پیر ۲- دانگ ۳- که وشلسی ادلائیر ۴- قار آرش
 ۵- آت اغیلی ۶- آقوش اغیل ۷- داش اغیل ۸- قور س داشن
 یا یلا غلاری ۹- قازان یا یلاغ ۱۰- طایفایاری ۱۱- بلیغلی ۱۲- خراطلی
 ۱۳- بولادی ۱۴- قور تو پیموزلی بو کنگر دا غلاری معدنیات وار در
 دوز ، قریل و قور می رند بو بویان تو برات دبوکی معدن بشد صخره
 شاه تخی ۱- آنا رعت بدون او یلار بو کنگر شال شرف طر خنده
 مشهور ۲- گا وور مالاسی ۳- وار در بورا تک جوف تدریم و مهم بو بیه
 اولدیه اکلایشلر بورادان حورده جور سنگل ده ۴- ساضی قایلار ۵-
 خلغ عمارن خانه جور بوجور سنگلر تا بیلش در بو کنگر درن ایکی کن
 بو کنگر مملی اولدی بوی سنده شرا غور شیده اولدیه با نین عماره خانه در
 دیک نیده عجم با زینت کی بو کنگر طرف ایدر لای ، بودع ، سنگل ننده
 گوشه لر سنده ، ابو بکر ، عمر ، عثمان و علی خلیفه ترک آدلاری باز بیلدر
 بورادان تا بیلش ساضی قایلردان عاید نور سنده ابروی سینی کچی ایل

29-cu protokol	50
30-cu protokol	51
31-ci protokol	53
32-ci protokol	54
33-cü protokol	55
34-cü protokol	57
35-ci protokol	58
36-cı protokol	59
37-ci protokol	59
38-ci protokol	60
39-cu protokol	62
40-cı protokol	64
41-ci protokol	70

ƏLAVƏLƏR

Vahab Salman oğlu Həsənzadənin tərcümeyi-halı	73
Mirbağır Mirheydər oğlu Mirheydərzadənin tərcümeyi-halı	74
M.Mirheydərzadə. Asari-ətiqə	76
S.Səbri. Ordubad qəzasında asari-ətiqə	80
V.M.Sisoyev. 1926-1927-ci illərdə Naxçıvan Respublikasına səyahətə dair hesabat	82
Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin üzvləri və digər şəxslər haqqında qısa məlumat	85
Naxçıvan muzeyinə verilən materialların siyahısı	91
Naxçıvan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin keçirdiyi iclaslar haqqında ümumi məlumat cədvəli	92
İZAH VƏ QEYDLƏR	94
FOTOLAR	109

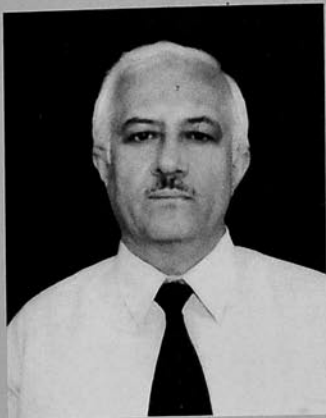
ADLAR GÖSTƏRİCİSİ

Şəxs adları	113
Qəbilə, tayfa, xalq, millət adları	115
Qitə, ölkə, mahal, şəhər, qəsəbə, kənd, məhəllə adları	117

Dağ, daş, dərə, təpə, zağa, keçid, kövsən, otlaq, yaylaq, dəniz, çay, arx adları	119
Maddi mədəniyyət abidələrinin adları	120
Təşkilat və müəssisə adları	122
Müxtəlif adlar	123
LÜÇƏT	124
PROTOKOLLARIN FAKSİMİLESİ	128

Redaktor müavini: **İ.Zeynalov**
Texniki redaktor: **E.Əsgərov**
Çapçı: **E.Hacıyev**
Tərtibatçılar: **S.İsmayılova, Ə.İsmayılova**
Kompüter dizaynı: **Vaqif Nadirov**
Yığılmağa verilmiş 07.07.2005.
Çapa imzalanmış 02.08.2005.
Şərti çap vərəqi 12,2. Sifariş № 345.
Kağız formatı 60x84 1/16. Tiraj 500.

Kitab "**Nurlan**" nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.
Direktor: **prof. N.B.Məmmədli**
E-mail: **nurlan1959@rambler.ru**
Tel: 497-16-32; 850-311-41-89
Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev aəngəsi 8/4.

**Xəlilov Fərman
Yunis oğlu**

1952-ci ildə Naxçıvan şəhərində anadan olmuşdur. Otuz ildən artıq H.Cavid adına Naxçıvan şəhər 5 nömrəli orta məktəbdə və Naxçıvan Türk Litseyində Azərbaycan dili və ədəbiyyatı fənlərini tədris etmişdir.

Filologiya elmləri namizədidir. Elmi yaradıcılığının əsas istiqaməti Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı problemləri, xüsusilə M.Ə.Möcüz ədəbi irsinin tədqiqidir. «Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası»nın II cildinin (Bakı, 1983) tərtibçilərindəndir. Naxçıvan teatrının tarixinə aid xüsusi araşdırmaları vardır. 60-dan çox elmi məqalənin müəllifidir.

T3(2A)
N 50